

ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК

Бр. 2.

XV.

СЛУЖБЕНИ ДЕО

УКАЗИ ЊЕГОВОГ ВЕЛИЧАНСТВА КРАЉА

КРАЉЕВСКА ВЛАДА

Указом Њег. Вел. Краља постављени су:
за министра просвете и црквених по-
слова **г. Димитрије Нешић**, председник Краљ.
Срп. Академије, ректор и професор Велике
Школе, 20. јан. ове год.;

за министра финансија **г. Чедомиљ Ми-
јатовић**, министар у пензији, 19. јан. ове
године.

ГЛАВНИ ПРОСВЕТНИ САВЕТ

Указом Њег. Вел. Краља, од 29. јан. ове год.,
постављен је за редовног члана Главног Просв.
Савета *д-р Војислав Бакић*, професор Велике
Школе и досад. ванр. члан Савета.

ВЕЛИКА ШКОЛА

Указом Њег. Вел. Краља, од 16. јан. ове г.,
постављен је за професора међународног права *г.
д-р Миленко Р. Веснић*, министар на расположењу
и пређ. професор Вел. Школе.

ДУХОВНИ СУД ЕПАРХИЈЕ БЕОГРАДСКЕ

Указом Њег. Вел. Краља, од 4. фебр. ове
год., постављени су: за писара прве класе *Сава
Поповић*, писар исте класе у духов. суду епарх.
тимочке, по потреби службе; — за писара треће
класе *Милутин Протић*, сврш. богослов.

Указом Њег. Вел. Краља, од 4. фебр. ове
год., уважена је оставка *Драгомиру Стојановићу*,
ђакону и писару треће класе.

ДУХОВНИ СУД ЕПАРХИЈЕ ТИМОЧКЕ

Указом Њег. Вел. Краља, од 4. фебр. ове
год., постављен је за писара друге класе *Мили-*
ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК 1894.

воје Петровић, ђакон и писар треће класе беогр.
духов. суда.

СРЕДЊЕ ШКОЛЕ

Указом Њег. Вел. Краља постављени су:
у Богословији: за професора синђел *Виктор*,
пређ. предавач Богословије, 18. јан. ове год.;

у првој београдској гимназији: за профе-
сора *д-р Милан Шевић*, контракт. професор у
истом заводу, 31. јан. ове год.;

у београдској реалци: за професора *Васа
Димић*, начелник мин. народне привреде, по по-
треби службе, 18. јан. ове год.;

у смедеревској нижој гимназији: за дирек-
тора и професора *Љубомир Тирић*, начелник окр.
црворечког, по потреби службе; за професора *Ми-
хаило Ивковић*, директор и професор исте школе,
по потреби службе — обојица 18. јан. ове год.

ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА

Указом Њег. Вел. Краља, од 18. јан. ове год.,
стављен је у пензију *Алекса Милојковић*, рачуно-
вођа IV класе.

Указом Њег. Вел. Краља, од 20. јан. ове год.,
постављен је за рачуновођу пете класе *Димитрије
Поповић*, помоћник рачуновође у држ. штамп.

ПРЕТПИСИ МИНИСТРА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА

СРЕДЊЕ ШКОЛЕ

Постављења

Претписом министровим постављени су:
у првој београд. гимназији: за учит. језика
прве класе *Митар Вујковић*, учитељ друге класе у
истој кшоли, 20. јан. о. год.; — за приврем. учит.
језика, с год. платом од 2000 дина, *Хенрик Шмит*,

привр. учит. јез. с год. платом од 1500 дин., у истој школи 20. јан. ове год.;

у другој београдској гимназији: за привр. хонор. учитеља франц. језика *Живојин Балугић*, сврш. правник, 7. јан. ове год.; — за предавача *Павле Ст. Павловић*, предавач у оставци, 7. јан. ове год.; — за хонор. предавача франц. јез. *Владислав Вулићевић*, предавач беогр. реалке, 8. јан. ове год.; — за учитеља језика прве класе *Стеван Чутурило*, пређ. учитељ гимн., 27. јан. ове год.;

у трећој београдској гимназији: за привр. учитеља цртања и лепог писања, с год. платом од 2500 дин., *Марко Мурат*, акад. живописац, 9. јан. ове год.; — за учитеља музике и певања друге класе *Вићентије Петрик*, учитељ треће класе у истој школи, 20. јан. ове год.;

у врањској гимназији: за учитеља музике и певања друге класе *Душан Јанковић*, учитељ треће класе у истој школи, 20. јан. ове год.;

у зајечарској гимназији: за учитеља језика прве класе *Илија Берић*, пређ. предавач, 1. фебр. ове год.;

у пиротској гимназији: за предавача *Максим Триковић*, сврш. филос., 7. фебр. ове год.;

у шабачкој гимназији: за приврем. учитеља музике и певања, с год. платом од 1500 динара, *Јаромир Херле*, 9. јан. ове год.;

у београдској реалци: за предавача *Живојин Борђевић*, проф. приправн. Вел. Школе, 8. јан. ове год.; — за учитеља музике и певања друге класе *Владислав Никол. Штирски*, учитељ треће класе у истој школи, 20. јан. ове год.;

у београдској учитељској школи: за хонор. учитеља цркв. певања свештеник *Светозар Цветковић*, 30. јан. ове год.;

у београдској В. Ж. Школи: за управитељку *Персида Пингеровићева*, кл. учитељица и заступн. управит., 14. јан. ове год.; — за предавача *Василија Раденковићева*, пређ. предавач, 19. јан. ове год.; — за класне учитељице: *Лепосава Лeko*, пређ. кл. учитељица, 4. фебр., и *Зорка Васиљевићева*, досад. помоћница у истој школи, 7. фебр. ове год.; — за помоћнице: *Љубица Милованичићева*, досад. беспл. помоћн., и *Бранка Толмачева*, сврш. учен. В. Ж. Школе и сомбор. учит. школе, 8. јан. ове год.; — за учитељицу цртања, с год. платом од 1500 дин., *Надежда Петровићева*, учит. црт. у истој школи, 8. јан. ове год.; — за хонор. предавача методике *Димитрије Јосиф*, проф. Богословије, 1. фебр. ове год.; — за хонор. вероучитеља свештеник *Никола Божић*, 19. јан. ове год.;

у крагујевачкој В. Ж. Школи: за класну учитељицу *Марија С. Поповићева*, учпт. основне школе у Параћину, 16. јан. ове год.;

у књажевачкој нижој гимназији: за хонор. учитеља музике и певања *Борђе Стојићевић*, писар среза заглав., 1. јан. ове год.;

у лозничкој нижој гимназији: за учитеља цртања и лепог писања прве класе *Андра Стошић*, учитељ друге класе у истој школи, 20. јан. ове год.;

у свилајначкој нижој гимназији: за учитеља музике и певања треће класе *Божидар Јоксимовић*, учитељ четврте класе у истој школи, 20. јан. ове год.

Разрешења

Претписом министровим разрешени су:

у првој београдској гимназији: *Живојин Јуришић*, проф. II. беогр. гимн., од дужности хонор. наставника, 19. јан. ове год.;

у другој београд. гимназији: *Стеван Веселиновић*, проф. Богослов., од дужн. хонор. вероучитеља, 19. јан. ове год.; — *Живојин Балугић* и *Владислав Вулићевић* од дужн. хонор. наставника, 20. јан. ове год.;

у трећој београд. гимназији: учитељ цртања *Петар Раносовић*, услед промене положаја, 5. јан. ове год.;

у зајечарској гимназији: предавач *Живко Петковић*, 8. јан. ове год., по молби.

у београдској реалци: професор *Бранко Ановић*, услед промене положаја, 11. јан. ове год.;

у београд. учит. школи: ђакон *Милвоје Петровић* од дужн. хонор. учитеља цркв. певања, 19. јан. ове год.

у београд. В. Ж. Школи: *Светозар Никетић*, проф. Богословије, од дужн. хонор. вероучитеља, 19. јан. ове год.

ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА

Претписом министровим од 7. фебр. ове год. постављен је за коректора *Милан Обрадовић*, практикант мни. просв. и цркв. послова.

ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

Постављења

Претписом министра просв. и цркв. послова постављени су:

у Београду: за управитеља основн. школа у Палидуле, *Анта Голубовић*; — за управит. осн. шк. на Источ. Врачару *Станоје Николић*, обојица 20. јан. ове год.;

у ваљевском округу: за учит. III. и IV. р. муш. школе на Убу *Стеван Торбица*, пређ. учитељ у Босни, 19. јан. ове год.;

у крагујевачком округу: за учит. I. и II. р. у Каменцу *Даринка Першићева*, пређ. учитељица, 20. јан. ове год.;

у моравском округу: за учит. осн. школе у Доњ. Мутници *Милосав Бурић*, учит. у пенсији, 28. јан. ове год.; — за учит. I. р. жен. школе у Параћину *Софија Милојевевићева*, сврш. учен. В. Ж. Школе с испитом, 1. фебр. ове год.;

у подунавском округу: за учит. I. и II. р. у Липама *Јелена М. Илићка*, пређ. учит., 9. јан. ове год.; — за учит. I. и II. р. у Церовцу *Босилка Радојкићева*, сврш. учен. В. Ж. Школе с испитом, 9. јан. ове год.; — за учит. I. и II. р. у Лугавчини *Миле Косановић*, пређ. учитељ, 1. фебр. ове год.;

у пожаревачком округу: за учит. I. р. у Раброву *Софија Јанковићева*, сврш. учен. В. Ж. Шк. с испитом, 1. фебр. ове год.

Премештаји

Претписом министра просвете и цркв. послова премештени су:

у Београду: за учит. II. р. муш. школе на Чубури *Јован Максимовић*, учитељ осн. школе у Доњ. Мутници, окр. морав., 20. јан. ове год., по молби;

у Нишу: за учит. I. од. IV. р. муш. школе *Михаило Милосављевић*, учит. осн. шк. у Малошину, окр. топличког, 20. јан. о. г., по молби; — за учит. I. и II. р. у Београд. Махали *Даринка Карамарковићка*, учит. II. р. жен. шк. у Алексицу, окр. крушевачког, 30. јан. о. г., по молби; — за учит. 4. од. II. р. муш. шк. *Даница Изковићка*, учит. I. и II. р. у Малчи, окр. топличког, 30. јан. о. год., по молби; — за учит. I. од. II. р. жен. школе *Роксанда Ракетићева*, учит. II. р. у Милутовцу, окр. моравског, 30. јан. о. г., по молби;

у ваљевском округу: за учит. III. и IV. р. муш. шк. на Убу *Драгољуб Костић*, учит. осн. шк. у Белом Потоку окр. подунав., 3. фебр. о. г., по молби;

у крагујевачком округу: за учит. III. разр. муш. шк. у Рачи *Гаврило Ранковић*, учитељ V. р. муш. шк. у Ћуприји, 19. јан. о. г., по молби;

— за учит. II., III. и IV. р. у Драчи *Милија Лазаревић*, учит. III. и IV. р. у Враћевшници, окр. рудничког, 3. фебр. о. г., по молби;

у крајинском округу: за учит. жен. школе у Клокочевцу *Лепосава Јовановићева*, учит. жен. шк. у Бордељу, 27. јан. о. г., по потреби; — за учит. муш. шк. у Клокочевцу *Живко Николић*, учитељ III. и IV. р. у Лугавчини, окр. подунавског, 31. јан. о. г., по молби;

у крушевачком округу: за учит. I. р. у Тешици *Смиљка Костићка*, учит. I. р. у Валеvcy, окр. тимоч., 20. јан. о. г., по потреби;

у моравском округу: за учит. V. р. муш. школе у Ћуприји *Димитрије Јовановић*, учит. III. р. муш. шк. у Рачи, окр. крагујевачког, 19. јан. о. г., по потреби; — за учит. I. од. II. р. муш. шк. у Параћину, *Ђорђе Јовановић*, учит. III. р. муш. шк. на Ист. Врачару, у Београду, 20. јан. о. г., по потреби; — за учит. II. р. у Милутовцу *Станка Протићка*, учит. I. и II. р. муш. шк. у Нишу, у Беогр. Махали, 30. јан. о. г., по потреби;

у пиротском округу: за учит. осн. шк. у Сопоту *Коста Спасић*, учит. муш. шк. у Мал. Извору, окр. црнореч., 31. јан. о. г., по молби; — за учит. II. р. жен. шк. у Пироту, *Полексија Обрадовићка*, учит. I. и II. р. муш. шк. у Белој Паланци 1. фебр. о. г., по молби; — за учит. I. и II. р. муш. шк. у Белој Паланци *Анђелија Михаиловићева*, учит. II. р. жен. шк. у Пароту, 1. фебр. о. г., по потреби;

у подринском округу: за учит. осн. шк. у Причиновићу *Павле Константиновић*, учит. II., III. и IV. р. у Доњ. Трешници, 31. јан. ове год., по молби;

у подунавском округу: за учит. III. и IV. р. у Лугавчини *Живојин Стојановић*, учит. III. и IV. р. у Михаиловцу, 31. јан. о. г., по молби; — за учит. III. и IV. р. у Михаиловцу *Алекса Поповић*, учит. муш. шк. у Клокочевцу, окр. крајин., 31. јан. о. г., по потреби; — за учит. I. и II. р. у Баричу *Милева Илићева*, учит. I. и II. р. у Лугавчини, 2. фебр. о. г., по молби;

у пожаревачком округу: за учит. осн. шк. у Царевцу *Маринко Петровић*, учит. III. и IV. р. у Ракињу, 19. јан. о. г., по потреби; — за учит. осн. шк. у Витовници *Милић Симиовић*, учит. осн. шк. у Царевцу, 19. јан. о. г., по потреби; — за учит. III. и IV. р. у Ракињу *Сава Шибалић*, учит. III. и IV. р. у Гор. Добрини, окр. ужич., 20. јан. о. г., по потреби;

у рудничком округу: за учит. I. р. у Жичи, *Даринка Милетићева*, учит. I. и II. р. у Жејевици

31. јан. о. г., по молби; — за учит. I и II. р. у Доњ. Краварици *Анка Зисећева*, учит. I и II. р. у Каменцу, окр. крагујевач., 20. јан. ове год., по потреби;

у тимочком округу: за учит. I. р. у Валевицу *Драгиња Костићева*, учит. жен. шк. у Вражогрницу, окр. црноречког, 20. јан. ове год., по потреби;

у топличком округу: за учит. осн. шк. у Малошишту *Михаило Ивковић*, учит. 3. од. III. р. муш. шк. у Нишу, 20. јан. о. г., по потреби; — за учит. осн. шк. у Мерћезу *Марија Стојановићева*, учит. I. р. у Тешици, окр. крушевачког, 20. јан. о. г., по потреби; — за учит. I и II. р. у Малчи *Јелисавета Барбуловићева*, учит. 4. од. II. р. муш. шк. у Нишу, 30. јан. ове год., по потреби; — за учит. I. р. жен. шк. у Прокупљу *Јелена Симићка*, учит. I и II. р. у Опарићу, окр. моравског, 1. фебр. о. г., по молби;

у ужичком округу: за учит. III. и IV. р. муш. шк. у Гор. Добрињи *Миленко Поповић*, уч. IV. р. муш. шк. у Бајиној Башти, окр. ужич., 20. јан. о. г. по молби;

у црноречком округу: за учит. жен. шк. у Вражогрницу *Анђелина Ничићка*, учит. жен. шк. у Блокочевцу, окр. крајин., 20. јан. ове г., по потреби; — за учит. муш. шк. у Малом Извору *Живко Поповић*, учит. осн. шк. у Сопоту, окр. пиротског, 31. јан. о. г., по молби.

Пенсионовања

Претписом министра просвете и цркв. послова стављени су у пензију:

Персида Драговићка, учит. I и II. р. у Доњ. Краварици, окр. рудничког, 19. јан. ове год., по молби; — *Симка Ивковићка*, учит. I. р. жен. шк. у Нишу, 29. јан. о. г., по молби; — *Јелисавета Жерићка*, учит. I. р. жен. шк. у Параћину, 28. јан. о. г., по молби; — *Радивоје Ковачевић*, учитељ осн. школе у М. Мокром Лугу, окр. подунав., 1. фебр. ове године, на основу чл. 56. зак. о осн. школама.

Разрешења

Претписом министровим разрешени су:

Стеван Јанковић од управит. дужности у осн. школи на Ист. Врачару у Београду, 20. јан. о. г.; — *Светислав Жујовић*, учитељ III. и IV. р. муш. шк. на Убу, окр. ваљев., 16. јан. о. г., пошто је променио положај; — *Стеван Торбица*, учит. III. и IV. р. муш. шк. на Убу, окр. ваљев., 31. јан. о. г., пошто није хтео ићи на дужност.

УМРЛИ СУ:

Бакон *Михаило Милојковић*, хонор. вероучитељ негот. н. гимназије, 30. јан. ове год. — *Милић Симовић*, учитељ у Витовници, окр. пож., 11. фебр. ове год.

РАДЊА ГЛАВНОГА ПРОСВЕТНОГ САВЕТА

ЗАПИСНИЦИ РЕДОВНИХ И ВАНРЕДНИХ САСТАНАКА ГЛАВНОГА ПРОСВ. САВЕТА

САСТАНАК 575-ти.

29. септембра 1893. год. у Београду.

Били су: председник *Ст. Марковић*; редовни чланови: *Ст. Ловчевић*, др. *Јов. Туроман*, *С. М. Лозанић*, *Стеван Давидовић*, *Сретен Ј. Стојковић* и *Лука Лазаревић*.

Пословођ, *Мил. Марковић*.

I.

Прочитан је и примљен записник прошлога састанка.

II.

Прочитано је писмо заступника министра просвете, г. министра правде, од 23. овог месеца, Пбр. 16.229, којим извештава Савет, да је он ука-

зом Његовог Величанства Краља постављен за заступника министра просвете и црквених послова.

Савет је примио знању ово саопштење.

III.

Прочитано је писмо заступника министра просвете, г. министра правде, од 22. овог месеца, Пбр. 16.094, којим се пита Савет за мшљење о квалификацији г. *Димитрија Поповића*, свршеног ученика Велике Школе.

Савет је прегледао сведоџбу овога кандидата па је нашао: да г. *Дим. Поповић*, који је свршио историјско-филолошки одсек философског факултета Велике Школе, има прописне квалификације за предавача у средњим школама, и то за предмете историјско-филолошке групе.

IV.

Прочитано је писмо г. председника Министарског Савета, министра просвете и црквених послова, од 20. овог месеца, Пбр. 15.802, којим се пита Савет за мишљење о квалификацији г. Уроша Ковачевића, који моли за предавачко место у средњим школама, подносећи сведоџбу испита зрелости и препис индекса загребачког универзитета.

Савет је прегледао сведоџбе овога кандидата, па је, са свима противу једнога гласа, одлучио: да се г. Ковачевићу не може признати квалификација за место које тражи, с тога, што не подноси никакве сведоџбе о положеним испитима на универзитету.

V.

Прочитано је писмо г. председника Министарског Савета, министра просвете и црквених послова, од 3. овог месеца, Пбр. 14.431, којим се шаље Савету на оцену молба са сведоџбама г. Симе Стојшића, сврш. медицинара, који моли за место предавача грчког, латинског и немачког језика у средњим школама.

Савет је прегледао молбу и сведоџбе овога кандидата, па је одлучио: да му се не може признати квалификација за предавача у средњим школама, али би му се могла признати квалификација за учитеља немачког језика у средњим школама, ако би најпре положио испит из немачког и српског језика.

VI.

Саслушан је реферат г. Луке Лазаревића, по молби г. Градоја Бушљетића, привременог учитеља, који је молио да му се заступничке године учитељевања урачунају у привремене, и да му се према томе допусти полагање практичног учитељског испита.

Савет је усвојио мишљење г. референта и одлучио: да се г. Бушљетићу, који је положио теоријски учитељски испит за привременог учитеља, могу уважити заступничке године у привремене, и да му се може допустити полагање практичног учитељског испита, пошто је испунио све услове прописане чл. 49. закона о основним школама.

VII.

Прочитано је писмо заступника министра просвете, г. министра правде, од 21. овог месеца, Пбр. 15.872, којом се шаље Савету на оцену молба г. Владимира Николића, привременог учитеља, који моли да му се заступничке године учитељевања урачунају у привремене, како би тиме задобио право

на полагање практичног учитељског испита, по чл. 49. зак. о основним школама.

Савет је одлучио: да му се молба може уважити, пошто је иначе испунио све услове прописане поменутиим чланом закона о основним школама.

VIII.

Прочитан је реферат г. Дим. Милојевића, професора, о делу: *C. J. Caesaris Commentarii de bello Gallico*, од г. Мите Живковића, професора.

Реферат гласи:

Главном Просветном Савету.

Писмом Главног Просветног Савета од 23. маја ове године, СБр. 39. и 40. извештен сам, да ме је Главни Просветни Савет на своме састанку од 19. маја ове године, изволео одредити, да прегледам рад г. Мите Живковића, директора неготинске ниже гимназије, под насловом: „*C. J. Caesaris Commentarii de bello Gallico*“, који г. Живковић жели издати о државном трошку а за школску потребу.

Ја сам овај рад прегледао и част ми је поднети Главном Просветном Савету своје мишљење о њему.

Да је права потреба захтевала, да се у нашој државној штампарији а за српске ученике и омладину приреди ма и најпростије издање оних класичких дела латинских, која се у нашим гимназијама већ давно преводе и тумаче, о томе сам пре непуне три године нагласио на другом месту,¹⁾ којом сам приликом представио и незгоде и тешкоће, с којима се наставници овога језика—нарочито из унутрашњости—морају борити, и колико времена губити, док им једва дођу књиге, које они са стране наручују за своје ученике. Познато је, да до тога времена, сем неких малих одломака по Латинским Граматикама и Читанкама и сем неколико са оригинала на српски језик преведених латинских дела (што је извршено много раније), наша просветна управа није налазила за потребно да приреди ма какво издање дела познатијих латинских класика са оригиналним текстовима, и ако по неки од њих још и данас могу у многим књижевним гранама за углед послужити. Док други напреднији народи имају разноврсних издања свију чувенијих латинских писаца за разне циљеве (научна издања, школска издања, за самоуке ит.д.), дотле ми до скоро не имајасмо ни оних латинских дела, која су за школе давно прописана а преводе се и тумаче већ од толико година!

¹⁾ „Наставник“ за 1891, свеска II, страна 166.

Природно је, да су се поштоваоци богате римске књижевности и присталице *класицизма* морали искрено зарадовати, кад су видели, да се и код нас у томе правцу пошло у неколико напред издањем Непотових биографија, што је извршено 1891. год. („Cornelii Nepotis Liber de excellentibus ducibus exterarum gentium, Belgradi, MDCCCLXXXI“) и Цезарових мемоара, од којих је једна половина код нас угледала света у другој половини 1891. у приватном издању књижаре Вел. Валожиха, са zgodним и прикладним напоменама и објашњењима одличнога зналаца латинскога језика, професора Мите Живковића („С. J. Caesaris Commentarii de bello Gallico, pars prima, издање В. Валожиха, Београд 1891.“) — Исти писац ево сада нуди нашој просветној управи на издање а за школску потребу цело дело славнога војсковође и чувенога историка римског, Јулија Цезара. Сада је томе делу напред придата још и кратка биографија Цезарова, а позади је снабдевано кратким и врло zgodним напоменама или објашњењима појединих тежих места, а за тим по 10 таблица разних историјских слика, којима се разјашњавају и осветљавају поједини моменти из Цезарова ратовања, а у другима се представља читаоцима облик разних ратних машина (справа), ношће ит.д., што у многоме припомаже разумевању самога текста.

Ну, о самоме питању: да ли би за школску потребу, а из неких педагошких обзира, требало придати *просто издање самога текста* без икаквих напомена и тумачења, па оставити да све то ученик очекује од самога наставника, да чује из његових уста, или је корисније овакво издање, какво нуди г. писац са *објашњењима* и *белешкама*, којима је смер да протумаче поједина тежа места и изразе, могло би се говорити и за једно и за друго.

Присталице првога мишљења (за сам текст) наводили би као разлог, да чешћа објашњења и тумачења дају ученицима прилике, да при својим припремама за поједине лекције лакше долазе до моментаног знања, и да се на тај начин ученицима много одузима од њихове *саморадње*, те услед тога брже заборављају оно, до чега су лакшим путем дошли. Ну, овоме се тврђењу ставља на супрот, по моме мишљењу, *јачи разлог* оних, који желе овакво издање са објашњењима, по коме: *ако ученици у својим припремама* — које треба да врше сами, без претходног објашњења и тумачења од стране дотичнога наставника — *наифу на какво теже и неразумљиво место*, при коме се обичним речником не могу помоћи, *неминовно губе вољу за даљи рад*; а ако су оваква места чешћа, онда они

по својој младићкој природи често омрзну и на цео предмет и доцније га се нерадо прихватају. („Незнано непитано, знано вољено“). Ако би пак наставници били приморани, да својим ученицима објашњавају и тумаче преводе са туђих језика пре него што су сами ученици и покушали да се својим сопственим трудом припреме за своје идуже часове, онда би ту мање могло бити говора о саморадњи, а сем тога у овоме случају наставник би морао губити много више од и онако кратког времена, које је у нашим гимназијама дато латинском језику.

При превођењу са туђих језика — било живих било мртвих — ваља ученицима свагда само одређивати за поједине часове одељке или одломке, из којих ће се сами припремати и трудити да себи о свакој речи нађу што тачнији рачун о свем што је потребно знати о њеној употреби и значењу на дотичноме месту. Ако се на коме месту сами неби умели никако наћи, ваља им пружити каква помоћна средства, а ова им се врло zgodно пружају оваквим напоменама и белешкама.

Да су ове напомене корисне, видимо и отуда, што и они народи, код којих се латински језик предаје кроз три пут више времена него код нас, имају оваква издања са објашњењима према разним школским захтевима, а за наше школске прилике тим су потребнија, што хоћемо за краће време да постигнемо бржи и већи успех, јер ученици не морају при сваком тежем месту много времена губити, а ни наставници при тумачењу.

Даље, начин, на који се ове напомене доводе у везу с текстом, није свуда једнак. Немци, Французи и други напреднији народи имају врло разних издања, као: издања самога оригиналнога текста без икаквих дометака и белешака; издања с мањим белешкама или нотама; за тим са читавим преводима и коментарима, па чак и с двоструким преводима (један од речи до речи — буквално —, а други у духу свога језика). Белешке или ноте пишу се или поред самога текста (у загради) или при дну на истој страни, или по свршеном целом делу на крају текста. — Држим, да је најбољи последњи начин, кад су, дакле, ове белешке издвојене од самога текста и стављене после свршенога целога дела, јер ће се њима ученици послужити тек у том (крајњем) случају, кад се сами не могу помоћи обичним речником ни мисао добро схватити.

После ових општих напомена да пређемо на сам рад г. Мите Живковића, и да видимо како је у њега наставно градиво разрађено.

На првом је месту кратка *биографија* самога Јулија Цезара.

За овим долази латински текст брижљиво уређен на књиге (liber-e) и главе (caput-e) од I до IV књиге закључно, а наставиће се и друга половина од IV до VIII књиге (закључно) по *Доберену* и *Динтеру*, како вели сам г. писац.

После свега текста долазе „Напомене,“ такође уређене према појединим књигама и главама.

Најпосле долазе *таблице* са својим историјским сликама.

Нека ми је допуштено, да сада изнесем своје примедбе или опаске, где мислим да је то потребно. То ћу учинити према појединим одељцима. Тако:

1. Сама *биографија* Цезарова, по моме мишљењу, и сувише је кратка, ако је у опште и потребна после свега онога, што се зна о Јулију Цезару из предавања светске историје. Пошто се по злој судбини Цезарови мемоари код нас почињу преводити тек у VIII разреду, а готово нема изгледа да ће се кад год раније почињати, мислим да ученицима тога разреда треба изнети много више материјала из живота и рада тако знатне политичке личности и тако славнога писца, какав је био Цезар.

2. *Латински текст*, који се садржи у првој — штампаној — половини дела, и ако је чисто израђен и тачан, наштампан је доста ситним писменима и збијеним слогом, те с тога није довољно прегледан и јасан, услед чега довољан је и сам поглед на поједине, врло дуге, одељке, да уплаши ученика, те да при самом почетку рада (припреме) клоне духом, видећи да се чланак и сувише отегао.

Школска књига треба да је јасна и прегледна, а то нарочито треба да вреди за уџбеник *латинскога језика*, на који се и онако безразложно напада и виче. Ради тога при новом издању требало би у неколико одступити од обичаја латинских писаца и њихове оригиналне интерпункције, па веће главе, где год се може, разделити на мање одељке, само ако ови (мањи одељци) садрже у себи неку целину (периоде). Сваки такав одељак писати с почетка. После тачке реченицу почињати великим писменом. Тиме се неће много изгубити од оригиналности, а добиће се у толико, што ће текст бити прегледнији и примамљивији за ученике.

3. „*Напомене*“ или белешке, којима се објашњавају и тумаче поједине речи или целе реченице, теже за ученичко разумевање, стављене су позади целога текста, и са свим су од њега издвојене, а то је онај бољи начин, који сам напред поменуо. Ове „напомене“ и јесу главни и најважнији рад г. Мите Живковића, и с тога ћу се на њима мало више задржати.

Напомене су израђене врло марљиво. Оне објашњавају поједина тежа места у погледу на историју, обичаје, веру ит.д. у Римљана, Гала и Германаца; тумаче поједине речи са стране лексиколошке и синтактичког слагања; обрађају пажњу на неправилност облика, романизме, архаизме ит.д.; упућују на поједине чланке (параграфе) школске Латинске Граматике ит.д. ит.д. Неке су од њих изведене у читаве чланчиће, који згодним начином привлаче пажњу својих читалаца, као што су нпр. код речи: *Vinea* (liber II caput XII); *consuetudo itineris* (lib. II cap. XVI); *triplex acies* (lib. I cap. XXIV); *municipia* (lib. VIII c. L); *sacerdotium* (lib. VIII cap. L) ит.д.

Ну ипак се не може ни очекивати од једног књижевног радника, да му посао буде у свем савршен, тако, да му се ни чем не може приговорити, јер је познато, да „више очју више и виде.“ Тако је и са радом који је пред нама. У првом реду не могу се све напомене и белешке усвојити као подједнако важне и потребне. Неке су нпр. неопходно потребне ради разјашњења појединих места, а за друге се може рећи да су излишне, те се могу без велике штете и изоставити. У *прву групу* долазе белешке, којима се тумаче поједини обичаји, уредбе у војсци, језичке особине (романизми) и др.; овамо даље можемо уврстити и оне белешке, које упућују ученике на поједине чланке Латинске Граматике, па и она питања, која су остављена без одговора, јер ће она побудити ученике, да дотична места траже по уџбеницима и о њима размишљају.

У *другу групу* долазе оне напомене, којима се просто преводи на српски значење појединих речи или већих израза и фраза, које не долазе у ред латинских особености, те не могу и у обичном речнику наћи и мисао схватити, па ма се употребио и какав други, сличан израз (синоним). Овде би се могло оставити ученицима шире поље, да се сами вежбају у тражењу сличних израза, који одговарају дотичноме месту из текста. У овај ред можемо уврстити и оне напомене, које одмах, без праве потребе, казују ученицима, како се зове који облик именски или глаголски, зашто је на дотичноме месту употребљен и шта ту поименце значи (нпр. *omnibus partibus*, abl. loci, lib. V. cap. XV; *passus mille*, accus. простора, lib III cap. XIX; *misericordia vulgi*, gen. subject. lib VII cap. XV „милосрђе народа;“ *virtuti* је датив због глагола *occurre* ит.д.) — Како се цела Латинска Граматика у предавању прелази пре него што се Цезарови коментари почињу преводити, ваљало би оставити самим ученицима да размишљају о сваком

времену, падежу, њиховој употреби и значењу на разним местима, и о свем томе умеју себи дати рачун према ономе што су у граматичи учили.

У ред, дакле, таквих бележака, које би могле и изостати, долазе ове речи и фразе:

undique са свих страна, (liber I caput II).

obstringere обавезати, задобити (lib. I cap. VIII).

circiter „од прилике“ (lib. II cap. II).

numero „на броју“ (lib. II cap. IV).

per преко и *sententia* одлука (lib. II cap. X).

praesidium посада (lib. II cap. XXIX).

consilium ратни савет (lib. III cap. III).

disciplina зашт (lib. IV. cap. I).

oppressi савладани (lib. IV cap. XV).

aequinotium равнодневница (lib. IV caput XXXVI).

Hibernia Ирска (lib. VI cap. XIII).

propulsare одбити (lib. VI cap. XV).

delectari уживати, *imprudentia* глупост (незнање), *prone* нагнуто *complexus* ит.д.

paulatim ad planiciem redibat полако је у равницу прелазио (lib. II cap. VIII).

in fide atque amicitia alicuius esse, бити с киме у верноме пријатељству (lib. II cap. XIV).

in venationibus sunt проводе у лову (lib. IV cap. II).

de principatu contendunt armis оружјем се боре о првенство (lib. VI cap. XIII).

detrimētum iumentorum ac servorum губитак у стоци (коњма) и робовима (lib. VIII cap. X).

de summis rebus о најважнијим стварима.

graviolem sententiam pronuntiare строгу пресуду изрећи;

fidem servare одржати реч;

tantum dignitatis tribuebat толико важности приписиваше ит.д. ит.д.

Исто тако има неких места, која су могла остати без објашњења добра, где дакле није било *праве потребе* удаљавати се од латинског израза, јер и у српском од речи до речи имају добар смисао. Таква су нпр. ова места:

ЛАТИНСКИ ТЕКСТ: ПРОТУМАЧЕНО: А МОЖЕ ОСТАТИ:

<i>Si Aeduis satisfaciunt de</i> (lib. I cap. XIV).	„ако се намире с Едуанцима за;“	ако Едуанце задовоље (Е-има даду зад.)
<i>In angusto esse</i> (lib. II cap. XXV).	зло стајати;	бити у теснацу (фигуративно);
<i>Quae gravissime afflictae erant</i> (lib. II cap. XXXI)	„које најгоре прођоше;“	које беху најгоре оштећене;

Противно овоме има неких места, која преведена буквално (од речи до речи) не одговарају правим српским изразима, те их треба протумачити прикладнијим изразима. Тако нпр.:

ЛАТИНСКИ ТЕКСТ:	ПРЕВЕДЕНО:	А БОЉЕ ЈЕ:
<i>relinquit animus</i> (alqm) (lib. VI cap. XXXVIII).	„некога остави свест.“	неко изгуби свест (обезнани се);
<i>receptacula ad detractandam militiam</i> (lib. VII cap. XIV).	„прибежиште извлачењу од војне обавезе.“	прибежиште онима, који се изваче од војне обавезе;
<i>ad opus excubare</i>	„код грађења бдити;“	при грађењу настојавати;
<i>pro testimonio dicere</i> (lib. VIII предговор)	„исказати при испиту сведока;“	исказати као сведок;
<i>senatus frequens</i> (lib. VIII c. L III)	„већина сената“	сенат у пуној седници;

Остаје ми још да изнесем своје примедбе у погледу на чистоту самога српскога језика, јер налазим да треба и у том погледу по нешто исправити. Тако у биографији Цезаровој, у 18-том реду одозго налази се облик „*давајући*“ а треба *дајући* (3. лице множине од глагола давати гласи *дају*). Даље у објашњењима:

ЛАТИНСКИ ТЕКСТ: ОБЈАШЊЕНО: А ТРЕБА:

<i>eius voluntate</i> (I cap. VI).	„с његовом дозволом;“	по његовом одобрењу (јер „дозвола није српска реч);
<i>necessariam rem coactus</i> (lib I cap. XVII).	„нуждом нагнан ту ствар;“	нуждом нагнан на ту ствар;
<i>per fidem</i> (lib V cap. XXXVII).	„на вери;“	„на веру“ (адвербијално);
<i>de locis summis</i> (lib V cap. XLIV).	„о првенство у рангу;“	о првенство у чину (звању);
<i>collibus circumvchi</i> (lib. VII cap. XLV).	„јашићи око брежуљака;“	<i>јахати</i> око брежуљака; ¹⁾
<i>non defuisse vires sed constantiam</i> (lib. VII c. L. II) ²⁾	„да је имала снаге а није имала „дурашности“;“	да је имала снаге а није <i>издржљивости</i> ;
<i>falces</i> (lib. VII cap. XXII).	„falces су гвоздене, налик на срп, кваке;“	f... су гвоздене чакље. налик на срп;
<i>alces</i> (VI cap. XXVII).	„лош“ (слабо позната реч);	северни јелен (обичније);
<i>urus</i> (VI caput XXVII).	„тур“ (слабо позната реч);	дивљи во, бик, (обичније);
<i>aestus</i> (III cXII).	„слека“ (слабо позната реч);	прилив (плима, обичније);
	„Цезар одлази по војску;“	Цезар одлази за војску (обич.).
	„Цезар кара војнике;“	Цезар корн војнике;
<i>pabulatum et frumentatum</i> (sup) VIII c.X.	„по нићу и храну;“	за сточну и људску храну.

¹⁾ Овде је *collibus* аблатив, с тога: *јахати* у наоколо око брежуљака.

²⁾ Ових речи нема у Цезаревом назначеном месту.

На послетку износим и неке недоследности у самом српском језику, којих у школској књизи не сме бити. Тако: У lib. V сар. XL: Цицерон, а у lib. V, с. XLI Цицеро; у lib. V сар. IX (блага) „нагиба“ f., а у lib. VIII сар. XV (неповољан) „нагиб“ masc.;

У lib. VI сар. XLIV „оцече“, а у lib. VII сар. XXXV „одсекли“;

У lib. I сар. VII „Лабиден-ом; lib. II сар. XXVI „Лабнен“;

У lib. VI сар. III „Париз“, а у lib. VII сар. LVII „Парис“;

У свези с овим напомињем, да би већ једном требало пречистити то питање: како треба писати оне речи које су из туђих језика примљене у наш?

По моме мишљењу немају никаква разлога они, који чак и помјана прогрия преводе на српски језик, него би их требало и у српском у основи изговарати — па према усвојеном фонетичком правопису — и писати онако, како се изговарају у језику, из кога су позајмљене. Изузетак од овога допушта се само у наставцима (флексијама). Нарочито нема смисла друкчије изговарати а друкчије пак писати оне речи, које су — и ако су из туђих језика позајмљене, — стекле, тако рећи, „право грађанства“ у нашем језику, те се говоре и у простом народу, који није кроз школе прошао. Тако нпр.

МЕСТО:	БОЉЕ ЈЕ:
гимнасија (gymnasium)	гимназија;
ресерва (reserve)	резерва;
Парис (Paris)	Париз;
Алесија (Alesia)	Алезија
Цесар (Caesar)	Цезар;
Васа (Vasa)	Ваза и т. д.

4. На последњем месту рада г. М. Живковића налази се 10 таблица историјских слика, којима је циљ, да осветле поједине моменте ратовања или описе старог римског оружја, ратних машина, опкопа, ношње ит.д., што доприноси доста користи читаоцима, који желе да познаду друштвено уређење, обичаје и ратне вештине оних времена. Слике су прекопирани са каквог немачког школског издања Цезарових мемоара, и доста су јасно и лепо израђене. Као што се на дну слика види, радио их је г. Чортановић, учитељ цртања неготинске ниже гимназије.

Према свем што сам доведе изнео о раду г. Мите Живковића, мишљења сам: да се — поред оних примедба и напомена што сам их местимце учинио — овај рад може примити и штампати о државном трошку ради употребе у нашим гимнази-

јама, ну с тим, да при издању овога дела писац има на уму и ове моје напомене, јер ће оне, надам се, ма у чем припомоћи, да књига изађе што тачнија и боља, пошто знамо, да се у нас дела ове врсте врло тешко јављају на свет, а камо ли да се чешће прештампавају.

Заједно са овим рефератом враћам Главном Просветном Савету и рад г. Мите Живковића у прилогу под %.

Захвалан на поверењу и почаст

15. августа 1893. г.

у Београду.

Дим. Ј. Милојевић

професор II београд. гимназије.

За овим је прочитан и други реферат о овоме делу, од г. Спира Калика, професора. Реферат гласи:

Главном Просветном Савету.

Пошто сам прегледао оба рада г. Мите Живковића, директора смедеревске н. гимназије, под насловом „С. Jul. Caesaris Comentarii de bello Gallico“, част ми је поднети о њима овај извештај.

Издања латинских и грчких класика обично су двојака: проста издања за школу, која Немци зову „Text-Ausgaben für Schulen“, Французи „Éditions à l'usage des écoles“, и издања с објашњењима, које Немци називљу „Ausgaben mit Anmerkungen“ а Французи „Éditions avec des sommaires et avec des notes“. Прва су већином одређена за школске уџбенике, а друга служе за личну употребу.

Издање Цезарових коментара г. Мите Живковића спада дакле међу ова последња, пошто су коментари објашњени „напоменама“, које је писац наштампао на крају књиге. Као таково, ово дело не спада у она издања, која се по страним гимназијама употребљавају као уџбеници.

По свој прилици они исти разлози, који руководе стране педагоге, да буду противни унашању у школе издања с објашњењима, руководили су и мене, да кажем, како ми се ово издање Цезарових коментара с толиким напоменама не чини баш подесно за наше гимназије. Кад ученик нађе у „напоменама“ сва потребна упуства на граматичка правила, на која он у читању наилази, са цитатом параграфа тога правила у Туромановој Граматици или Синтакси латинског језика; кад он нађе преведене поједине речи, објашњене поједине изразе — он нема потребе да сам размишља о примени овога или онога граматичкога правила, нити

да сам у речнику тражи и бира згодне изразе за превод. Услед тога искључује се од рада учениковог свака самосталност, без које није могуће научити никакав језик, а наставник не може видети видна напретка и правог успеха у своме предмету.

Сем тога задатак школе није само тај, да даде ученицима из појединих предмета довољну меру знања, него и тај, да ученике у ранијим годинама навикава на рад, те је наставник дужан отклонити све оно што би, као олакшица у раду, кадро било ученика учинити леним. Латинска књига с објашњењима свакако се мора сматрати као олакшица, а коментари Цезарови у толико пре, у колико су они почетница у вежбању превођења латинских класика.

Најпосле текст од Доберенца и Динтера, по коме је писац израдио своје „напомене“, потпуно је као и сва издања с примедбама, а то није увек практично за школе, јер се у њима може наћи на места, која нису за превођење због своје садржине. На така места налазио сам и у издању Корнелија Непота, које се употребљава као уџбеник у нашим гимназијама, те сам принуђен био да их изостављам и натерујем ученике да их бришу. То често буди у ученицима радозналост, да сазнају садржину таквих места, што не може на њих никако корисно дејствовати. По моме мишљењу требало би дакле избацити из текста садржину коментара V. 14 и то од: *ixores habent deni duodenique inter se communes.....* па до краја те главе, и ону коментара VI. 21 4 *Qui diutissime impuberes permanserunt....* па до краја те главе.

Но при свем томе има ова књига и својих лепих страна, у колико су Цезарови коментари објашњени с географске и етнографске стране, што су изложене војничке установе и протумачени неки поједини римски обичаји на које се читањем налази. Па и слике додате на крају књиге нису сувишне, јер и оне доприносе бољем разумевању коментара. За оваку књигу све је ово било потребно тим пре, што се од наших наставника латинског језика не тражи на професорском испиту познавање римских старина (*römische Alterthümer*) као што је то другде, те ће предавачима те примедбе свакако добро доћи.

Али „напомене“ г. Мите Живковића имају где где грешака и недостатака, што не могу пропустити а да овде не наведем, како би писац могао то поправити, ако би Главни Просветни Савет решио да се ово дело прими за уџбеник.

1. Пре свега живот Јулија Цезара, који писац доноси на челу књиге, написан је сувише кратко и непотпуно. У њему није напоменуто чак ни оно

што писац није смео никако прећутати ученицима, а то, да је Цезар написао само седам коментара, а да је осми саставио Луло Хирције, пријатељ Цезаров, да би тим коментаром попунио ту празнину и довео у везу галски рат са грађанским ратом, о коме постоје коментари од самог Цезара.

За оваку књигу мислим да је потребан био увод, у коме се прегледно, тачно и исцрпно пропраћају живот и дела Јулија Цезара, тога великог књижевника и војсковође римскога, да би ученици могли схватити прилике, у којима су написани коментари, начин те врсте књижевности, лепоту дела и његову важност, те да се тако пробуди у њима интерес за писца, којим ће се бавити преко године. Тога свега нема код г. Мите Живковића.

2. Писац није нигде објаснио, нити је обратио пажњу ученицима у својим „напоменама“ на реторичне фигуре и тропе, којих има у Цезаровим коментарима. То би њима врло добро дошло ради вежбања, пошто су се они с њима упознали у шестом разреду, учећи „теорију књижевности“.

3. Што се тиче појединих места у „напоменама“, која имају недостатака, имам да приметим ово:

1). *Comm. I, 6, 1.* Место: „*erant omnino itinerum duo, quibus itineribus domo exire possent*“ објашњава писац говорећи, да је *possent* у конјунктиву с тога, што је та реченица *потребна дошуна* главној. Мислим, да би боље било рећи, да је *possent* у конјун. с тога, што је *quibus* и т. д. *последична релативна реченица* (в. Тур. Син. 303, 2; Zumpt, 558).

2). *Comm. I, 11, 3.* Каже писац *solum* од *soluti*. Шта је тиме хтео рећи, не знам.

3). *Comm. I, 25, 3.* Требало је, да је писац објаснио ретку употребу итеративног конјун са *cum* код Цезара у изразу: *cum ferrum se inplexisset*, која долази још само на два места III, 12, 1. VII, 16, 3.

4). *Comm. I, 17, 2.* Реч *privatim* у реченици: „*qui privatim plus possint quam ipsi magistratus*“ преводи писац са *лично*. Држим, да је требало превести „*као обични* (или као приватни) *људи*“, јер овде *privatim* стоји место придева *privati*, као мало даље (III, 2, 3) *singulatim* место *detrcatus*, и овде стоји у опреци према *magistratus* = власти.

5). I 20. 5. У изразу: „*uti et reipublicae iniuriam et suum dolorem eius voluntati ac precibus condonet*“ реч *voluntati* преводи писац са „*наклоности*“, док овде значи „*жеља*“; „он је опростио увреду по његовој жељи и на његове молбе“.

6). I. 31. 1. У изразу: „*ut sibi secreto in occulto de sua omniumque salute cum eo agere*

liceret“ преводи писац реч *secreto* = на само т. ј. да буде сам кад му стане говорити, па додаје: „и према томе ономе *in occulto* овде нема места“. Писцу се дакле чини, да је ту нека таутологија; ја пак мислим да није, него *secreto* значи тајно, без сведока, а *in occulto* = на сакривеном месту, где га нико неће видети; та оба израза потребна су била Цезару, да покаже велику опрезност и страх Гаја од Арновиста, те један другог допуњују (упореди сличан случај код Салустија lat. 20, 1: „*Catilina in abditam partem aedium secedit, atque ibi, omnibus arbitris procul amotis, orationem habuit*“).

7). I. 39. 5. Код „*volgo totis castris*“ реч *volgo* преводи писац „у *omnibus*“; мислим да би овде боље било то превести са „свуда“, дакле: „свуда по целом табору“.

8). I. 41. 3. „*Locis apertis*“ преводи писац „крз (отворене) пределе, у којима има путева“. Да ли је било *путева* или није, овде се не каже, него се само износи, да је Цезар водио војску преко отвореног поља а не крз шуме.

9). I. 48. 2. У изразу „*quos ex omni copia delegerant*“ преводи писац реч *copia* са *војска*, док овде је *copia* = *multitudine*, дакле „*ex omni copia*“ = „из целе масе“. Само у множини *copiae-arum* значи *војска*.

10). II, 2, 1. *Duas novas legiones conscripsit*. Објашњавајући ово место каже писац, како је Цезар имао сада *шест* легија, а то је сасвим погрешно, јер их је он тада имао *осам* (VII, VIII, IX, X, XI, XII, XIII и XIV), као што се види из онога што мало даље у истом коментару (стр. 8) сам Цезар каже: *Post facto duabus legionibus, quas proxime conscripserat* (2, 1) *in castris relictis ut, si quo opus esset subsidio duci possent, reliquas sex legiones pro castris in acie constituit*.

11). II. 19. 4. Израз: „(quem ad finem) *porrecta loca aperta* (pertinebant)“ преводи писац „опружена необрасла места“. Мислим да то није добро преведено, јер се *porrecta* односи предикативно на *pertinebant*, те би по моме мишљењу требало превести: „докле тај отворени предео пружајући се допираше“... или краће „докле се тај отворени предео пружаше“.

12). II, 21. 2. Узео је писац погрешну редакцију „*quo telum adigi posset*“, док су сва боља издања заменила реч *adigi* са *adici*, што је правилније, јер *adici* долази од *ad-iacio* = добацити, а *adigi* од *ad-ago* = дотерати. Шта више Цезар употребљује реч *adici* у истом смислу још на једном

месту III, 13, 8: *neque propter multitudinem facile telum adiciebatur*.

1). II, 29, 1 и 2. Каже писац, да је у реченици „*Aduatici, cum omnibus copiis auxilio Nervii venirent*“, *cum temporale*. Међу тим *cum temporale* не иде с конјунктивом, него само изузетно, што овде није случај (види Тур. Син. § 297, II; Zumpt § 574; Madvig § 313). Ово је дакле *cum historicum*. Мало даље вели да је у изразу: *Quod, cum ex omnibus partibus altissimas rupes despectusque haberet*, *cum haberet* с конјунктивом. Да је тако, онда би требало *cum* превести са *премда, ма да, и ако* (види Тур. Син. § 297 I). Међутим овде, како се из самог смисла види, *cum* значи *док, докле*, те је с тога то *cum adversativum*.

14). II. 35. 3. „*Ob easque res in die quindecim supplicatio decreta est*.“ Овде примећује писац, да се пред *dies* умеће предлог *in* с тога, што без њега није добро речено по *правилима латинског језика*. Ја мислим да је по *правилима латинског језика* са свим добро речено и *dies* без *in*, како то имају многа издања, јер је то акузатив трајања времена на питање „*колико времена?*“ (види Тур. Син. § 222; Zumpt, 395).

15) II 32, 1. Реч „*aries*“ објашњује писац само тиме, што каже, да је *aries* био дугачак 100 — 200 стопа. Мислим да је требало казати и шта је тај *aries*, из чега је направљен.

16). II, 20, 1. Израз „*aggeris petendi causa*“ преводи писац „доносити градиво за насип“ (*aggerem petere*); мислим, да то значи „поћи по градиво“ или „тражити градиво за насип“.

17). III, 3, 1. Код „*provisum de frumento*“ каже писац, да *de frumento* стоји место датива. Цезар међутим нигде не употребљава *de s abl* место датива, него место акузатива (уп. I. 42. 1), па тако и овде *de frumento* стоји место акуз. *frumentum* уз гла *providere* (види Тур. Син. § 181; Zumpt § 414; Madvig § 208. 1).

18). III 12. 1. Код израза „*cum incitavisset*“, где је писац приметно да је *cum iterativum*, а није додао у исто време, да он стоји с конјунктивом против Цезаровог обичаја, који, као Салустије и Цицерон, уза њ увек употребљава индикатив.

19). III. 12. 1. Пише у тексту „*quod is accedit*“ а не „*quod bis accedit*“, како имају многа издања, што држим да је правилније, јер је ту говор о приливу и одливу, и Цезар вели, да се то догађа два пута (*bis*) дневно (упор. Плинија Hist. Nat. 2, 97, 99. *bis adfluunt (aestus maris) bisque remeant vicenis quaternisque semper horis*“).

19). III, 21, 3. Стоји у тексту „*aerariae structuraeque*.“ Мислим да је правилнија редакција „*aerariae structurae*“, како имају скоро сва новија издања, и значи „*рудоконни радови*.“ И Плиније (Hist. Nat. 36. 22. 56.) употребљава ову реч *structurae* у истом смислу.

21). III, 21, 1. „*Vertere*“ није *inf. histor.* како каже писац, него скраћени облик *perf. ind.* место *verterunt*. Такви су облици доиста ретки код Цезара (само још на два места *bel. Gal. III. 63. 6:* „*accessere*“ и *bell. civ. I 51. 5: sustinere*“).

22). III. 19. 3. Преводи писац „*mens*“ „дурашност.“ Чини ми се, да овде *mens*, као што Кранер у својем издању Цезарових коментара примећује, значи „памет, ум“ и стоји у опреци са „*animus = душа*“, што се ту налази.

23). IV. 3. 2. За реч „*agri*“ каже писац да је субјекат, дакле према томе *nominaivus*; међутим ту је *agri genit. partitivus* и зависи од *sescenta milia*.

24). IV, 21, 3. Код израза „*qui polliceantur dare*“ примећује писац, да после глагола, у којима лежи неко значење будућности (*sperare, polliceri*), инфинит. презенса стоји место инфинитива футура. То није правилно него изузетак, и овде инф. през. стоји изузетно место инф. фут. Правило је, да после оваких глагола баш долази *inf. futuri* (види *Zumpt § 605*).

25). IV, 23, 1. У реченица, „*cum paulo tardius esset administratum*“ каже писац, да је то *cum concessivum*, међутим је то *cum causale*.

25). IV, 10, 3. Глагол „*defluit*“ преводи писац „тече на ниже“ т.ј. к мору, у море. „*Defluit*“ значи разлива се на више рукава (а не једним коритом) текући к мору или у море.

27). IV 26. 2. Није објаснио писац, што су *speculatoria navigia*, а то није смело изостати.

28). IV 12. 3. „*Amicus populi Romani*“ објашњује овде по други пут, пошто је већ објаснио у I. 3. 3.

29). V, 22. 4 „*Atque id facile extrahi posse*“ преводи писац реч *extrahi* узимуд *protecti se*. Ваљда је хтео рећи *protecti* а не *protecti se*, јер овај израз цео преведен значио би, да ће му то (мало лета) лако *protecti*, ако буде отезао с послем.

30). V. 30. 1. „*Clariore voce, ut magna pars militum exaudiret*.“ Код овог места примећује писац да је *ut exaudiret* *conj. concessivus*; ја мислим, да је то *ut finale*, и према томе, да је то финална реченица, којом се исказује намера „јаснијим гласом, да би га чуо велики део војника.“

30). V, 34, 3. За облик „*insequantur*“ каже писац, да је *coniun. hortativus*. Ја бих рекао, да тај конјунктив зависи од *ut* (а *ut* од гл. *propinquare*), као и остали конјунктиви, што се налазе у овом периоду (*coniciant, accedant, cedant*).

31). V, 46, 3. Стоји *scit* место *sciebat*.

32). V, 29, 4. „*Si nihil durius esset*“ преводи писац: „ако се никаква несрећа не догоди“. Мислим, да би боље било превести „кад не би било какве горе опасности“ т.ј. „кад не би ствари тако рђаво стајале“.

33). V, 40, 2. „*Turres admodum centum et viginti*“. Ту преводи писац реч „*admodum*“ са *око*. *Admodum* значи уз бројеве: *баш, таман, тачно* или *најмање*, дакле: таман сто двадесет кула.

34). V. 54. 4. „*Tantum valuit, esse aliquos repertos principes inferendi belli*“. Код писца је овде сувише слободан превод: „да су се нашле неке одличне личности, које су стаде на чело народноме покрету.“ „*Principes inferendi belli = qui primi bellum intulerunt*, дакле значи „да се неко нашао, који је *први* рат покренуо.“

35). VI, 3, 6. Стоји *pro suggestu* место *pro suggestu*.

36). VI, 2, 2. „(Obsidibus) *de pecunia cavent*“. Овај израз преводи писац са „обезбедити новац“. Мислим да би боље било, да је превео „јамчити (таоцима) за новац“, јер су им таоци били јемство за новац.

37). VI, 24, 4 „*Ad copiam atque usus largitur*“ преводи писац „доприноси благостању и *потребама*“; *usus* не значи *потреба* него *употреба* (*Gebrauch*).

38). VI, 25, 1. „*Expeditus*“ преводи „добар пешак“. *Expeditus = qui sine impedimento iter facit*, дакле „пешак без пртљага“.

39). VI, 27, 3. *Ut summa species earum stantium relinquatur*“ преводи писац „да сасвим тако изгледа, као да *још* стоје“ место „да сасвим тако изгледа, као да *чврсто* стоје“.

40). VI, 28. „*Urus*“ = тур? Биће боље „зубар“.

41). VI, 15, 1. „*Usus*“ = ора у изразу: *hi cum est usus*, мислим да би боље било превести: *ови, кад потреба* изискује (види IV. 2, 3).

42). VI, 19, 3. Израз „*in servilem modum quaestionem habent*“ „истражују (испитују) на начин одређен за робове“, т.ј. мукама, јер су се робови мећали на муке, да се од њих извуче какво признање — није требало оставити необјашњен, исто тако и *taxus* (?) у VI, 31, 5.

43). VI, 24, 2. „Eratostenes“ треба да стоји „Eratosthenes“. Он је умро 192, а не 194. год., како писац каже.

44). VI, 24, 4. Nunc quod... — ... comparant“. Ово врло замршено место, које је услед тога у разним издањима разно и наведено, прешао је писац ћутке.

45). VII, 21, 3. „Quod penes eos (Bituringes) summam victoriae constare intellegebant“. Писац је усвојио ову сумњиву редакцију, коју брани Шнајдер и још неки; по њој би смисао био, да Гали нису жељни били да сами Битуринџани извојују слободу, јер би онда они били главни победници. Тај смисао не одговара овом месту, па с тога мислим да би боље било, да је писац усвојио редакцију, коју има *Кранер*, *Нипердеј* и још неки одлични издавачи Цезарових коментара, која гласи „(nec solis Bituringis communem salutem committendam censent) quod *paene in eo*, si id oppidum retinuissent, summam victoriae constare intellegebant“. Што би преведено значило: „јер увиђаху, да цела победа готово само у томе лежи, ако одрже у својим рукама тај град (упореди VII, 84, 4; VII, 86, 3, и de bel. civ. VII 89, 3).

46). VII, 23, 1. *Trabes directae perpetuae in longitudinem collocantur*“. Писац објашњава ово место овако: *Trabes* су греде оризонталне (*directae*), једноставне (?) (*perpetuae*), према дужини положене са извесним (?) „размаком“. Боље би било да је овако објаснио: „положе се греде оризонтално према дужини, непрестано у једнаком размаку међусобном“.

47). VIII. *Предговор*. Dum omnes excusationis causas colligo (ne cum Caesare conferar) hoc ipsum crimen arrogantiae subeo“. Писац примећује, да *hoc* није једнако *hac re*, него да је то атрибут на *crimen*. Мени изгледа, а и *Кранер* тако тврди, да је овде *hoc* баш једнако *hac re*, а то се види из самога смисла, јер би у преводу значило: „Тиме, што сабирам све могуће узроке за извиђење, упадам у саму кривицу безобзирности“.

48). VIII 6, 1. „Quantum in ratione esset“. Писац: „у колико се *dā* прорачунати“. Треба: у колико се *могло* прорачунати.

49). VIII, 10, 4. Adventu Germanorum nitentur“. Преведено је одвећ слободно „много очекиваху из доласка Германаца“. *Nitor aliqua re* = ослањати се на неку ствар, дакле „ослањаху се на долазак Германаца“.

50). VIII, 14 и VIII, 15 пише писац „бегство“ место „бегство“.

51). VIII, 24, 4. „Vastare“ = „orbare“. Vastare овде је једнако „vacuefacere“ и значи испразнити (упор. Cic. p. Sist. 24. 53: Lex erat lata de vastato ac relicto foro; и Virg. Aen. 8, 7: Undique cogunt auxilia et latos vastant cultoribus agros).

52). VIII, 49, 5. „Condicione parendi meliore“ значи „под повољнијим условима потчињености“, т. ј. пошто је гледао и учинио, да им буде лакше сносити потчињеност. Међутим писац преводи то: „пошто им је стање било боље, ако слушају“, што мислим, да није тачно.

„Напомене“, као што их је написао г. Мита Живковић на Цезарове коментаре, пишу се обично на песничка дела, где допста има израза и појединих песничких облика и речи, које потребују објашњења. Овде се он могао просто ограничити на географска и етнографска објашњења и неке напомене о обичајима и установама римским, као што горе поменух. А то може и сада урадити, ако изостави оно што је сувишно и поправи оно што није тачно, те ће онда ово дело, као добар почетак у овој врсти школске књижевности, бити хвале достојно.

9. септембра 1893. год.
у Београду.

С одличним поштовањем
Спира Калик
професор I. беогр. гимназије.

По прочитању ових раферата узео је реч г. д-р Туроман и изјавио је, да се могу усвојити у главном све примедбе г. г. референата као умесне, сем неколико примедба у реферату г. Калика, које су у реферату на дотичном месту означене. За овим је додао, да се ово дело може примити и о државним трошку штампати за школску потребу, само би требало опширније изградити биографију Цезарову, и биографију с коментаром и сликама штампати засебно, а текст засебно. Текст би се могао поручити са стране, јер ће бити и бољи и јевтинији.

Савет је одлучио: да се ово дело прими и штампа за школску потребу с тим, да писац учини исправке по примедбама г. г. референата, а тако исто да усвоји и све примедбе г. д-ра Туромана.

Г. г. референтима Милојевићу и Калику одређено је на име хонорара свакоме по педесет (50) динара.

IX.

Прочитано је писмо заступника министра просвете, г. министра правде, од 24 овог месеца, ПБр. 15.580, којим се позива Савет да што пре сврши

питање о „темама за ширење писмености,“ које су израђене на основу расписаног стечаја од стране министарства просвете и упућене на оцену Главном Просветном Савету.

Савет је одлучио: да се позову одређени референти г. г. Дим. Јосић и Ј. Мподраговић, професори, да до 10. октобра ове године поднесу своје мишљење о израђеним темама, или да рукописе врате Савету натраг.

X.

Прочитано је писмо г. председника Министарског Савета, министра просвете и црквених послова, од 20. овог месеца, ПБр. 15.681, којим упућује Савету молбу г. Милivoја Симића, професора III београдске гимназије, који тражи натраг своје дело „Зоологија за ниже разред гимназија“, изјављујући у молби, да је ово дело поднео Савету пре четири године, и да га је прво пословођ саветски задржао шест месеца, не пославши га на оцену одређеним референтима; за тим га је референт г. д-р Ђ. П. Јовановић држао при себи годину и по дана и непрегледано вратио Савету, који га је упутио на оцену г. Стевану Јакшићу, професору Велике Школе, у кога се и сада непрегледано налази.

Главни Просветни Савет, сажаљавајући што је ствар са реферовањем о овоме делу овако текла, одлучио је: да се позове г. Ст. Јакшић, у кога се сада дело налази, да га одмах врати Савету.

XI.

Прочитано је писмо заступника министра просвете, г. министра правде, од 22. овог месеца, ПБр. 16.019, којим се шаљу Савету на преглед и оцену дело „Практични Пчелар,“ од П. Периновића, пчелара.

Савет је одлучио: да се за преглед и оцену овога дела умоли г. Михаило Ступаревић, учитељ у Белијама.

XII.

Прочитано је писмо г. председника Министарског Савета, министра просвете и црквених послова, од 16. овог месеца, ПБр. 15.699, које гласи:

Главном Просветном Савету.

Садашња читанка за III разред основне школе примљена је према оцени Главног Просветног Савета као привремени уџбеник за наше школе. При решавању овога питања у Савету одлучено је, да се избере нарочита комисија, која ће прописати сталну основу како за израду читанке за III раз.

тако и за израду читанака и за остале разреде основне школе. У ту комисију изабрани су г. г. Дим. Јосић и Јован Мподраговић, професори, и Михаило Јовић, учитељ. Према утврђеној основи, коју би усвојио и Главни Просветни Савет, имао би се после расписати стечај за израду читанака за поједине разреде основне школе.

Како изабрана комисија ни до данас није свршила поверени јој посао те је министарство принуђено да и даље продужава привременост садашњој читанци и да је као привремену прештампава, то ми је част поново позвати Главни Просветни Савет да изволи што пре утврдити сталне основе за израду читанака за наше основне школе, и доставити ми их на даљу надлежну употребу.

Председник

Министарског Савета,

министар

просвете и црквених послова,

Д-Р ДОКИЋ С. Р.

Савет је одлучио: да се именована господа позову да до 15. октобра поднесу израђене основе за писање читанака, или, ако им то није могуће, да о томе одмах извести Главни Просветни Савет.

С овим је свршен овај састанак.

САСТАНАК 576-ти

13. октобра 1893. г. у Београду.

Били су: *председник*: Ст. Марковић; *редовни чланови*: Ст. Ловчевић, др. Ј. Туроман, С. Лозанић, др. М. Јовановић-Батут, Стев. Давидовић и Л. Лазаревић.

Пословођ: Мил. Марковић.

I.

Прочитан је и примљен записник прошлога састанка.

II.

Прочитано је писмо заступника министра просвете, г. министра правде, од 29. пр. месеца, ПБр. 16.675, којим се шаље Савету на преглед и оцену „Зоологија за I разред гимназије,“ од г. Љубомира Миљковића, који моли да му се ово дело откупи за школску потребу.

Савет је одлучио: да се за преглед и оцену овога дела умоле г. г. Бор. В. Тодоровић и Душан Стојићевић, професори.

III.

Прочитано је писмо заступника министра просвете, г. министра правде, од 29. пр. месеца, ПБр.

15.977, којим се шаље Савету на преглед и оцену дело „Четинари,“ од Дим. Кајгородова, у српском преводу од г. Игњата Мирковића.

Како садржина ове књиге не одговара ближе захтевима, који се траже од књига за основну и средњу школу, то се Савет није могао ни упуштати у њену оцену.

IV.

Прочитано је писмо заступника министра просвете, г. министра правде, од 23. пр. месеца, ПБр. 16.428, којим се шаље Савету на оцену књига „Како живи наш народ,“ од дра. Лаз. М. Димитријевића.

Пошто је садржина ове књиге позната члановима Савета, то је, на предлог г. д-ра Батута, одлучено: да се ово дело може препоручити за књижице основних школа.

V.

Прочитано је писмо заступника министра просвете, г. министра правде, од 29. пр. месеца, ПБр. 16.622, којим се тражи од Савета натраг рукопис „Зоологија за I разред гимназије,“ од г. Љуб. М. Давидовића, професора, који тражи да му се рукопис врати натраг.

Савет је одлучио: да се поменуто дело у рукопису, које још није прегледано, може вратити писцу на употребу.

VI.

Прочитано је писмо заступника министра просвете, г. министра правде, од 30. пр. месеца, ПБр. 15.269, којим се пита Савет за мишљење по молби г-ђе Марије В. Глигорјевићеве, привремене учитељице, која моли да јој се заступничке године учитељске службе урачунају као привремене, и да јој се према томе допусти полагање практичног учитељског испита.

Савет је одлучио: да се за преглед и оцену ове молбе умоли г. Лука Лазаревић.

VII.

Прочитан је реферат г. Драгутина С. Милутиновића, професора Велике Школе, о делу „Српски Вез,“ од г. Вл. Тителбаха, професора. Реферат гласи:

Главном Просветном Савету.

Својим писмом СБр. 9. од 22. јануара 1893., Главни Просветни Савет изволео ми је упутити на оцену прву свеску дела „Српски вез“ од г. Владислава Тителбаха. Но због моје болести, која ме

је с краћим прекидима не само прошле зиме, него и овога пролећа мучила, нисам се могао одазвати позиву Главнога Просветног Савета.

Послата ми свеска поменутога дела обухвата дванаест бојадисаних листа у малој четвртини. Половина ових листа износе примере извршенога веза са рукотворина народних из разних крајева Србије. На сваком од ових листова означено је, са каквога је дела одеће и из кога је места нацртани примерак веза позајмљен. Другог каквог додатка о самоме везу нема. Од осталих шест листова два су неоспорно, а четири друга вероватно композиција г. аутора, јер на њима нема никаквих бележака о пореклу представљених орнамената.

Поднесена прва свеска овога дела наговешћује да ће следовати још и друге, чији је број непознат. Зато је и сам обим овога рукоделско-уметничкога дела неодређен. Па ни сама намева није му јасна. Јер и ако насловни лист даје основа мислити, да је г. аутор своје дело замислио као ручно за женску школу намењено, опет га као такво не квалификује оно оскудевање објашњавајућег текста. Напротив, далеко више ово дело обећава, да ће бити једна збирка или атлас, из кога ће младе везице прегледати, па усвајати и даље у везу распростирати карактеристичне мотиве чак и најстарије српске орнаментике.

Нема сумње, да би и овакав атлас био користан за упућивање у српском народном везу; али та би корист ипак била мања или површнија, него од једнога системскога дела, у коме би било говора ако не баш о самој техници веза, чије би изучавање преостајало школској настави, — а оно барем о пореклу и облику везенога орнамента, о самој врсти веза и материјалу, којим и на коме се везе. Уз овакав текст прикупљени везени мотиви дали би везицама у руке једно дело за темељно проучавање српског веза; а без таквога текста нацртани орнаменти послужили би само као један атлас за гледање. А такав атлас не би се могао са чистом савести препоручити за штампање о државном трошку, као једно систематско дело о српском везу, које би за школску потребу далеко корисније било.

Како дакле о обиму, тако и о самој цели делу „Српски вез,“ г. аутор је био дужан тачно се изразити, те би се онда олакшала и правична оцена његовога рада.

Што се пак тиче самога штампања дела „Српски вез,“ о државном трошку, о томе немам у начелу ништа противно. Али пре но што бих то дело за штампу коначно препоручити могао, сметрам за безусловно нужно изискати:

a). да г. аутор своје дело намени за учебник српскога веза у отачаственим женским школама, те према тој јасно одређеној цели;

b). да г. аутор напише и сходан објашњавајући текст за сваки лист и сваки на њему представљени пример веза. Из овога текста треба да се види, из кога је седа или вароши узет дотични представљени пример; на каквоме се предмету налази, да ли на чаршаву, пешкиру, гаћама, кошуљи и под.; с којег је нарочитог места узет, да ли са ивице, средине, угла, рукава, огрлице и т. д.; да ли је памуком, свилом или вуном и којим начином израђен; и најпосле да ли је везено на фином или простом, српском или куповном платну и под.;

c). да г. аутор тачно одреди број свезака, односно листова, да би се сазнао сам обим његовога дела;

d). да г. аутор означи, који су, а који нису примери веза у истинској величини нацртани;

e). да г. аутор место садашњег насловнога листа компоује други кориснији, за који би се могли ваљада употребити слободно прерађени мотиви веза из самога дела, или други какви народни, који још ни публиковани нису. Овако компоновани насловни лист имао би неоспорно не само естетичку него и дидактичку вредност, те би зато пре заслужно трошак за хромолитографску репродукцију, но садашњи, који само у лепој сличници за гледање износи мале везиље око своје учитељице;

f). да г. аутор место онога *тканог* орнамента (лист 16) узме какав *везен*; јер и ако се и ткани орнамент даје везом подражавоти, опет му није право место у делу „Српски вез“;

g). да г. аутор обрати своју пажњу не само на паренуме, него и беломе везу, у колико га наш народ негује; и најпосле

h). да г. аутор испуни 11. 14. 15. 17. и 18. лист само примерима народнога шаренога или белог веза, а своје орнаментске композиције у српском духу, писмена, монограме и цифре, да остави за засебну свеску свога дела. Ова би се на крају додада и морала би имати одређен број листова, који би био мањи но онај што садржи оригиналне мотиве веза. На овај начин поделило би се цело дело на већи изворни, и на мањи аплицирани део српске везне орнаментике.

Уверен сам најзад: да је г. аутор у каквом свом мемоару изложио прави циљ свога дела и план, по коме га мисли израдити, — да би понека од горњих примедба као излишна отпала; али он је то пропустио, и зато своје примедбе као нужне сматрам.

Уз ово своје мњење враћам и I. свеску „Српског веза.“

14. маја 1893.
у Београду.

Драгутин С. Милутиновић
професор Велике Школе и
ванредни члан Главног Просветног
Савета.

За овим је прочитан реферат о овоме делу од г-ђице Евгеније Војновићеве, учитељице више женске школе, који гласи:

Главном Просветном Савету.

Ја сам почаствована поверењем од Просветног Савета да прегледам акварелне цртеже господина професора Тителбаха српскога веза, које је г. Тителбах поднео Главном Просветном Савету на оцену.

Мени је част овим известити Главни Просветни Савет, да сам поменути цртеже прегледала и бићу слободна изрећи у кратко мој суд о њима.

Цртежи се састоје из једанаест таблица, у којима се налазе разни мотиви наших домаћих женских рукотворина. За сам рад могу ово да споменем: мотиви види се да су потпуно оригинални и да долазе у избор одабранијих шара. — Боје су доста верне, изузимајући по где где, које се не налазе бар у старим тканинама.

Осим овога израђена је и српска азбука у појединим таблицама, а тако и извештај број цифара.

За азбуку бићу слободна учинити једну напомену. Писмена сва скупа узета, кад се једна с другим упореде, не одговарају потпуно ни одређеној величини, а гдешто ни ширини. Исто тако поједине црте, особито код гдекојих, неправилне су, или боље да речем почетнички су повучене. Код цифара важи ова иста напомена.

Што се тиче саме израде истих акварела, била би моја скромна напомена ово: да сама израда није довољно чиста и јасна. То се поглавито види код појединих мотива, у којима би требало да је представљено све једном бојом, међутим их се у тим истим шарама налази у више нианса, што је на сваки начин случајно дошло, али што би отежало радници шатирање, ако би овако остало и не би се исправило, као што се види на табlici бр. 1. и бр. 5. код плаве боје и табlici бр. 16.

За таблицу бр. 11. имам нарочито да споменем, да би врло тешко било снимати ову слику у раду бодовима, т. з. крстићима, с тога, што по-

једине контуре нису довољно јасно и одређено обележене, а други се бод у раду не би могао употребити.

Уопште сам мишљења, да се наши оригинални домаћи мотиви женских рукотворина што више шире и употребљавају и у пословима финијим; с тога ми је част изјавити, да се цртежи поднесени од г. Тителбаха могу примити и за основне школе, а особито за више женске школе и остале наше средње заводе, нарочито према прописаном програму за млађе разреде.

Благодарећи Главном Просветном Савету на

указаном ми поверењу, част ми је замолити га да прими уверење о особитом поштовању понизне му

Евгеније Војновићеве,
учитељице в. ж. школе.

Београд 28. јуна 1893.

Савет је, усвајајући мишљење г. г. референтата, одлучио: да се дело може примити за намењену потребу, пошто се по могућности најпре поправи по примедбама г. г. референтата и удеси за штампу по примедбама пишчевим, које је уз дело приложио.

Г. г. референтима одређено је на име хонорара и то: г. Милутиновић четрдесет (40), а г-ђици Војновићевој двадесет (20) динара.

С овим је свршен овај састанак.

НАУКА И НАСТАВА

ДВА ПРЕДАВАЊА НИКОЛЕ ТЕСЛЕ

ПО ПИШЧЕВОМ ОВЛАШЋЕЊУ

ПРЕВОДИ С ЕНГЛЕСКОГ
КОСТА КАРАМАТ
ПРОФЕСОР

(НАСТАВАК)

Исто тако добро је да се калем умочи у парафиново уље или какво било друго уље. Ово је најиздашнији начин за изолацију, особито поради савршеног искључења ваздухова, али са оваким у радионици радити није баш најугодније.

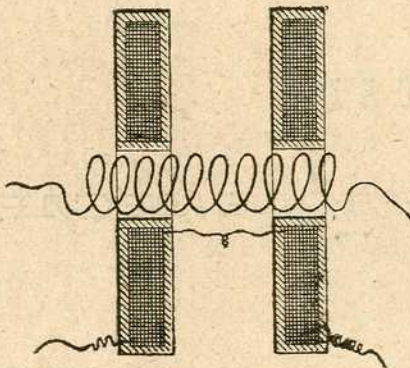
Ако се обични калем може да растави, нека се примарни извади из цеви, ова нека се са једног краја зачепи и са уљем напуни, а затим нека се примаран опет на место постави. Ово даје изврсну изолацију и spreчава стварање мазева.

Од свих експеримената, који се могу обављати са брзоалтернисаним струјама, најзанимљивији су они, који се односе на практично произвађање светиљака. Но може се порећи да су садање методе, поред свега свог сјајног напретка, веома скупоцене. Морају се дакле неке боље методе пронаћи и неки савршенији апарати морају се још замислити. Модерна истраживања дају нам могућност да се пронађе снажно врело светлости, и сви су своју пажњу обратили у смеру, који су способни пионери означили. Многи су заведени одушевљењем и страшћу

за проналаском, али у својој ревности да достигну мету, многи су заварани. Полазећи са идејом да произведу електромагнетске валове обратили су сувише пажњу на изучавање електромагнетских учина а занемарили изучавање електростатичних појава. Наравно сваки се истраживалац користио апаратом, који је у сличним експериментима пређе употребљавао. Али у тих врста апарата електромагнетски учини су велики, а електростатични веома слаби.

На пример у Херцовим експериментима, калем високог напона заокружен је на кратко луком, чији је отпор веома мален; чим је пак овај мањи, то је више капацитета придодано половима, а потенцијална диференција им је веома умањена. У другу руку, кад испражњавање не пролази између полова статични учини могу веома знатни да постану, али само по каквоћи, али не по коликоћи, јер им је дизање и падање веома напрасито, а фреквенције су им веома слабе. У ниједном дакле случају не примјећују се снажни електростатични учини. Сличне околности постоје и у неких занимљивих експе-

римената д-ра Лоца, кад се лајденска боца испрекидано испражњује. Мислило се — а држим и тврдило се — да се највећи део енергије израчује у простору. Са становишта оних експеримената, које сам пре описао, неће се тако моћи мислити. Сигуран сам кад тврдим, да се у таквим случајима највећи део енергије делимице потроши и претвара у топлину и то код лука при испражњивању, и при кондукторну и изолаторну материјалу боце; други пак део се троши на електрификацију ваздуха, али множина директно израчене енергије је веома мала. (Сл. 19.)

Сл. 19.

Ако при индуктивном калему високог напона употребимо само 20 000 алтернираних струја по секунди, те му оба пола тако спојимо да му спојне жице макар у малену лајденску боцу уметнемо, то ће збиља сва енергија пролазити кроз диелектрон боцин, која ће се угрејати, а електростатични ће се учини само у малој мери показивати према спољашњости. Сада се спољашњи опток лајденске боце, т.ј. лук и облози и спојеви, могу сматрати као опток који је затворен облозима и диелектроном међу њима, те стварају алтернисане струје високе фреквенције и доста високог потенцијала, а из горњег је очевидно да спољашњи електростатични учини морају веома слаби да буду, ма да се и обратне струје употребљавају. Ове околности показују, да је немогуће било опажање снажних електростатичних учина са апаратима, који су обично при руци, и што је искуством у том погледу добивено, може се само захвалити великој вештини истражилаца.

Ну снажни су електростатични учини sine qua non у произвађању светлости, као

што то сама теорија назначује. Електромагнетични су учини већ од самог почетка неупотребљиви, и то с тога, што кад бисмо имали да произведемо тражене учине, морали бисмо провести струјине ударце кроз кондуктор, који би престао преносити струјне ударце пре но што би потребну фреквенцију ударци постигли. У другу руку електромагнетски таласи, који су много пута дужи од светлосних и који се добивају напрасним испражњивањем кондензатора, чини ми се не би се могли употребити, осим ако бисмо се послужили, као у садашњим методама, њиховим учином на кондукторе, а то би било веома скупоцено. Ми оваким валовима не бисмо могли деловати на статичне молекуларне и атомне набоје гаса и не бисмо их могли навести да трепћу и да светлост дају. Дуги трансверзални валови очевидно не могу произвести такве учине, пошто изванредно малена електромагнетичка поремећења могу лако да пређу кроз ваздух на неколико миља далеко. Оваки тамни валови, само ако нису од дужине самих светлосних, не могу, чини ми се, да изазивају светлосно зрачење у Гајслеровим цевима, а светлосни учин, који се може произвести са индукцијом у цеви, које су лишене електрода, сматрао бих да је електростатичне природе.

Да се оваки светлосни учини произвађају ишту се равни електростатични ударци; ови, ма каква да им је фреквенција, могу да поремете молекуларне набоје и да произведу светлост. Пошто струјни ударци са потребном фреквенцијом не могу да прођу кроз кондуктор, то морамо да радимо са гасом; тада пак снажни електростатични учин постаје неопходном потребом.

Тако ми се догађало да сам електростатичне учине могао употребити на различите начине да производимо светлост. Тако на пример можемо ставити тело од каквог рефракторног (одсјајног) материјала и затворено, а још боље у мање више разређену куглу, и спојити је са врелом високог и брзоалтернисаног потенцијала те да проузрочимо да га гасни молекули више пута у секунди са огромном брзином, као какви невидљиви трилиони чекића, туку док се не усија; или можемо ставити тело у јако разређену куглу, у несударни вакуум, те употребив веома високе фреквенције и потенцијале пренеће се довољна енергија с

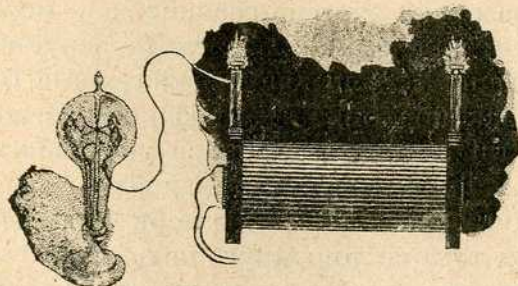
њега на друга тела, која су у близини, у опште на околицу, како бисмо га одржали у неком стању усијаности; или се пак може оваквим брзим алтернисаним високим потенцијалима етар, који гасни молекули собом носе, или статични њихови набоји да поремете, те тако да се учини да они трепћу и да светлост дају.

Али пошто су електростатични учини, који производе најснажнија деловања, зависни од потенцијала и фреквенције, то се мора желети да се оба повећају колико је то само можно. Можемо добити доста лепих успеха и тиме, што се један од тих фактора на ниском држи, али други мора бити доста висок; ну ми смо у оба правца ту ограничени. Моје искуство показује да испод неке фреквенције не можемо ићи, јер прво потенцијал постане тако велик, да је опасан, а друго и произвађање светлости је мање издашно.

Употребљавајући ниске фреквенције, које су потребне да се цев, четири стопе дугачка, на којој су споља и унутра кондензаторски облози, одржи на неком степену сјајности, нашао сам да је физиолошки учин струје тако јак, да би знатну озледу нанела онима који нису вични таквом ударцу, док са двадесет тисућа алтернација по секунди цев се може одржати при истом степену сјајности а да се никакав учин не осети. Овome је узрок тај факат, да мањи потенцијал може да произведе исти светлосни учин, а исто тако је и већа издашност у оваким случајевима, у погледу на произвађање светлости, други узрок. Јасно је отуда, да је издашност у том случају тим већа; јер што је бржи процес набијања и истражњивања, тим се мање губи енергије у облику тамног зрачења. Али по несрећи ми не можемо преко неке извесне фреквенције при произвађању и пренашању учина да идемо.

Горе сам навео да се тело, затворено у разређеној кугли, може јакo да угреје, ако је просто спојимо са извором брзоалтернисаног потенцијала. Загревању овом најпре је узрок борбардисање молекула гаса који разређна кугла садржава. Ако је са свим разређена, угревање тела много је брже, а не постоји никаква тешкоћа, да се жица или жичица доведе до ма ког степена усијаности тиме, што се спаја са једним полом калема од потребне величине.

Тако, ако се добро познати апарат проф. Крукса, који се састоји из савијене жице и на њу постављене ветрењаче, споји са једним полом калема — било са једним било са обадва, — жица ће се скоро одмах усијати а лискунска ветрењача почеће се вртети, као да је батеријска струја употребљена (слика 20). Танка угљена жичица или још боље дугме каквог рефракторног материјала (сл. 21.), ма како лош кондуктор он био, затворени у разређеној кугли, могу јакo да се усијају; на такав је начин проста светиљка добивена, која може имати повољну свећну јачину.

Сл. 20.

Успех овакових светиљака зависи јакo од избора тела, које, стављено у куглу, светлост даје. Пошто се пак могу употребити, као што сам описао, рефракторна тела, која су лоши кондуктори а и кадри су издржати високе температуре, то би овакови замишљаји за осветлење могли успети.

На први поглед могло би се помислити, ако би се кугла, која садржава жичицу или дугме каквог рефракторног материјала, добро разредила, т.ј. толико колико се то најбољим апаратима може постићи, да ће угревање слабије постати, и да се то у поступном вакуу никако ни догодити не може. При мојим експериментима то се није доказало. Шта више, са свим противно: што је бољи вакуум то се лакше тела усијавају. Овај је резултат занимљив из многих разлога.

При свршетку ових радња пала ми је на памет идеја, да ли би се два тела из рефракторног материјала кондензаторним деловањем могла усијати, ако их затворимо у куглу, која је тако разређена, да испражњивање великог калема, радећи с њим на обични начин, не може да пролази кроз. Наравно, да се овај успех постигне, потребне су огромне потенцијалне диференције

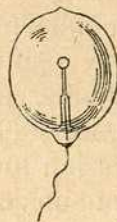
и високе фреквенције, што је јасно из простог рачуна.

Овака би светиљка имала огромнију корист над обичним сијалицама и у погледу на издашност. Добро је познато да је издашност светиљке до некле функција одступена усијавања, а ако бисмо могли начинити такву жичицу, да она издржи висок степен усијаности, то би и издашност исте много већа била. Код обичних сијалица то је непрактично, и то услед разорења жичице, а искуством је одређено колико се она сме усијати. Није могуће казати колика би се већа издашност могла постићи да жичица може неизмерно да издржи, јер се истраживања преко извесне границе даље не могу пренети; али имамо разлога да верујемо, е би издашност још много већа могла бити. Поправак код обичних сијалица могао би се постићи тиме, што би се употребљавао угљен, који је много краћи и дебљи, али онда и кондукторне жице морале би бити дебље, а поред тога се још друго што мора узети у обзир, што оваку преинаку непрактичном чини. Код светиљака пак, што су горе описане, може кондукторна жица танка да буде, усијани рефракторни материјал може да има облик грумена, који даје малу површину за израчивање, и према томе мање би енергије било потребно, да га одржи при жељеној усијаности, а при том ни рефракторни материјал не би морао бити угљен, него би се могао начинити из оксидних смеса, као на пример из углена и другог ког материјала, или се може одабрати између телеса, која у ствари не спроводе, али су кадра да издрже високе температуре.

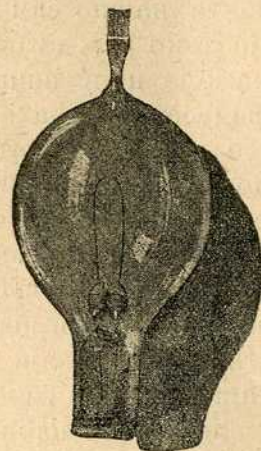
Све би нас упућивало на ту могућност да добијемо вишу издашност са оваком светиљком, но што се то може добити са обичним сијалицама. Моје је искуство показало да се грумени доводе до високог степена усијаности са много нижим потенцијалом, но што је то рачуном опредељено, а и грумени могу се поставити на већи размак један од другог. Можемо слободно претпоставити, а и могуће је да је молекуларно бомбардисање важан елемент при угревању, ма да је кугла с највећим мањом разређена, као што сам ја то учинио; јер ма да је број молекула сразмерно знатан, али услед тога што је средњи пут сада доста велик, мање је сукоба, а моле-

кули могу да постигну већу брзину, те тако учин угревања, произведен овим узроком, може да постане веома знатан, као код Круксових експеримената са материјалом, који зрачи.

Али исто је тако могуће да ваљда овде имамо посла с повећаном наклоношћу да се набој у јако разређеном вакууму губи, кад се потенцијал брзо измењује; у том би случају највећи део угревања био проузрочен растењем набоја у угрејаном телу. Или опажени факат може се још приписати и учину шиљака, који сам горе споменуо, услед чега су грумени и жичице, који се налазе у вакууму, истоветни с кондензатором од много веће површине, него што им је геометриски израчунана површина. Научници се разилазе у том мњењу, да ли се у потпуном вакууму набој губи или не, другим речима: да ли је етар кондуктор или не. Да је прво случај, онда би се танка жичица усијала, да је затворена у потпуно безвадушној кугли и спојена са врелом огромног и постојаног потенцијала.

Сл. 21.

Сл. 22.

На основу горњег начела градио сам различите облике светиљака са рефракторним телима, и то у облику жичица, као у слици 22., и у облику грумена, као у слици 23., те сам радио с њима и водио истраживања у том погледу. Тих тешкоћа нема, да би се угаљ, постигнув високи степен усијаности, почео топити или пак изветрити. Кад бисмо могли добити потпуни вакуум, што се обичним апаратима не може да постигне, радећи са струјама потребног карактера, створили бисмо тако средство за осве-

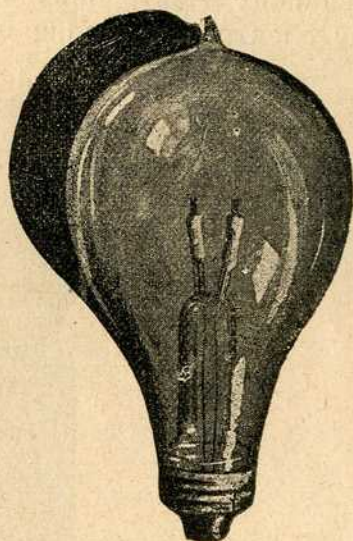
УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

WWW.UNILIB.BS

тљење, које се не би никад покварило и које би много издашније било него што су обичне сијалице. Овакова савршеност не може се никад постићи, него се догађа да се полагано квари и по величини смањује, као што се то код обичних сијалица збива; исто тако не постоји ни та могућност, као код последњег, да се жичица пребија, особито ако је усијано тело груменаста облика.

Код овако брзо алтернисаних потенцијала није потребно двојаке грумене да ставимо у куглу, него се може употребити само један грумен, као у слици 21. или једна жичица, као у слици 24. Потенцијал у таквом случају мора наравно већи да буде, али се тај лако добива и не мора да је опасан.

Ако су друге околности исте, то само од величине кугле зависи, да ли ће се овакова светиљка лако моћи усијати. Кад би

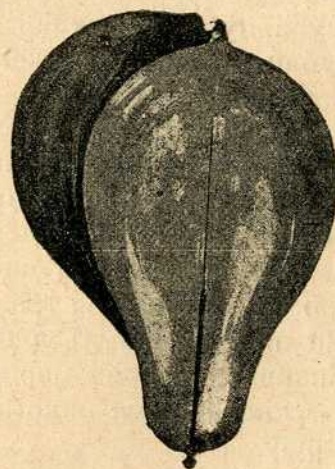
Сл. 23.

се могао потпун вакуум добити, величина кугле не би била од никакве важности, јер би угревање растењем набоја постало, а сва би се енергија зрачењем предала околини. Али ово се не може никад у пракси да догоди. Ма како ми куглу да разређимо, опет остаје нешто гаса у кугли, а кад се оваки високи потенцијали употребљавају, онда се простор у кугли као кондукторни мора да сматра, а процењујући енергију, која се од жичице околини предаје, можемо унутрашњу површину кугле да сматрамо као један кондензаторов облог, а други би облог био ваздух и друге ствари, које куглу оп-

кољавају. Ако су алтернације веома споре, онда нема сумње да се знатна множина енергије употребљава на електрификацију околног ваздуха.

Да бих овај предмет боље проучио, извршио сам неке експерименте са изванредно високим потенцијалом и ниским фреквенцијама. Приметио сам тада, ако жичицу спојимо са једним полом калема а руком се приближимо кугли, осетићемо снажна трептања; узрок им је пак привлачење и одбијање кроз стакло индукцијом електрисаних ваздушних молекула. Ако је деловање било веома јако, онда се у неким случајевима и звук могао да чује, а њему је сигурно то исто узрок.

Ако су алтернације веома ниске, онда се од кугле осећа јак потрес. Уопште кад ко причвршћује куглу или какав предмет уз пол калемов, треба да пази на дизање потенцијала, јер се може догодити да се тиме што просто куглу или плочу причвршћује уз пол, потенцијал дигне до вредности, која је много пута већа него почетна. Кад се светиљке причвршћују, као што је у слици 25 назначено, онда капацитет кугле мора такав да буде, да у постојећим околностима даје највеће дизање потенцијала. На такав начин добива се потребни потенцијал из мање жичних обавијутака.

Сл. 24.

Живот овакове светиљке, као што је горе описана, зависи наравно и од степена разређења, али до неке мере и од облика грумена рефракторног материјала. Теориски би се чинило, да се мала угљена куглица, затворена у стакленој кугли, не би поква-

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

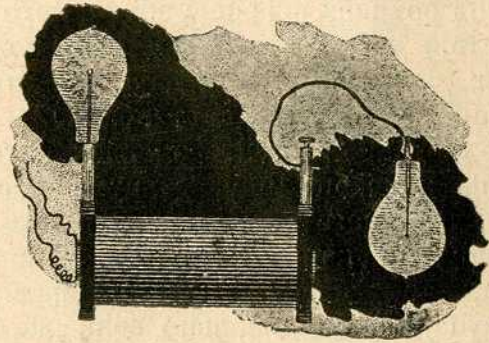
WWW.UNILIB.RS

рида услед молекуларног бомбардовања, пошто се твар, која је у кугли и која се израчује, креће у правим цртама, те не би никада куглу косо ударила. У савезу са оваковом светиљком занимљива је то помишао, да се у њој «електрицитет» и електрична енергија привидно по истим цртама морају да крећу.

Употреба алтернисаних струја високе фреквенције довела је до тога, да се сад електростатичном и електромагнетичном индукцијом може кроз стакло светиљкино толико енергије да пренесе, да одржи жичицу или грумен у усијаном стању, а да се кондукторне жице не употребљавају. Овакове су светиљке већ предлагане, али због оскудице у спретним апаратима још се није с њима могло успешно радити. Ја сам начинио много врста светиљака на том принципу са прекинутом и непрекинутом жичицом и с њима сам експериментовао. Кад се употребљава секундарни калем у унутрашњости светиљке, добро је онда да се са секундарним стави у везу какав кондензатор. Ако се пронашаће изводи електростатичном индукцијом, онда потенцијали морају бити високе фреквенције, које се добивају из махине; тако нпр., ако је кондензаторова површина 40 cm^2 , што за праксу није одвише, а стакло од доброг материјала 1 mm широко, па ако употребимо струју, која се двадесет тисућа пута по секунди измењује, онда је потребан потенцијал приближно од 9.000 volts . Ово би можда могло изгледати да је веома много. Ну пошто сваку светиљку можемо опколити секундарним обавијутком у трансформеру (претварачу) од мале величине, то така светиљка не би неприкладна била, нити би изазвала какву кобну озледу. Добро би било кад би трансформери били у редове постављени. И уређивање не би давало никаквих тешкоћа, јер код струја са оваковим фреквенцијама лако је одржати постојану струју.

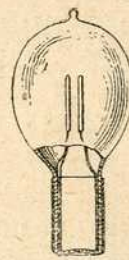
У придатим сликама показани су неки типови овакових светиљака. Слика 26 представља такову светиљку са прекинутом жичицом, а слике 27. и 28. светиљке са једним спољашњим и једним унутрашњим облогом, као и са једном жичицом. Тако сам исто начинио светиљака са два унутрашња и два спољашња облога; прва два облога спаја непрекинута узица. Са оваким

сам светиљкама радио уз струјне ударце огромних фреквенција, који се добивају непрекиданим испражњивањем каквог кондензатора.

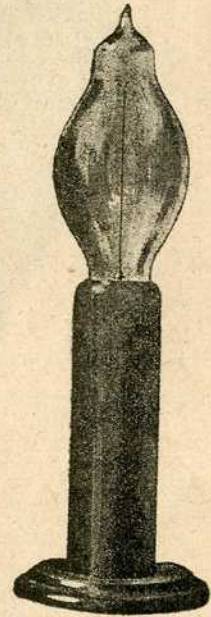

Сл. 25.

Испрекидано испражњивање кондензатора особито је подесно за оваке светиљке — код спољашњих електричних спојева — и то помоћу електромагнетичне индукције,

Сл. 26.

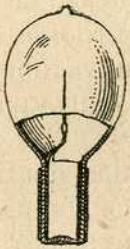
Сл. 27.

кад су учини електромагнетичких сила огромни; а могао сам изазвати жељену усијаност и поред врло мало жичних обавијутака. Усијаност се може на овај начин произвести и онда, кад је жичица просто затворена.

Не посматрајући практичност овакових светиљака, само бих још рекао да имају леп и жељени изглед, а и то, да се могу учинити мање или више светлим тиме, што

www.unice.rs просто примењује релативни положај спољашњег и унутрашњег облога.

Ако се светиљка тако осветли да се спаја сама са једним полом извора, онда при том може да се олакша тиме, ако куглу обложимо са спољашњим кондензатором, који уједно служи као рефлектор, а и тиме, ако се она с каквим изолованим телом од извесне величине споји. Светлење ове врсте нацртане су у слици 29 и 30. Слика 31 показује нацрт везе. Сјајност ове светиљке може се у доста широким границама регулисати тиме, што се промењује величина изоловане металне плоче, која је са облогом спојена.

Сл. 28.

Сл. 29.

Исто је тако практично да се светиљке, које су у слици 22. и 23. нацртане, тако осветле, да се оне са једном спроводном жицом споје са извором, а другом са каквим изолованим телом од извесне величине. У сваком случају изоловано тело служи за то, да ода енергију околном простору, што је то исто као да се жица повраћа. Исто тако је јасно, да се у оба ова случаја жице, место с каквим изолованим телом, споје са земљом.

Експерименти, који буде највећи интерес у истраживаоцу, јесу јамачно они, који се врше са разређеним цевима. Као што се може очекивати, извор овакових брзо алтернисаних струја кадар је узбудити цев на знатној удаљености, а светлосни учини су знатни.

При мојим истраживањима у овом смеру покушавао сам да електромагнетском индукцијом узбудим цев, која је лишена свих

електрода тиме, што сам је учинио секундарном у индуктивном смислу, а кроз примарни обавијутак сам пропустио испразњене лајденске боце. Ове цеви начињене су у различитим облицима и могао сам добити светлосне учине, за које сам мислио да се могу приписати електромагнетској индукцији. Али брижљиво истражујући ове појаве нашао сам, да овако произведени учини бејаху више електро-статичне природе. Ово се пак може приписати тој околности, што је овај начин узбуђивања цеви веома раскошан, наиме, пошто је примарни опток затворен, то је потенцијал, а услед тога су и електро-статични и индуктивни учини веома смањени.

Кад се употребљава индуктивни калем те се с њиме поступа онако као што је горе означено, то нема сумње да су цеви електро-статичном индукцијом тако узбуђене, да ту електро-магнетична индукција мало или скоро никаква посла нема.

Ово је очевидно из многих експеримената. На пример, ако се узме цев у руку, а посматрач је близу калема, она се сјајно осветли и остаје таква без обзира на то, у каквом се положају она држи према посматрачеву телу. Да је то електромагнетично деловање, цев се би могла осветлити, кад је посматрачево тело између ње и калема, или би се барем њено светлење умањило. Ако се цев држи тачно над средиштем калемовим — а овај нека је у одељцима обавијен а примарни симетрично постављен према секундарном — то она може да остане тамна, али ће одмах постати јако светлом, чим ју мало на десно или на лево помакнемо. Не светли можда зато, што је цев у средини, него зато, што се оба калемова пола неутрализују, те електрични потенцијал ишчежава. Да је то електро-магнетично деловање, цев би најбоље светлила кад је у равнини, која иде кроз средиште калема, јер би ту електромагнетични учини морали да буду највећи. Ако се лук успостави између полова, угасе се цеви и светиљке, које су у близини калемова, али одмах почну светлити, чим се лук прекине, и то услед дизања потенцијала. Ипак би електро-магнетични учин морао бити исти у оба случаја. — Ставив цев на неку даљину од калема, или ближе једном полу — најбоље у једну тачку изнад калемове осовине — то ју човек може тиме да рас-

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

ветли, ако други крај или каквим изолованим телом од извесне величине, или пак руком дотакне, чиме се подиже потенцијал на оном крају, који је ближи цеви. Ако се цев привуче ближе калему, тако да се она деловањем ближега пола калемова расветљује, то се она може да угаси тиме, што се жични крај калемова удаљена пола стави на изолован столац те се принесе у близину ближега пола; тиме се спречава деловање задњег на цев. Ови су учини очевидно електростатички. Исто тако посматрач може да расветли цев, која је доста удаљена од калема, тиме, да ју стојећи на изолованој столици, дотакне руком, или ју може просто и тиме да осветли, ако ступи између ње и калема. То не би било могуће са електромагнетичном индукцијом, јер би посматрачево тело као какав закљон деловало.

Ако је калем енергисан изванредно слабим струјама, експериментатор ће угасити цев, ако се калемовим крајем не дотакне, а може ју осветлити, ако ју изведе из дотицаја са полом. Овом је сигурно дизање и падање потенцијала узрок. Кад се у горњем експерименту уз мален лук цев упали, то се она може да угаси, ако се лук прекине, јер електростатичан је учин по себи слаб, ма да потенцијал поред тога може да буде висок; кад се пак лук опет успостави, електрификација је на крају цеви већа, те се ова услед тога и засветли.

Ако се цев тиме расветљује, што се удаљенијом руком држи близу калема, то ће тиме, што се она ближом руком ма где обухвати, тај део потамнети; а може се врло леп учин, да се светло избрише, тиме произвести, што се руком брзо преко цеви пређе а у исто доба да се одвуче од калема, прорачунавши добро размак, те да цев после остане са свим тамна.

Ако се примарни калем постави по страни, као у слици 18. на пример, а с друге се стране у празни простор уведе разређена цев, то ће се цев услед повећаног кондензаторног деловања најјаче расветлити; у том су положају стаклене пруге најоштрије опредељене. У свим тим описаним експериментима и у многим другим деловање је електростатично.

И учини застирања наговешћују електростатичну природу појава и показују нешто од природе електрисања кроз ваздух. На

пример, ако се цев постави у правац калемове осовине, а изолована метална плоча међу њих уметне, то ће се сјајност цеви увећати; а ако је цев тако удаљена да не може да светли, онда ће постати светла, ако се плоча уметне. Јачина учина зависи и од величине плоче. Ако ли се пак метална плоча помоћу жице споји са земљом па се уметне између цеви и калема, цев ће се увек угасити, ма како да је близу калема. У опште, уметање каквог тела између калема и цеви повећава или смањује светлост и могућност, да се цев упали, према томе, да ли се електрификација повећава или умањује. Кад се експериментује са изолованом плочом, не сме се узети превелика, иначе ће се произвести снижени учин, и то услед тога што лако одаје енергију околини.

Ако се на некој даљини од калема цев расветли, а уметне плоча тврдог тарила или од каквог другог изолатора, онда се цев може да угаси. Уметнуће диелектрона у том случају повећава само мало индуктивни учин, а знатно умањује електрификацију кроз ваздух.

У свим тим случајевима, кад изазивамо светлост помоћу овакових калемова, учину је том узрок брзо алтернисани електростатични потенцијал, а сем тога се још мора приписати и хармоничној алтернацији, која је директно машином произведена, а не каквом наметнутом трептању, о којем се мора мислити да постоји. Овакова наметнута трептања нису могућна кад радимо са алтернисаном машином. Кад се перо постепено привлачи и опет ослобађа, то не врше никаква независна трептања, јер ово напрасито ослобађање је нужно. Тако је и са алтернисаним струјама динамичких машина; медиум се хармонично затеже и ослобађа, те тим постаје само једна врста таласа; напрасити дотицаји и прекиди и напрасито попуштање диелектрона, као код лајденске боце, јесу битни услови у произвађању наметнутих трептања.

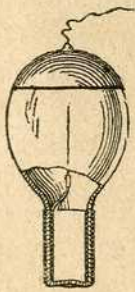
При свим најзад споменутих експериментима могу се употребити цеви без икаквих електрода, а не постоји при том никаква тешкоћа, да се у њих произведе толико светлости, да би се поред ње читати могло. Светлосни учин може се доста појачати, ако се употребе фосфоресцентна тела,

како итријум, ураново стакло и т. д. Кад употребљавамо какав фосфоресцентан материјал, наићи ћемо на ту тешкоћу, што он са оваким снажним учинима бива разнесе, тако да је боље употребљавати материјал у стаменитом облику.

Место да расветљење цеви буде зависно од индукције на даљину, може се исто то извести са спољашњим — и ако је потребно — унутрашњим облогом, и онда се може обесити ма где у соби о један кондензатор, који је спојен са једним калемовим полом, те се и на такав начин може постићи слабо расветљење.

Идеалан начин, да се осветли каква дворана или соба, био би тај да се у њима произведе такво стање, да би се онај замишљај, који светлост даје, могао носити и стављати куд год нам је воља, и да ту светли на сваком месту, а да поред тога није никако електрично спојен са чиме. Мени је пошло за руком да произведем таково стање, створив у соби брзо алтернисано електростатично поље. У ту сврху обесим металну плочу, у некој удаљености од тавана, о изолован конач и спојим га са једним полом калемовим; други пол калемов најбоље је да се споји са земљом. Или иначе обесим и две плоче, као што је насликано на слици 32., тако да је свака плоча спојена са једним полом калемовим, а њихова се величина мора брижљиво да одреди. Разређена цев може се ма где између плоча у руци да носи и ма где да се метне, увек ће остати светла; то исто бива и у извесној удаљености изван њих.

Сл. 30.

У оваком електростатичком пољу занимљиви се појави могу да опажају, особито ако су алтернације јако ниске а потенцијал висок. Осим споменутих светлостних појава може се још опазити да какав изолован кондуктор баца варнице, ако му се човек руком или другим којим предметом приближи, а варнице ове могу често врло снажне да буду. Ако се какав кондукторни предмет метне на изолован столац, те му се човек руком приближи, осетиће се неко трептање; овом ће пак узрок бити ритмично кретање ваздушних молекула. И светли млазеви могу да се осете, ако се рука држи близу тач-

касте пројекције. Ако се телефонско при-мало (receiver) споји на једном или на оба своја пола са каквим изолованим телом од извесне величине, онда оно даје гласан звук, исто тако даје и онда јасан звук, ако се на једном или на оба своја пола споји с каквом дужом жицом; у врло јаком пољу чује се звук и без икакве жице.

У колико се овај принцип може практично употребити, показаше будућност. Могло би се мислити да су електростатични учини неподесни за деловање на размаке. Ако би пак електромагнетични учини били пробитачни за произвађање светлости, могло би се мислити да су ови подеснији. Истина је да се електростатични учини умањују скоро с квадратом удаљености од калема, док се електромагнетично — индуктивни просто са удаљеношћу умањују. Али кад успоставимо електростатично поље сила, околности су са свим друкчије; јер онда од делимичног учина њихових обеју полова добивамо њихов збирни учин. Осим тога скренуо бих пажњу на тај факат, да у алтернисаном електростатичном пољу кондуктор, као што је разређена цев, иде на то да што више енергије у себе прими; напротив, у електромагнетичном алтернисаном пољу на то, да што мање прима, јер се вали са веома мало губитка одбијају. То је један узрок, зашто је тешко, разређену цев на размаке изазвати електромагнетичном индукцијом. Ја сам обавијао калеме од врло великог пречника са много обавијутака и спојио сам Гајслерову цев са половима калема у тој намери, да ју изазовем у удаљености, али и са снажним индуктивним учинима, који би се могли произвести испржњивањем лајденске боце, није се могла цев изазвати осем на мале размаке, ма да сам и о величини калемовој размишљао. Нашао сам исто тако, да и најснажнија истраживања лајденске боце могу да изазову само слаб светлосни учин, а и ове учине после темељитог размишљања био сам приморан сматрати да су електростатичне природе.

Како се дакле можемо надати да изазовемо тражене учине на размаке електромагнетичним деловањем, кад у најближој близини извора поремећена (disturbance) и под најповољнијим условима само слабу светлост можемо да произведемо. Истина, кад

радимо на размаке, онда нас ту и резонанција потпомаже. Ми можемо спојити разређену цев или какав други замишљај за осветљење са изолованим системом прикладног капацитета, и онда је могуће да учин квалитативно повећамо, и то само квалитативно, јер замишљајем не можемо више енергије да добијемо. Тако можемо са резонантним учинком да постигнемо потребну електромоторну снагу и да изазовемо светлост у разређеној цеви, али не можемо да добијемо толико енергије, да би светлост за праксу корисном постала, а прости рачун, основан на експерименталним резултатима, показује, да и ако би се сва енергија, коју цев прима на извесној удаљености од извора, претворила у светлост, тешко би она задовољила практичне потребе. Одавде потиче и потреба да се енергија управља кондукторним оптоком на место трансформације. Али чинећи то не можемо се приметно удаљити од садањих метода, и све што можемо учинити, било би да поправимо апарат.

По овим разматрањима чинило би се, да ако би овај идеални начин осветљења постао практичан, било би то само употребљавањем електростатичних учина. У том су случају најснажнији електростатични учини потребни; апарат, који би се употребљавао, морао би бити кадар да произведе високе електростатичне потенцијале, који би се могли мењати по вредности до екстремних брзина. Особито се пак траже високе фреквенције, јер практична размишљања чине потребним да потенцијал треба да се снижава. Употребљањем махине или, у опште говорећи, сваког механичког апарата, могу само ниске фреквенције да се постигну, мора се дакле прибећи каквом другом средству. Испражњивање кондензатора даје нам средство да добијемо много више фреквенције, него што се механичким апаратом може постићи, и ја сам према тому употребио кондензаторе при експериментима за ту сврху.

Ако су полови индуктивног калема високог напона (слика 33.) спојени с лајденском боцом, а ова се испрекидано у кружном оптоку испражњује, онда можемо сматрати да је лук, који игра међу куглицама, извор алтернисаним или, опште говорећи, валовитим струјама, и онда имамо обичан систем ствараоца оваких струја, опток, спојен с њиме, и кондензатор, који премошћује оп-

токе. Кондензатор је у овом случају трансформатор (претварач), а пошто је фреквенција изванредно велика, то се највећи број може да постигне у обе гране. У истини, сравњивање није потпуно, јер код испрекиданог испражњивања најчешће нмамо као основну тренутну мену ниске фреквенције и намет-

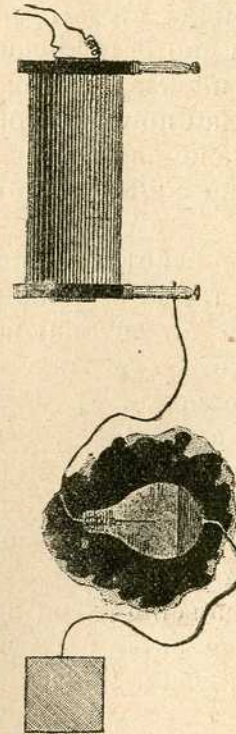
нуто хармонично трептање, а закони који управљају током струје, нису исти за обе.

При претварању на тај начин, број конверзија не сме бити превелики, јер губитак у луку између куглица повећава се са квадратом струје, и ако се боца испражњује кроз веома дебео и кратак кондуктор, с намером да се добију веома брза трептања, то се веома знатан део сакупљене енергије губи у другу руку и веома малени бројеви нису практични из многих и многих узрока.

Пошто конвертоване струје збиља у затвореном оптоку теку, то електростатични учини морају да

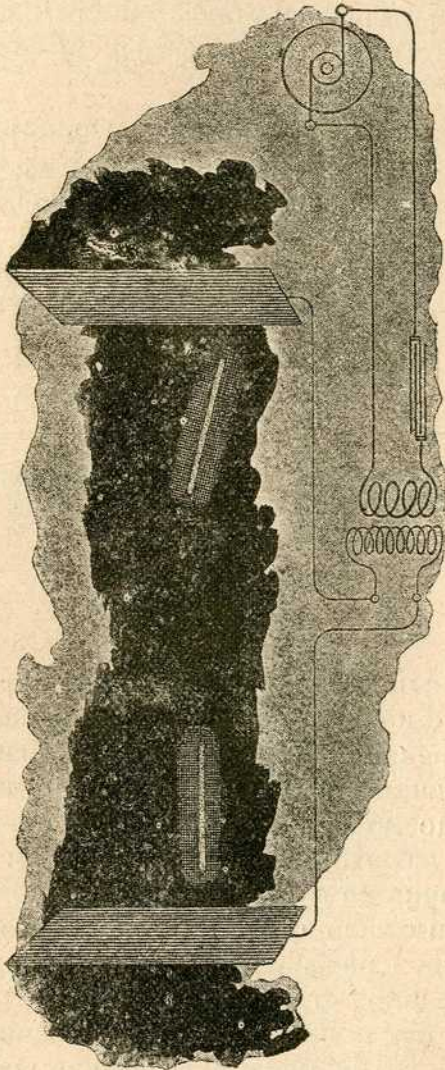
буду веома малени, а ја их зато конвертујем у струје и учине траженог карактера. Ове конверзије извео сам на различите начине. Најбољи нацрт свезе насликан је у слици 34. На овај начин могу се са малим јефтним апаратима огромне потенцијалне диференције да добију, које се иначе само с великим и скупоценим апаратима могу да постигну. За ове је доста да се узме мален калем, те да се снабде са кондензатором и оптоком за испражњивање, а затим да се даље конвертује. Пошто је индуктивни учин примарне струје изванредно велик, други калем треба само неколико обавијутака да има. Ако се основа добро приреди, знатни се учини могу добити.

Трудећи се да добијем тражене електростатичне учине на тај начин, наишао сам, као што се то може очекивати, на многе тешкоће, које сам постепено савладао, али сад још нисам спреман да се упустим у моја искуства, стечена у том правцу.

Сл. 31.

www.unilib.rs Ја мислим да ће испрекидано испражњење кондензатора у будућности играти знатну улогу, јер не само да нам пружа ту огромну могућност, да на много издашнији начин производимо светлост, и то у смеру како то теорија изискује, него још из многих других обзира.

Сл. 32.

Већ годинама смерају покушаји проналазача на то, да се добије електрична енергија из топлоте, помоћу термоелектричних стубова. Можда је згодно да се то спомене, али мало њих знају каква је то права мука радити с термоелектричним стубовима. Није то неиздашност нити малена им граница, ма да су и то велики недостаци, него тај факат, што термоелектрични стубови имају ту филоксеру, да се непрекидном употребом брзо покваре, јест оно што јако спречава

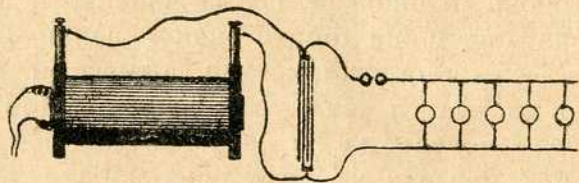
увађање термоелектричних стубова у привредне сврхе. Сада, кад изгледа да сва истраживања за тим иду, да се употребљава електрицитет високог напона, многим се намеће питање, дали није могуће добити на практичан начин ову врсту енергије из топлоте. Навикли смо се да сматрамо електростатичну махину као какву играчку, и некако спајамо с њом идеју неиздашнога и непрактичнога. Али сад морамо другчије да мислимо, јер сад знамо да свугде са истим силама имамо посла, и да је једино питање проналазак таквих метода или апарата, који би ју учинили употребљивом.

У садашњим системима електричне раздеоце, употреба гвожђа с његовим чудноватим магнетским својствима омогућује нам да знатно смањимо величину апарата; али при свем том опет је тегобно. Што више напредујемо у изучавању електричних и магнетских појава, тим се више осведочавамо да су садашње методе кратка века. Барем за произвађање светлости овако тешке машине чиниле би се да су неупотребљиве. Потребна је енергија веома малена, и ако се светлост може добити онако снажно, као што је то теориски могуће, апарат би требало да има са свим уске границе. Пошто је врло могуће да ће се у методи будућности у погледу на осветлење морати употребљавати високи потенцијали, то се мора пожелети да се усаврши такав изналазак, који ће моћи претворити енергију топлоте у енергију потребнога облика. Да и не говорим о ономе што је до сада учињено у тој сврси — сама помисао на електрицитет од неких 50.000 до 100.000 волтових притисака, који би, и ако би се могао добити, био непрактичан за обичне ствари, застрашила је проналазаче да раде у том смеру.

У слици 33. показан је нацрт везе, да се претворе струје високог напона у струју ниског напона помоћу испрекиданих испражњивања кондензатора. Овај сам нацрт чешће употребљавао да радим с неколико обичних сијалица, које су потребне у радионици. На неке сам тешкоће наишао у луку при испражњивању, које сам могао до неке мере да савладам; осим овог и потребног приређивања, да добро делују, нисам наишао на никакве друге препреке, тако да би на овај начин лако било радити са обичним сијалицама и моторима. Кад се копопац

споји са земљом, могу се све остале жице без икакве озледе у руку узети, ма како да је висок потенцијал при кондензаторовим половима. При овим експериментима бејаше калем високог напона спојен са батеријом или алтернисаном струјном машином, да се кондензатор набије, но индуктивни калем може се и надоместити на апарат од друге врсте, који је кадар да даје електрицитет високог напона. На такав се начин и алтернисане струје могу претварати, и у оба случаја струјини ударци могу бити тако чести, како је само потребно. Ако струје, које кондензатор набија, имају један смер, а иште се да и конвертисане струје имају само један смер, онда би отпор испражњиваног оптока морао бити тако изабран, да нема осцилације.

Радећи с таквим нацртима опазио сам чудновате појаве у узгредних струја, које су занимљиве. На пример, ако савијемо дебелу бакрену жицу, као што је у слици 35. показано, а по овој нека се помиче обична сијалица, то ће се сијалице засијати, кад

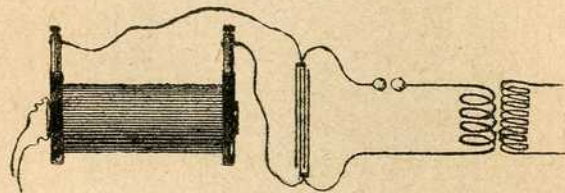

Сл. 33.

испражњење кроз куглице пролази, поред свега тога што је опток кратак. Ако се употреби велики индуктивни калем, на шици ће се лако добивати чворови, који се могу опазити тиме што светиљке имају различите светлосне ступњеве, како је то насликано у сл. 35. Чворови нису никад чисто изражени, али дуж шипке постоје ипак највећи и најмањи потенцијали. Том је сигурно узрок неправилност лука између куглица. У опште, кад се горе означени нацрт премештања струје из високог напона у ниски употреби, то се понашање непрекиданог испражњавања лако може да проучава. И чворови се могу истражњивати са Карђу-овим волтаметром, који мора да је добро изолован. Исто се тако могу Гајслерове цеви да расветле између тачака ове шипке. У том случају боље је употребити мање капацитете. Нашао сам за практично, да на овај начин

упалим сијалицу, па и Гајслерове цеви, које се могу помицати по танком и кратком металном грумену; овај се резултат на први мах чудноватим чини. У истини, што је дебља шипка (у сл. 35.), тим је боље по успех експеримента. Кад се употребљавају светиљке са дугачком и танком жичицом, опажа се да жичица од времена на време јако затрепти, и да је ово трептање најмање на чворовима. Трептању овом биће најпре узрок електростатичко деловање између жичице и куглиног стакла.

У неким поменутих експериментима боље је употребити нарочите светиљке, које имају равну жичицу, као што слика 36. показује. Ако се оваке светиљке употребе, могу се видети још чудноватији појави, но што су досад описани. Светиљка може да

Сл. 34.

се остави попреко бакарно шипке и да се расветли, а кад се употребе већи капацитети, другим речима, мање фреквенције или мање импулзивна узгредна вођења, жица може да се доведе до већег степена усијаности. Али ако се узгредно вођење повећа, може се таква тачка да достигне, код које кроз угаљ сразмерно мало струје пролази, него већим делом кроз разређени гас, или, можда тачније казано, струја се подједнако раздели између оба, у пркос огромне разлике у отпору, а ово би била истина, осем да се гас и жичица различито понашају. Тада се опажа да је цела кугла сјајно светла, а крајеви уводних жица постану усијани и често бацају варнице услед снажног бомбардовања; али угљена жичица остаје тамна. Ово је насликано у слици 36. Место жичица може се и једна једина жичица да употреби, која се пружа кроз целу куглу; у том случају појав постаје још занимљивији.

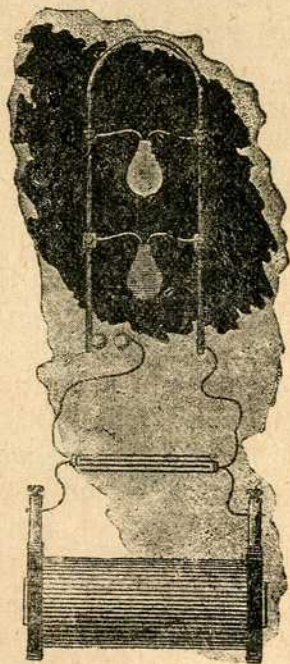
Из горњих експеримената јасно је, да кад радимо са обичним сијалицама уз конвертовање струја, најбоље је узети такве, у којих су платинене жице једна од друге

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

доста далеко удаљене, и да употребљене фреквенције не буду превелике, иначе ће се испражњивање догађати при крајевима жицица или пак при основи сијалице између жица спроводница, а сијалица би се тиме морала оштетити.

Дајући вам ове резултате мојих истраживања о предмету сада споменутом, само сам пролазно споменуо факте, који би се могли на широко расправљати, и између многих посматрања изабрао сам оне, које сам мислио да ће вас највише занимати. Поље је широко и са свим необрађено, а на сваком кораку нове се истине сакупљају, нови се чини посматрају.

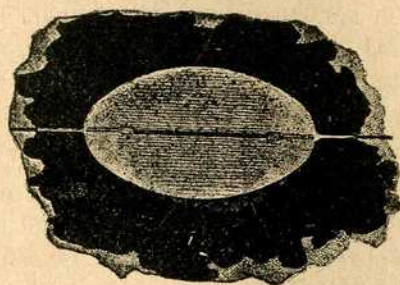
У колико ће се ови резултати моћи практично употребити, одлучиће будућност. Што се тиче светлости, дошло је већ до таквих резултата, који ме храбре, а уздам се, да практично решење ових лежи у смеру, који сам назначио. Ипак, ма шта био практичан исход ових резултата, ја сам пун наде, да ће се оно показати као корак у на-

Сл. 35.

пред према даљем развиту, према идеалном и крајњем усавршењу. Ове су могућности отворене модерном истраживању, а к томе тако су велике, да и најрезервисанији мора да постане сангвиничним у погледу на будућност. И одлични научници сматрају про-

блем, који употребљава једну врсту радијације без друге, као рационалан. Са апаратима, који производе светлост са конверзијом ма које енергије у светлосну енергију, овакав резултат не може се никад постићи, јер ма какав био процес, био он електричан, био хемиски или други, који производи потребна трептања, ми не можемо с тим апаратима добити више светлосна трептања, док не прођемо кроз нижа трептања топлоте.

Сл. 36.

Проблем се у том састоји, да телу саопштимом извесну брзину а не пролазимо кроз све ниже брзине. Али то већ можемо да добијемо, не само у облику светлости, него и покретачку снагу и енергију сваке друге врсте неким директним начином из самога медија. Доћи ће доба, кад ће се то усавршити, а дошло је већ доба, кад човек може пред овако просвећеним слушаоци маомаке речи да изустити, а да се не сматра за пророка. Ми се обрћемо у неизмерном простору са непојмљивом брзином; све што је око нас, све се то врти, све се то креће, свуда је енергија. Мора бити пута, да на много директнији начин добијемо енергије; тада ће човечанство, са светлошћу коју добивамо из медија, са снагом коју изводимо из ње, са сваковрсном енергијом, коју без икакве муке добивамо из никад неисцрпног прибора, тада ће, велим, човечанство циновским корацима напред да корача.

Кад само размислимо, да ћемо моћи овакве величанствене ствари постићи, нама се груди надимају, наде нам јачају, а срце нам се испуњује највећим уживањем.

(Наставиће се)

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

СВЕТЉЕЊЕ ЖИВОТИЊА

од

ХАРТИНГА.

Има много појава у природи, које су тако обичне, да их је готово сваки човек на земљи неколико пута сам видео; друге напротив стоје у вези са одређеним местом на земљи, врло су ретке и мало познате из личног посматрања. Таке појаве, саме по себи такође обичне као и прве, производе веће дивљење, готово се не верује онима, који веле да су их сами лично посматрали. Рецимо, на пример, путник прича необразованом човеку тропског појаса, да има земаља, у којима вода у току извесног времена постане тако чврста, да се преко река, залеђене воде, прелази с колима као преко најудобнијих мостова; таког путника ће зацело слушати са дивљењем, али ће се одмах и посумњати у истинитост приче.

Што се нас тиче, чији је хоризонт много већи и који одавно знамо, да се цела природа не може упоредити с местом у коме живимо, такође ћемо сумњиво занихати главом за време причања људи, који су видели рибе, како лете као тице по ваздуху, снопове ватре, који се уздижу из брегова, или целе вароши ишчезле у какву провалу. Ну има појава, које се — ма да нико од нас не сумња у то, да оне постоје — тако удаљују од обичних, да свагда производе осећање дивљења, које је тешко савладати.

У појаве ове врсте долази примећена и до сада још од чести загонетна подобност неких животиња да светле.

Без сумње је свима нашим читаоцима познато из сопственог посматрања, да животињски и биљни предмети, нпр. мртве рибе, харнеле, труло дрво и т.д. понекад светле. Међутим моја је намера да говорим само о светлости, коју дају животиње за време свога живота. О тој светлосној сили писали су и стари природњаци (Аристотел, Страбо, Плиније); само њихова писања, као и многих познијих писаца, тако су измешана са случајевима, код којих примећену светлост није могућно убројити у светлост произведену од тих истих животиња, и свагда је потребно испитати у колико такве приче могу издржати строгу критику.

Познато је, нпр., да очи многих четвороножних животиња, нарочито које припадају роду мачака, имају вечером особиту сјајност. Било је људи, који су то приписивали правој светлости, која излази из очију тих животиња, но тачније испитивање по-

казује, да та сјајност очију јесте последња одбијања светлости од других предмета. Унутрашња површина очију истих животиња наоружана је на угнутој задњој страни нарочитом кожицом, званом *tapetum*, која има готово металну сјајност, а широка зеница пропушта много светлости и увећава одбијену површину. Та се сјајност очију никада не примећава у савршено тамној соби, већ само тамо, где има извесне количине светлости, као на пр. ноћу под ведрим небом.

Међу тим има прича, у којима се веди, да очи људи (код којих међутим нема *tapetum*-а) такође распостире светлост. Сматрало се као чудо, што је Гаспар Хаузер, чија је чудновата судбина обратила на њ такву пажњу, могао у тамп разликовати боје; на основу тога пре неколико година, један доктор, који је имао да објасни: зашто се чини да човек, ударен ноћу каменом у око, светлошћу која излази из тог ока види онога, који је бацао камен, — изразио се, да ја слична ствар физиолошки могућна.

Што се нас тиче, ни у колико се не устежемо рећи, да су такве приче басне, и зато одрчемо горе наведеним примерима важност. Ипак факат, што је Гаспар Хаузер могао разликовати боје у готово савршеној тамп, доказује само да су његове очи постале и сувише осетљиве према светлости, — стање, откривено још пређе код многих несретних сужника, који су, као и он, проживели много година у мраку. Што се тиче светлости, која се јавља при удару у око, или пак при сваком другом јаком покрету извршеном близу ока, на пр. при јаком усењивању, то се образовање светлости само чини. Мрежаста очна опна долази с тога у таласасто кретање, и на тај начин, као да допста светлост улази у очи. Очни нерв предаје кретање мозгу, и у оба случаја производи једнак утисак; но разум, који објашњава утиске, дознаје да у једном случају узрок лежи ван очију, а у другом у унутрашњости ока.

Савршено је другог реда факат, који је саопштио доктор Сакс, професор медицине у Ерлангену у почетку истог века о себи и о својој сестри. Обоје су били албини, т. ј. у њиховим очима није било црнога пигмента, од кога зрак изгледа црн, а имали су чудновату особину, да испуштају из очију у извесно време светле зраке 1-27 с. м. дужине. Већим делом је то бивало за време дубоког размишљања, чешће летп по зими. Сами пак ни у колико нису за то знали, но као и други видели су мрак тако исто таман. Та особина примећена је одмах наскоро после рођења, и њихова се мати

прилично уплашила, када ју је приметила први пут код детета.

У ствари нема ничега чудноватог. То је исто тако чудновато, као и то, што моји читаоци с неповерењем машу главом при овом причању. Што се мене тиче, боље је да поверујем тој причи, као не мање знатној појави светлости, која је дала повода ученом немачком грофу Рајхенбаху да напише једну дебелу књигу; но достојно је сажаљења, што је последња појава видна само нервозним младим женама.

Пређимо боље ка оним случајевима, код којих светлост може приметити сваки, само ако има здраве очи, и код којих светли предмет може бити подвргнут стварном испитивању. Број тих предмета, т.ј. животиња, које одају светлост за време свога живота, тако је велики, да ми је при кратком прегледу, какав сам намеран извести, потребно да се ограничим на мали број. Због тога ћемо у самом почетку искључити више или мање сумњиве случајеве, којима приписују способност животињског светљења, а који припадају једноме од четири главних класа кичмењака (сисара, тица, амфибија и риба), и у исто време запамтимо важни факат, да се број врста, које светле, умањава што се више спуштамо ка нижим редовима животиња.

Одавно су већ познати инсекти, који имају способност да распростиру светлост, а нарочито је род *Lampyris* врло богат врстама, распрострањеним по целој земљи. У осталом није сигурно са свим, дали све светле, ма да се то може претпоставити по сличности њиховог састава. Код нас се налази такође једна врста, која долази у тај род, позната под именом свитца или иванске бубе (*Lampyris noctiluca*). Тај назив међутим није згодан; означена њиме животиња није ништа друго до женка *Coleoptera* без крила, а мужјаци имају горња и доња крила. Како мужјаци који лете по ваздуху, тако и женке које пузе по земљи, светле, но код последњих та је способност много већег степена, но код првих.

Женке друге врсте, која се налази у Италији (*Lampyris italica*), имају такође крила, као и мужјаци. Светлост коју одаје бљешти азурно плаво, а светлост наших свитаца је тамно зелена.

Ако само мало тачније посмoтpимo те животиње приметимо, да цело тело не светли, но да та способност стоји у вези са одређеним местом, а на име светли доњи део два последња трбушна чланка. Окодно, да је светлост женке видна тада, кад пузе по земљи, објашњава се тиме, што женка уздиже обично свој трбух на више, са чега бива видна њена доња површина.

Испитивање је даље показало, да цела доња површина горе поменутих чланака не даје светлост, но да се прави светлосни органи састоје из две врло малене кожасте кесице јајастог облика, које се налазе под прозрачном рожастом опном чланка; те су кесице испуњене жутом лепљивом материјом, чије особине нису још довољно испитане. С тога нећемо опширно говорити о њој, напомињемо само да су новија испитивања доказала, да та материја не припада ни масним ни албуминозним телима, а тако је исто мало и фосфорична.

Важан је многим опажени факат, да светљење зависи, као што се види, од воље животињске, зато што оно понегда ишчезава наједаред, па се затим поново јавља. Многима изгледа да од јаког звука светлост тренутно престаје. То је тим приметније, што делови тела који светле, пошто су одвојени, непрестано светле доста дуго, понекад читаве сахате. Из тога би се могло закључити, да није светљење, но брзо дуготрајно прекраћивање, које бива посредством утицаја, произведеног нервном системом животиње; но томе противуречи друго посматрање. Ако је светљење престао кад се надражи тело животиње, нарочито трбушни прстенови, то се светлост опет појављује. Тај су оглед правили под микроскопом и приметили, да се у горе поменутој жутој материји производи брзо таласасто кретање, а сама материја у том тренутку почне да светли (Matteucci).

Топло време у опште повољно утиче на развијање светлости. Међутим огледи су показали, да свитци, затворени у стакленој цеви стављеној у лед, светле још доста дуго, ако не баш тако јако као пре; када су стаклену цев окружили хладном смешом, од које се температура снизпла до 20° Ф. т.ј. на 12° испод тачке мржњења, светлост се са свим угасила. Извађени из цеви и стављени на топлу руку, свитци су почели понова као и пре светлити. Када такву цев са свитцима ставимо у воду, чија се температура мало по мало увећава, то светлост постаје јача, док температура не достигне 100° Ф. т.ј. постане нешто већа од топлоте човечје крви. На том степену животиња је изгубила моћ прекидања светлости, која се од тамно плаве претварала у црвенкасту. На 120° Ф. светлост се са свим угаси, животиња је мртва (Matteucci).

Желећи се боље упознати с вероватним узроцима светлосне животињске силе, укратко ћу изнети резултате многобројних огледа под утицајем различитих гасова.

Што светлост врсте *Lampyris*-а нема веће силе, следује већ из тога, да се виђа само у мраку, ма да животиња светли како дању тако и ноћу.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Ну, сем тога следује још, што при огледу, нарочито извршеном ради тога, осамдесет свитаца, стављених у лопту од дебелог белог стакла, нису дали ни толико светлости, да би се могло читати (Хербиштер).

Много мање светле неке врсте *Elatер*-а (*Elatер noctilucus*, *E. ignitus*, *E. phosphoreus* и многи други), од којих већи део живи у жарким пределима Америке. Код њих светљење стоји такође у вези са одређеним местом на телу, одвојеном у осталом од места светљења код горе поменутих инсеката. То су две тачке на грудима, јајастог изгледа и нешто узвишене. Ну кад *Coleoptera* лете, јављају се још друге две светле тачке, сакривене под крилима, а сем тога светлост излази између простора трбушних чланова. Већ из тога једног следује, да је светла површина код тих животиња доста велика. Посматрања путника такође су сагласна у томе, да те, тако огњене, мушице распростиру јаку светлост, толико јаку да се према њој може читати и ситно штампана књига, а пре кратког времена је Оскулати саопштио, да изван број тих животиња, затворен у стакленој лопти, може доста добро собу да осветли.

Причају пак, да су становници западно индиских острва заиста пређе употребљавали те живе лампе, где би се при њиховој светлости занимали домаћим пословима, и да су за време ноћних путовања привезивали свитце за оба ножна палца, а такође их употребљавали и у свом ноћном лову и риболову.

Њихова је светлост сива са златним одблеском, којим се нарочито одликују четири горе поменута свитца, бљештећи као брилијант под сунчевим зрацима. Пређе је постојао обичај, да су младићи Индијанци украшавали њима своје одело извесног празника јуна месеца; заљубљени пак био је дужан из пажње према својој драгој украсити јој одело тим живим брилијантима.

Писац, који о томе прича (Петрус Мартир), саопштава такође, да су многи храбри младићи трљали своје лице телом убијених огњених мува, да би плашили своје другове; ова приметба је од нарочите важности за нас, јер из ње следује, да материја која светли, одвојена од животиња, светли још доста дуго, као и код врста *Lampyris*-а.

Прича, коју ћемо навести, доказује да се не само Индијанци, већ и европски ратници плаше те невине животиње. Када су сер Томас Кевендиш и сер Роберт Додли први пут дошли у Западну Индију, приметили су вечером мношину покретних ватрица у шумарку. Мислећи, да су то Шпањолци, који имају намеру да их нападну, Енглези скоче и побегну тражећи спасења на својој лађи. Тек

се ујутру увере, да није било никаквих трагова од Шпањолаца и да су бежали од рода *Coleoptera*, који светљаху.

Но нису само *Coleoptera*, који имају моћ да светле, има још и других таквих инсеката. Једна врста цикада, која се налази у Суринаму, има ту способност већ по свом имену „фењерчић“ (*Fulgogа laternaria*). У те животиње, највеће из те фамилије, дужина је равна 6:35 см. — 9:27 см.; глава се завршује правим надувеним продужењем, и из тога продужења излази светлост.

Госпођа Меријан, која је написала прекрасно дело о суринамским инсектима, доста се уплашила када је пронашла ту особину. Индијанци јој донесу велику количину тих инсеката, које она затвори у сандуче и остави у своју спаваћу собу. Око поноћи затворене животиње дигну такву ларму, да се г. Меријан пробуди, устане, отвори сандуче и упрепашћена угледа, да је сва унутрашњост његова у пламену; уплашивши се, баци сандуче, и инсекти се разлете по соби. Међутим је наскоро дознала узрок неочекиваног појава, разумела је своје огњене госте и опет их затворила у сандуче. Даље вели, да је светлост једног таквог „фењерчића“ доста јака, да би се при њој могле новине читати, и ма да се може уврстити у басну то, да је нацртала ту животињу при њеној сопственој светлости, ипак могла би то учинити, кад би хтела.

Из тога излази, да од свију свитаца суринамски фењерчић има ту особину у највећем степеноу. Морам међутим додати, да су многи познији писци сумњали у цело ово причање г-ђе Меријан, зато што други посматрачи никада нису видели фењерчић да светли. Међутим, тај узрок јенепотпун. То се исто може рећи и за друге свитце; горе наведене врсте свагда не светле, но само за време својега парења. Сем суринамског фењерчића има још других врста тог рода, које су нађене да светле: *F. pyrrhorhynchus* у Индији, и *F. candelaria* у Китају. Лако је себи представити, да дрво, покривено тим многобројним живим искрама, час непокретних, час покретних, ноћу даје призор, који несравњено превазилази и најлепши ватромет.

Сем тих, већим делом познатих, има још много других инсеката, који светле у извесно време. Такви су: наша обична *Gryllotalpa vulgaris*, разне врсте стонога, од којих многе, као *Geophilus electricus* и *G. phosphoreus*, везани су својим именом за ту способност, и много других, чије набројавање, у осталом, неће овде донети користи.

Још се може сумњати у то, да ли има паукова који светле, како многи тврде, но сигурно се

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

зна, да међу љускарима или рацима, где долазе крабе, раци, харнела ит.д., има многих, који понекад светле. Нема много од тог времена, како је један холандски природњак, Снеден ван Боленговен, саопштио у скупу ентомолошког савеза, да је на обали, близу Шевенингена, нашао животињу која светли, а долази у горепоменути ред, на име *Ogchestia littoria*, и да је та животиња имала моћ да светли у току од 12 сати.

Ред анелида је такође богат врстама што светле, а то казују и сама имена: *Nereis phosphorea*, *N. noctiluca*; ну, не улазећи у подробности што се њих тиче, обраћам се ка испитивању друге стране тог знатног појава. Мислим о *светљењу мора*.

Ако светле искре, што лете по ваздуху, производе дивљење код свакога, који је обраћао на њих гажњу, то ће се дивљење зацело увећати, кад се те искре угледају у сред елемента, који смо ми још из малена навикли да сматрамо за смртног непријатеља ватри: усред воде; то дивљење, произведено необичним појавом, изражава се најбоље речима, којима га описују путници.

Саслушајмо Перона. — „У вече, 13. Фримера, издржали смо буру; небо је било још покривено густим облацима; црни мрак је владао, ветар је јако дувао, а наша је лађа брзо проседала таласе. Наједаред се укаже у малом остојању широка површина фосфорне светлости, која се простирала по мору, заузимајући пред нама велики простор. Тај приказ, у сред прилика, у којима смо се налазили тога тренутка, био је поражавајући и величанствен, тако да је привукао к себи поглед свију. Сваки је хитао на кров у обе лађе, да посматра ту значајну појаву. Наскоро стигнемо тај пламени део океана и дознамо, да је тај чудновати огањ произлазио од многобројних животињица, које су по таласима што се дизаху и спуштаху нливали у различној дубини и, како изгледа, постојано мењали свој изглед. А допста ствари, које се у дубини налажаху и мање беху примећене, представљале су велику масу која гори, или боље, велика огњена зрна, међутим оне што пливаху по површини, имале су облик округлих усијаних гвоздених прутућа.“

Животиња, која је привукла пажњу Перона и његових сапутника и њима је описана, добила је доста згодан назив *rugosoma*, огњено тело. Она долази у туникате и јесте на свој начин особита сложена животиња, која се састоји из многобројних особа, (*Ascidia*), које удружене међу собом образују цев, на чијој се површини налазе брадавичасте израстли.

Постоје још друге врсте тога рода: близак је њима по кроју род *Salpa*, који се такође састоји

из групе животиња, и које такође распрострању светлост.

Од зоофита или полипа, који живе у мору, многи такође светле.

Ну нарочито су многобројне врсте код рода *Physalia* (*ascalaphae* — медузе). Многи тврде, да у извесно доба године и за време пријатних околности све те животиње без разлике имају способност светљења (Мајен; Јешолц).

На послетку то се зна као сигурно за многе од њих. Такве су *Physalia* или морски мехури, које мрнарци зову *португалским војним лађама*, зато што се на горњој страни мехура налази врста чешља, који животиња употребљава као ветрило, да би се кретала помоћу ветра по површини воде.

Даље, врсте *Vergoë* и *Pelagia*, а тако исто и многе друге, чији је број готово велики, да бисмо их све поменули. Прозрачне су као стакло, тако да их је само при дневној светлости могуће разликовати у води; али у мраку свака животиња као да је окружена сјајом, и тада се крећу, као огњене лопте, по површини воде и под водом.

Додајмо још, да по речима путника број тих животиња у многим местима океана превазилази сваку вероватност, тако, како мала површина захвата милионе њих—то тешко можемо представити себи утисак, који осећа путник, пловећи по том мору светлости.

Тако је близу острва принца Уелског капетан Финлејсон видео океан, који је имао изглед као да је покривен течним огњем растопљеног сумпора и фосфора. При тој светлости могао се чамац приметити на растојању од неколико морских миља.

Капетан Вандерве ми је саопштио, да је виђао тамних ноћи такво светљење мора, и да је могао читати књигу, приближивши је води.

„Нема кичице ни пера, вели други (Шулелер), које би било у стању представити нам виђени приказ. Око поноћи је било тако светло, да је се могла и мува на једрилу приметити. Небо је било црно као катран. Киша је падала као из кабла, и кад је престала, ишчезла је такође и светлост.“

Ове речи упознају нас са особиним, која се потврђује многим другим фактима, т.ј. да кретање изазива светлост. Код морских животиња, као и код инсеката што светле, светлост невидимо свагда, већ она се појављује тек кад животиња буде надражена тако или друкчије. У овом су случају узрок раздражења — кишне капљице; од надражења зависи такође нарочито јачина светлости на тим местима, где је јако кретање таласа, при чем изгледају као огњени потоци, са хиљадама светлих искара.

Са тога самог узрока светлост се примећује само на оној тачки, где кљун лађе сече таласе, или, када се плови на чамцу, на оном месту, где весла ударају по води.

Боја светлости је разнолика. Та разлика зависи делом од изгледа животиње, делом пак — и то заслужује нашу пажњу — од састава животиње. Боја је обично јасно плава; само код *Rugosoma* може да има разне нијансе, мењајући се редом, више или мање слично реду боја код друге. При својој појави, у тесној вези са јаким грчењем животиње, боја бива јасно црвена, затим нерањаста, па зелена и на послетку сива (Перов).

У поларним се пределима светљење јавља у свој својој лепоти; међутим оно се неограничава тим морима. Посматрали су га до 60° ј. ш. и 80° с. ш., т.ј. како у топлим тако и у хладним морима, по којима само лађе плове. Та појава такође није непозната мору, које кваси брегове Холандије, и ако се она на другим местима производи другим мекушцима, то су њој овде узрок већим делом прекомерно малене, голим оком невидљиве, животиње. Пређе су мислили, да у таквим случајевима сама вода постаје светла, услед честица које по њој пливају или су у њој растворене, а одвојене су од великих животиња. Холанђанин Бастер је први доказао 1762. године, да се посредством филтрирања морске воде може одузети од ње способност светљења и да су узрок тога светљења*) мале животиње, које су остале у филтру. Међутим Бастер примети да те животиње припадају неколиким родовима, и његова се опаска потврди позитивним испитивањем; код његових лоших слика није тешко познати животиње које је описао и нацртао Ернберг, снабдевен бољим помоћним средствима.

Највећа од тих животиња (*Polypoe fulgurans*), велика је од прилике један милиметар, и припада реду прстенастих црва. Остале животиње што светле много су мање и стоје на нижем ступњу организације. То су *Rotatoria* (*Synchaeta baltica*) 0.30^{mm} дужине, даље, неке врсте инфузорија (*Peridinium*, *Progostrum*), чији је пречник 0.06^{mm} — 0.12^{mm} и које су према томе за ненаоружане очи савршено невидљиве.

Ну има још других врста животиња што светле и које треба да се помену ради тога што својим бројем превазилазе све остале. То су животиње, којима су дали доста згодан назив *postilusa* или свитац. За први опис 1772. год. и слике тих примећених животиња обвезани смо опет Холанђанину

*) Риго, коме Катрфаж (*Annales des sciences naturelles*, 1850, XIV, стр. 226) приписује част тога проналазка, сасвим тачно је то француској Академији тек 1768. год.

Слаберу. Животиња се састоји само из кожног кесиче од 0.23^{mm} — 0.36^{mm} у пречнику и из покретног додатка. У кожастој се кесичи види неколико разапетих израсли кончастог облика; у осталом никакав па и најјачи микроскоп није био у стању пронаћи нарочите органе у тим необично прозирним телима (Катрфаж), која уједињена образују велику варницу, виђену голим оком. Катрфаж, саопштавајући то додаје: „Сваку од тих великих варница могуће је у неку руку рачунати као магловиту пегу која се распине при довољном увеличању; само та магловита пега, место тога, што би се састојала из постојаних звезда, састоји се из микроскопских варница које брзо ишчезавају.

Јачина светлости *postilusa* много је слабија од светлости горе наведених животиња. Катрфаж, напунив цев од 1.75^{mm} ширине слојем од 1.15^{mm} дебљине, и приближив је на 0.95^{cm} к пламену обичне свеће, није могао приметити светлост тих животиња. Скупно је на филтар од артије 4 до 5 кашичица *postilusa* и при њиховој светлости на растојању од 3^{dm} могао је јасно видети мале цифре на своје сату. Међутим 4 до 5 кашичица садрже најмање 50.000 животиња.

На мору, које се светли од животиња, таласи изгледају као да су бела поља засејана зеленкастим или сивкастим варницама. Ако такву воду унесемо у мрачну собу и затресемо, то животиње почну да се светле прекрасном плавом бојом; услед малог кретања течности, нпр. од баченог зрна песка, јављају се јако светли кругови, и та се светлост распростире као пламен не само по површини но и у дубину на неколико с. м. Ако такву воду успемо у стаклену цев и јако затресемо, то светлост мало по мало постаје бела, али животиње тада умиру, и — што зацело заслужује особиту пажњу — њихова светлост постане постојана за кратко време т.ј. ради њеног надражења није више потребан никакав потрес. Такво исто дејство има додаток азотне киселине, сумпорне киселине, амониака, алкохола и терпетинског зејтина. Једна кап азотне или сумпорне киселине, канута на површину воде у дугачку стаклену цев, са своје тежине павши на дно, тако рећи западила је на свом путу све *postilusae*; цев се за један тренутак претвори у стуб бљештећег огња, који се наскоро брзо угаси; животиње су умрле, западиле су себи посмртну свећу.

На тај начин, читаоче, изложио сам ти општи кратки преглед опажене појаве, познате под именом светљења животиња. За човека који мисли није довољно, међутим, примати утиске, које производе предмети код његових чулних органа. Хоће такође

да да себи рачуна свуда како су и зашто природне појаве, стара се да им нађе узрок и последице, да дозна њихову везу с другим природним појавама, и тек када му се труд увенча добрим успехом, његово се знање налази на висини науке.

Овде ничу многа питања. Прво: каква је важност те примећене способности многих животиња, како у одношају према њима самима, тако и у односу к природи која их окружује; другим речима, какву корист можемо видети од те способности?

Тежња за изналагањем корисне сврхе опредељења животиња силама којима располажемо, тежња која произлази из хвале достојних принципа и која доста пута води правилном поимању дивне хармоније целе природе, у многим случајевима је савршено бесплодна, а то због тога, што су наша опажања преко мере ограничена.

У ствари дужни смо признати потпуно незнање односно користи, коју доноси та способност већем делу животиња које светле. Само једна претпоставка има неког основа, а на име, да за време парења та способност тако рећи привлачи оба пола једно ка другом. С једне стране знамо, да код инсеката, који светле, способност светљења достиже већи степен у то време. С друге стране, свима је познато, да инсекти имају наклоност летети к светлим предметима, као што то доказују муве, комарци и др.

Није мање тежак одговор на питање: какав је узрок тој способности светљења, толико јакој код многих животиња, тада кад је код других, једва различних по саставу, цикако нема? Овде се међутим находимо у области, која нам је у власти, јер овде сретамо посматрање и оглед, и ако истога тренутка не можемо потпуно одговорити на то питање, то се можемо надати његовом разрешењу у што скоријем времену.

По начину којим се управља наш разум, неопходно је потребно, да се крене да објасни још необјашњене појаве посредством сличних појава, чији је узрок потпуно познат. Даље испитивање дужно је да покаже затим, да ли је било правилно прво објашњење.

Тако, на пример, познато је да како горење производи светлост, да се према томе може претпоставити, да и овде такође постаје врста горења, т.ј. такво горење, које није брзо, но полако обузима предмет, услед чега се развија врло мало топлоте, само светлост, коју можемо видети у виду варница.

Пример ће то објаснити. Парче трулога дрвета, бачено у ватру, сагори за неколико минута

с великим развитком топлоте и светлости. При томе материја дрвета што гори, ступивши у једњење с кисеоником атмосферског ваздуха, прелази у гасовито стање, а све несагорљиве материје остају у виду соли. Ако оставимо такво парче трулог дрвета на ваздуху, то с њим бива то исто, сви саставни делови који горе такође се једине с кисеоником ваздуха; али у првом случају то бива за неколико минута, а овде треба неколико недеља или месеци. Према томе ни у колико није чудновато, што су топлота и светлост која се при томе развија већим делом тако незнатне, да прва не утиче ни на најосетљивији термометар, а друга није приметна човечјем оку. Само у извесним повољним приликама, када труљење, т.ј. споро сагоревање, бива у неколико брже од обичнога, тада у потпуном мраку видимо мало светљење. Да то бива зацело са лаганог сагоревања, види се из тога, што такво дрво, унесено у кисеоник, светли јаче, а ако се пак унесе у гасове, који не потпомажу горење, на пр: азот, угљену киселину и водоник, светлост се одмах угаси.

Други пример даје нам фосфор. Тај елемент врло полако сагорева у ваздуху на обичној температури, распростирући сивкасту светлост, видљиву једино у мраку, и која у самој ствари има велику сличност са светлошћу многих животиња што светле. Ако се фосфор мало загреје, то ће брзо сагорети жуто-белим пламеном, који даје већу светлост и на послетку ће ова бити јача и бела, ако сагоревање буде у кисеонику. Узрок лежи у томе, што је у оба последња случаја развијена топлота тако велика, да до белогa усијања буду загрејани ситни делићи образоване фосфорне киселине.

Имајући за себе слична факта, зар се неће показати као неоснована претпоставка, да тако лагано сагоревање може бити узрок способности светљења многих животиња, тим више, што већ дисање, доводећи крв у додир с ваздухом, јесте врста лаганог сагоревања, које развија и подржава животињску топлоту. Што дисање исто тако не производи светлост, доказује се горе поменутиим фактом, а на име, што код инсеката можемо одвојити од тела орган који светли, и овај неће изгубити ту способност. Према томе у таквим случајевима узрок појави лежи у нарочитој, животињом образованој, материји, која се, дошав у додир с ваздухом, једини с кисеоником, и тада тако полако сагорева, да је развијена топлота готово незнатна, да би шкодила животињи.

Познати су нам огледи разних природњака (Spallanzani, Humboldt, Maccare, Matteucci), који отклањају сваку сумњу, да то објашњење није пра-

видно, бар у односу према многим инсектима што светле. Поменути Lamprigis-и нарочито су подвргавани тим огледима, при којима је у опште доказано, да је светлост била јача у кисеонику, а да се гасила у угљеној киселини, водонику и азоту, и поново се појављивала када су животињу вадиле из гаса. То се међутим не тиче само целих животиња, но и одвојених светлих органа, који, пошто се унесу у кисеоник, свагда претварају један део последњег у угљендиоксид.

Што се тиче јачег светљења Елатера, то из огледа Хумболтова у Америци следује, да се то објашњење може применити и овде. Велики путник употребљавао је за то азот из вулкана Турбако, и нашао је, да се светлост угасила за неколико секунда, међутим појавила се опет, како су пустили атмосферски ваздух.

Према томе, можемо примити као вероватно, да код горе поменутих а може бити и код осталих инсеката што светле, способност светљења треба рачунати као последицу спорог сагоревања материје, образоване животињом и доведене у додир с ваздухом.

Ну из тога никако не следује да је доказано, да се свака светлост произведена животињама може приписати сличном узроку. Напротив, до овога тренутка остала је несавладљива тегоба допустити слично споро сагоревање код животиња које живе у мору.

Најпре ћу показати горе наведене факте, да та створења тако јако светле под водом, као и близу њене површине. Слој малених *postilusa*, дебљине $8\cdot70^{\text{cm}}$, подједнако светли свим својим деловима (Катрфаж). Пирозоме, које су Перону изгледале као усијана зрна, налазиле су се на извесној дубини испод површине мора. Неки путници природњаци видели су светљење на доста великој дубини под водом, који су правилно приписали удруженој светлости множине животиња које су тамо биле (Мајен), а један позитивно тврди, да је посматрао светљење на дубини од $10\cdot22^{\text{m}}$ (Спаланцани).

Ма да се у свакој морској води налази атмосферски ваздух, неопходан за дисање животиња које у њој живе, ипак је невероватно, да је његова мала количина довољна за одржавање такве врсте горења, које, ма како се споро вршило, може развити светлост.

То питање могу такође решити красни огледи, услед којих се чини вероватно, да код животиња које светле, сем горепоменутих извора светлости, има још и других. Мале *postilusaе* светле у водонику и угљен-диоксиду тако јако, као и у атмосферском ваздуху и кисеонику (Катрфаж).

Према томе, овде постоји још други узрок тој примећеној појави. Па какав? По несрећи често се дешава, да природњак нема чврстог ослоња и да се пред њим налази пучина претпоставака. Нећу да уводим свога читаоца у ту пучину, но само ћу му с моста показати даљни изглед, који ће нас може бити извести на обалу, ма да ћемо и у том случају само тамно видети пут који тамо води.

Од познатих нам извора светлости, сем горења, постоји још један, који распростире светлост како у безваздушном простору тако и усред разних гасова и течности. Мислим на електрицитет. Већ су одавно претпостављали, да је електрицитет узрок тим појавама, но само на основу са свим противположеном, јер су мислили, да се овде производи електрицитет трећем воде о животиње, околност, која савршено противуречи ономе, што знамо о тако званом електрицитету трења. Ну после тог доба дозна се за електричне рибе, и оне нас научише, да се тако јака електрична струја може произвести у телу животиње; од тог времена постало је могуће претпоставити код животиња, које светле, развијање електрицитета, које се манифестује појавом светлости.

У осталом има неког фактичког основа за ту претпоставку.

Пре свега, сам начин појаве. Видели смо већ, да и код тих случајева, код којих је доста познат начин и облик развића светлости, последње се не састоји у светљењу на једној или у неколиким тачкама тела, но да се напротив управо светлост образује светлуцањем многобројних микроскопско-малених искрица, које се постојано јављају и опет ишчежавају, као да би била множина малених извора пуних електрицитета, који непрекидно следују једно за другим.

Сем тога, налазимо још и друго. Познато је, да јако наелектрисан ваздух производи непријатно дејство код осетљивих особа. Познато је такође, да пуњење електричне машине у соби производи код многих несвестицу и главобољу. Капетан Хендерсон прича, да је 5. маја 1821. год. посматрао на 2° с. ш. и 21° и $20'$ и. д. такво јако светљење мора, да су сви, гледајући га више или мање за неко време, осетили несвестицу и главобољу. Другу не мање важну напомену имамо од г. г. Куа и Хемара, који су пратили Фресине-а на његовом путу око земље 1845. год. Они причају, да су при јаком светљењу мора лепо осећали онај задах, који се осећа, кад се налазимо близу напуњенога кондуктора електричне машине. Доводећи у везу та два извештаја, који допуњују један други, можемо поткрепити мишљење, да је светљење мора зацело последица електрицитета животињског тела,

Ако је то тако, онда је свака животиња која светли, ма како била мала, електрична батерија, чије стварање електрицитета, као и код електричног угора (*Gymnotus electricus*), зависи од животињске воље а покреће се спољашним надражењем. Може бити да се код електричних угора и других електричних риба, заједно са образовањем електрицитета, производи слично развијање светлости; али ми не можемо то да приметимо из узрока што су покривене њиховом дебелом непрозрачном кожом, јер као што знамо, већи део морских животиња, што светли, готово је тако прозрачан, као стакло.

Међутим — понављам опет — претпоставка, да треба светлење морских животиња приписати

развијању електрицитета, јесте само хипотеза, коју треба потврдити новим испитивањима. Може бити тада ће та опажена појава послужити као нов доказ за веће и веће распрострањене системе јединства силе, која се у својим појавама модифицира само у сагласности према приликама.

Дужни смо то оставити другима, а овде спустити завесу, од које је за нас подигнут само један крај.

30. септембра 1891. год.

Београд.

С руског
П. Ст. Павловић.

ПРОСВЕТНИ КОВЧЕЖИЋ

ПИСМА ИЗ ПЕТРОГРАДА

(Изворни дописи „Пр. Гласнику“)

Х.

Први слависти у Русији. — Путовање њихово по словенским земљама. — П. И. Прејс. — Његова биографија. — Пегов пут заједно са Срезњевским. — Прејсови одзиви о Вуку. — Ауторитет Вуков — Неколико Вукових редака Срезњевском. — Подробности плана за путовање с Вуком 1841 године кроз јужне српске крајеве. — Прејс и Срезњевски путују заједно кроз Далмацију. — Одзив Прејсов о владици Раду и о Црној Гори. — Слика ондашњег путовања кроз Далмацију. — Прејс се упознаје с једном новом врстом зарезника. — Ондашњи Загреб. — Мало карактеристике илирског покрета. — Диктаторски прохтеви Гајеви. — Неколико редака о Србији. — Два Прејсова писма на српском језику. — Прејс умире професором славистике на петроградском свенаучишту. — Руски илустровани журнало. — Чему воде њихови приноси и премије.

Кад радови Добровског, Шафарика, Копитара и Вука подиглоше мало ону тамну завесу, што заклањаше прошлост словенских народа, пробуди се и у Русији тежња да се упозна са западним и јужним Словенством, које, подстакнуто на рад том славном прошлосту и обухваћено великом идејом национализма, даваше све јаче, све бујније знаке живота.

Год. 1835. отворише руски университети катедре словенских језика и књижевности, ну не нађе се спремних људи да их заузму. Тешко се онда било спремати за ту струку. Књига мало, а научних дела још мање; у некојих језика чак ни написане граматике, ни речника. Остајао је једини на-

чин: требало је путовати по словенским крајевима, слушати и бележити. И где, по министарској наредби, четири руска университета изабраше сваки понајбољу снагу и испратише је у иностранство: московски посла Бођанског, петроградски — Прејса, харковски — Срезњевскога, а казански — Глигоровића. „Све то беху, пише Пипин, младићи, који су недавно свршили универзитет, сви у пуној снази, сви жедни науке. Они дођоше у словенске земље као новајлије, ну у брзо, после свога путовања, стекоше глас компетентних зналаца у колу словенских научењака, међу којима не беше ниједнога, ко би им био раван по разностраниности личног посматрања и искуства. Срезњевски је, н. пр., путовао толико пешке по словенским земљама (изузимајући Словене под Турском), као нико од Словена; ниједан словенски научник није скупио тако богато градиво међу балканским Словенима, као Григоровић; Бођански је стицао ванредна знања, а у Прејсу спремао се научењак првога реда. Путовање руских слависта беше крупан факат у целој словенској науци; у Русији је оно ударило први тврди основ славистици¹⁾“.

И ето, тек сад, након по века, благодарећи заузимању проф. Ламанског, могосмо изближе дознати, шта су запазили на свом путу и на кога се намерили двојица од њих, Прејс и Срезњевски. Журнал *Живая Старина*, који излази од 1890. год. под окриљем етнографскога одсека Импер. Геогр. Друштва, а под уредништвом проф. Ламанског, доноси читав низ путничких писама и једнога и другога.

¹⁾ *Вѣстникъ Европы*, 1893, VII, стр. 285.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Ја ћу се у овај мах зауставити на оним Прејсовим писмима, што говоре о нама и ондашњим приликама код нас. Читалац ће и сам увидети важност њихову. Ну, пре свега, реч две о самом Прејсу.

Син чешких родитеља, дошљака у Русији, Петар Ивановић Прејс родио се 1810. год. у псковској губернији. И ако му отац, свирач, беше сиромашан човек, Петру Ивановићу даде се прилика да сврши гимназију и да ступи у петроградски универзитет, који би такође свршио, да га мајчина болест не нагна да прекине учење, кад је био близу краја, у четвртој години. Год. 1828. начинише га учитељем руског језика у дорпатској гимназији. Његова жеља за изучавањем словенске филологије, којом се стао занимати још у 13-ој години, нађе у дорпатској библиотеци, а поименце у богатим Еверсовим збиркама словенских старина, изобилну храну. Ту, у неуморном раду, проведе Прејс скоро десет година. Кад крајем 1837. год. министар нар. просвете запита Куратора петроградског округа, има ли петроградски универзитет каквог кандидата за катедру историје и књижевности словенске, кога би послао у иностранство, да на месту изучи свој предмет, некадашњи Прејсови другови, а сада већ унив. професори, М. С. Куторга, Порошин, Калмиков и др., који знађаху свог пријатеља као неуморног радника, препоручише га унив. савету, а савет куратору као човека, најподобнијег да заузме то место. И ако се од кандидата на катедру тражио магистарски или докторски диплом (а Прејс као што знамо, није ни универзитет свршио), вера у његову подобност и огромно му знање беше толика, да му дадоше првенство пред осталима.

Крајем 1839. г. Петар Ивановић отпутова у иностранство, а за њим, наскоро, пође и Срезњевски. У Кенигсбергу, где је први изучавао литавски, обојица се нађоше и опријатељише. „Ми се узајамно допуњујемо“, писао је Прејс. Пут је водио кроз Германију, к лужичким Србима, к Чесима, па, преко Беча, на српски југ. О утисцима и доживљајима с њега, Прејс пише то проф. Куторги у Петроград, то самом Срезњевском, који се често растајао с њим, да што пре стигне у некоја места.

Занимљива су та писма Прејсова¹⁾. Прво што пада из њих у очи, то је велики ауторитет Вуков; она поново потврђују, да је отац наше новије књижевности био онда у Бечу једини капацитет, ком се се млади слависти клањали не само као научењаку, већ кога су поштовали и као Словенина здравих погледа и љубили као светлу личност. „Из Прага путујем у Беч, пише Прејс Куторги, 12. јануара

¹⁾ Сва писма, о којима ћемо говорити, штампана су у трећој и четвртој свесци *Ж. Ст.* за 1894. год.

1841. год., и не мислим се у њему дуго задржавати, ако не нађем Вука Стефановића. Ако је он тамо, морам се с њим ближе упознати (*ближе сойтись*). Можда ће ми поћи за руком да ми он да неколико часова (сигурно из српског и бугарског). Уз то, нико не зна Србију и Бугарску тако лепо као Вук. Треба се зближити и с Копитаром, кога на своју искрену жалост не могу поштовати, до ли као научењака“.

У то време Вук се спремао да путује по српском југу. Срезњевски, који се већ онда бавио у Бечу, предлаже Прејсу да путују заједно с Вуком. „Шта може бити, одговара му Прејс из Прага 22. фебр. 1841. год., дивотније од тога што нам предстоји? Као да нас небо воли: или зар могућност за путовање с Вуком није небесни дар? Вук је *огријано сунце*, српске песме — Илијада нашег времена, српски језик — дивота над дивотама (преlestь прелестей)... Шафарик, добри Шафарик, оборио главу и замислио се. „Нисам, вели, расположен, јер не могу путовати с вама“. Могу мислити, како је у тај мах осећао тежину прилика, бреме судбине“.

Кад је Прејс стигао у Беч, Срезњевски је већ био отпутовао у Загреб. У писму од 22. марта Петар Ивановић извештава свог пријатеља, да много „профитира“ код Вука у српском језику; на крају пак писма налазе се ови редови Вукови:

„Ево вам поздрава и од мене. Ако Бог да, састаћемо се у Тријесту 1. маја, пак ћемо за остало видјети, као што вам пише г. Преиз. Поздравите ту пријатеље и кажите им, да ће цјесаматамо скоро бити.“

Вук.“

Заједно с тим писмом, Надеждин¹⁾ пише Срезњевском: „Вук хоће да иде у Трст 1-ог маја по н. ст. и тамо ће чекати на нас, да заједно путујемо у Далмацију, Ц. Гору (можда), Босну и Србију“.

Опширније о читавом путовању, сигурно после дугих разговора с Вуком, извештава Прејс свог пријатеља проф. Куторгу у Петрограду, писмом од 29. марта, овако:

„Мој план, који сам саставио у Прагу, да путујем из Беча у Крајину, Загреб, Земун, а одатле лађом у Бугарску, почео се још тамо рушити, кад добих из Беча писмо од Срезњевскога, у ком ми јавља, да би се дало путовати заједно с Вуком Караџићем. Можеш мислити, како се сматрах срећним, добив такав одговор. Написах Срезњевском: Путујемо! Беше утаначено, да првог маја будемо у Трсту, оданде на острва, по Приморју, па у Црну

¹⁾ Види о Надеждину у мојим рефератима из Пипинове *Етнографије* (*Просв. Гласник* за 1892. год., стр. 386.).

Гору и, ако је могуће, кроз Босну у Србију — и то, не заборави, у друштву с Вуком. Долазим у Беч, казујем се Вуку, најбољем, најљубазнијем и најумнијем човеку у свету¹). Ну Срезњевски није ме био тачно известио. У Бечу живе одески куратор Књажевић и Н. И. Надеждин. Они такође имају у изгледу пошт. Вука, намерни да пропутују с њим по српским земљама, те нас, као што сад дознајем, предупредише. Ну Књажевић није могао да јамачно располаже са својим распоредом, отпусту му истекао рок, он дао молбу, да му га продуже; а одговора нема, па нема, међутим време иде, па иде. Бејах *in suspenso*. Већ помишљах, да напустим мисао да путујем с Вуком. На беду нема ни очекиваних писама од Срезњевског, ком нисам могао писати, не знајући где је... На послетку дознасмо за њега, а и Књажевић доби нов отпуст. Мало се изведрило бар до 1-ог маја. Утврђено је да тога дана сви будемо у Трсту (Књажевић, Надеждин, Вук, Срезњевски и ја). Ту ће наш договор бити коначно закључен. Највероватније је, да се нећу делити од Вука. У том случају отићи ћемо у Црну Гору, путујући и сухим и морем... Из Црне Горе води у Србију прав пут преко Босне, коју још нико, због опасности, није полазио. Има наде, да ће нам босански паша дати пратњу (*конвој*), иначе се не да решити на путовање кроз Босну. — Ако нам то не пође за руком, ми ћемо из Црне Горе у Загреб²), па у Србију.. И ако је време кратко (два месеца), држим да ћу под управом Вуковом учинити више, него да сам путујем четири месеца. Треба лично знати Вука, па се тек онда даје оценити, од какве ми он може бити користи у путовању. — С Бечом сам врло незадовољан... Да није Вука и Надеждина, скачи у воду“.

Ну заједничко се путовање не оствари. Наши млади слависти не хтеше брзо да путују, а Књажевићу и Надеждину беше хитно па се расташе. Крајем маја видимо и њих двојицу на путу. Опиширно писмо Прејсово Куторги (из Загреба 19. авг. 1841.) пружа многе, врло занимљиве појединости. Српско и словенско гостопримство предусретало их је свуда. Стигав првог дана у St. Lorenzo, умало те не преноћише на чисту пољу, „да не би неког гостољбивога словенског сељака“. Из Реке је пут водио у Сењ, па кроз Отачац и Гопић у Задар, „где не нађоше ништа за себе“. У манастиру крчком беху срећнији: „ту нађосмо, пише Прејс, добра игумана и два лепа

¹) Добрѣйшему, любезнѣйшему и умнѣйшему чловѣку въ мірѣ.

²) Прејс употребљава скоро свуда несловенске називе градова: Аграм, Фијуме, Карлштаг, Dornis, Трај, Землин и т. д. Занимљиво је, што после борављења у Београду он увек пише *Земун*.

цркв.-словенска рукописа“. Примљени и угошћени у Дрнишу „auf das Beste“ од породице Мијовића, наши путници стигоше у Шибеник, на кочијама, „нешто налик на љуљашку“, у Трогир, а одатле, морем, крај Спљета и Дубровника, у Котор, „лепу, чисту варошицу, која има гостионицу, какве не нађосмо у Далмацији“.

„Поткрепивши се сном у Котору, прича даље Прејс, стадосмо се пужати на Црну Гору. До границе прногорске воде стазе, по којима се није лако пењати јула месеца; а отуд до Цетиња проведени пут, ну само за пешаке и коњанике. Ишао сам пешке и тамо и натраг. — На Цетињу, столицу црногорског Владике, све ми се допало осим куле, начичкане (*увѣшаной*) турским главама. Владика је и сам против тог „дивљег, нечовечанског обичаја“, ну неће да га уништи, „да не увреди свој народ“. На жалост, не могасмо провести у Црној Гори више од једног дана. Сутрадан Владика је ишао у Котор, па и ми пођосмо с њиме. *Шта да ти речем о Владичици? Слушајући га и разговарајући се с њим, дивиш му се. То је човек мушке лепоте и исполинског узраста; оделом се он мало одликује од својих поданика, само што не носи оружја и не брије браде, као духовно лице*¹).

Пошто их је Владика одговорио да не иду на Босну и Херцеговину, „ако немају две главе у резерви“, Прејс и Срезњевски, придруживши се сутрадан свити му, стигоше у Котор, а одатле се упутисе сами, преко манастира Савине, „где нема међу рукописима ништа особитог“, у Дубровник. „Ту, у Дубровнику, пише Прејс, врло је тешко стан наћи. Има само једна гостионица, ну у њој се не да живети од расноврних зарезника; разуме се, морали бисмо остати у њихову друштву, да се не нађе неки, са свим непознат нам човек, који нам даде свој дом на расположење, рекав нам: „*ви сте господари!*“ Преписав у Омишу акта и грамате, што се односе на историју пољичке републике, наши путници дођоше у Спљет, а одатле паробродом на Ријеку.

Ево, како описује Прејс на крају писма незгоде ондашњег путовања по Далмацији:

„Дању се знојиш од јаке врућине, особито на путу; чекаш с нестрпљењем кад ће сунце заћи, мислећи, да се приближује ноћиште и одмор. Вараш се: у соби је загушно и врућина, а напољу нема хладовине и свежине, па се знојиш ноћу као и дању, кретао се или не кретао. Кад би се дало,

¹) Доцније, у писму Куршагу из Петрограда, пише Прејс овако о Владици: Ich fand in diesem Haupte des zweiten Kirchen-Staates in Europa einen recht gebildeten jungen Mann, kaum so alt, der aber in die traurige Nothwendigkeit versetzt ist, seine Feinde zu schlagen, wo er nur ihnen beikommen kann.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

WWW.UNILIB.RS

требало би мењати рубље сваки час. По ногама и по рукама искачу од врућине пликови, који у вече почињу страшно сврбети. Да се препуни чаша зала, што их путник подноси у Далмацији, треба још додати легионе зарезника, особито на овој суши и жези. Талијанци не живе баш најчистије, ну у том погледу имају и Словени с њима много заједничког. Највећма се осећа нечистоћа у гостионицама, где, као што гостионичари сами признају, не рибају пода више до једном у години. У осталом, видесмо такве подове и у кућама врло уредних људи, па зар ти је чудо после тога, што су собе пуне зарезника сваке врсте и звања. Осећаш у једно исто време заједничке нападаје стеница, буха, комараца, муха, чујеш и видиш мокрице и бубе-швабе. Не знам ти многе ни назвати. Упознао сам се у Дубровнику с једном животињом, дугачком, танком, брзом у својим покретима, која има ногу *видимо и невидимо*. Зову је *стонога* (врста *Scolopendra*). Кад јашем, нападају и обадови.

»Пут по Далмацији *per terra* скопчан је са сваковрсним тешкоћама. Поштанских кола нема; а ако се пружи прилика за путовање кочијама, треба плаћати огромне новце. Колских путова је врло мало, па шта ти остаје, већ, или да најмиш, где је могуће, барку, па да се возиш морем, или — хајде пешке по стазама, које су начичкане великим и малим камењем; или седи на коња, што ме већма умори него ход. Провео си читав дан, и то онај врели, далматински дан, на ногама, на води или на коњу, тражиш одмора и — нема га! Па бар да се може свуда и ноћиште наћи. Гостионице су ретке и по градовима — треба имати препоручна писма.

»Шта да ти речем о страшној жеђи, која дивљачки мучи човека. Ретка је добра вода. Пропао бих, да није јевтина изврсна вина. — Испитао сам корист и од пушења. Често је требало духаном растеривати гадни собни смрад.

»Кад се састанемо, рећи ћу ти, шта су у Далмацији *Претори* и *Sanità*; то ти није лакше од комараца.

»Све што нам причаху о опасностима путовања по Далмацији — све је то бајка. Далматинци су добри, предусретљиви и услужни људи. У том погледу можеш бити с њима потпуно задовољан.

»За све време нашег борављења у Далмацији не беше ни капље кише. Због суше и врућине ово је лето тешко и за урођенике. Виноград још кунатори, ну погибе маслина, најглавније богатство далматинско«.

Са Ријеке стигоше путници преко Гомирја, где нађоше одличног игумна и *sonst nichts*, и Карловца

у Загреб, где Прејса одмах ухвати грозница, *kro-batisches Fieber*, као што он пише. У осталом, из почетка тамо им не беше баш најбоље, као што дознајемо из писма Петра Ивановића професору Куторги од 1-ог октобра 1841. год. »Подударно се, пише Прејс, и сабор (нешто налик на наше племићке изборе) и трг. Дошла сва Хрватска. Гостионичар тера нас из стана, а ја лежим болестан. Срезњевски ишао да тражи нов, и ништа не нађе, све је пуно. — Неки непознат човек, дознав од наших пријатеља за наш тешки положај, уступи нам забадава свој дом за градом«. Дође и незамољен лекар, и здравље Прејсово брзо се поправи.

Илирски покрет беше онда у пуном јeku и ево шта о њему пише Петар Ивановић свом пријатељу у Петроград:

»Ти се вараш, ако мислиш да се ја налазим »међу дивљацима«. Мени је овде веселије него у Берлину, Дрaжђанима, и т. д. Не говорим о утисцима, што их производе на мене љубазност и предусретљивост — велика реткост у Германији — ну ево ти факата друге врсте: Пре седам година не беше ништа у Хрватској, а сад у самом Загребу раде без престанка две штампарије, излазе двоје новине (политичке и књижевне) на илирском (*или, што је свеједно, на српском језику*); од нове године удвојиће се број периодичних издања; у сваком, иоле важнијем граду отворене су читаонице, има их већ шест; наскоро ће се основати у Загребу Музеј и уз њега научно-књижевно друштво. У Загребу је такође отворено стално илирско позориште, а по градовима путују позоришне дружине. Све одушевљава мисао, да не треба остати иза остале сабраће: Мађари им ванредно помажу. Младеж је одужевљена за жив патриотски рад. Ако узмериш на јевропски аршин, разуме се, није бог зна шта урађено, ну, бога ти, даје ли се више урадити за седам година? Не заборави и то, да се све то ради напорима приватних људи, који већином нису богати, и да рад не иде без борбе са старим покољењем и с непријатељима разног звања и порекла. То све заједно весели душу, особито кад видиш, колико друштво добива у том покрету, како некада пијани, прождрљиви (*обжорнији*) и бујни живот замењује други, који осећа потребу у благородном уживању.

Прејс не беше само посматралац илирског покрета, већ и радник у њему. У диктаторским прохтевима Гајевим он је видео несрећу по читаву идеју, према којој није могао остати хладнокрван. »По вашем одласку, пише Петар Ивановић Срезњевском, који се већ налазио у Србији, дуго ми

WWW.UNILIB
У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А
Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

се не даде прилика, да се састанем с Гајем; напослетку и она дође. Строго и мирно исказах му по тачкама све што ми је било на срцу; нисам штедео личност, где је сметала ствари; његово жаљење на остале књижевнике одбих оштром примедбом. — Тај га је разговор дирнуо, он поче бивати са мном интимнији. То ми би пријатно, јер сам му могао развити све, што му пре рекох у општим цртама. Међутим подгањао сам на рад противнике. *Pregled* се кристалисао, приступио је и Вукотиновић. И *младићима* су раздвојени радови, сваком по снази. Напослетку отидоше будући уредници Г(ају), као *штампари*, — Настаде објашњење, добротворно по обе стране. — Сваком паде у део кнежевина, да влада њом на своју одговорност, не зависећи од великога кнеза... Деоба, дакле, воде од копна.

„Надам се доста тврдо, пише даље Прејс, да ће се Враз латити издавања дубровачких писаца. За прве свеске наћи ће се средстава, а даље — даће бог. — Гај ће радо послужити својим збиркама (*сокровиштами*) не само том предузећу, већ и *Прегледу*. Као да се он почиње уверавати, да је неопходна подела рада, па, разуме се, и подела славе. Дај, боже!“

Оно што би нас највећма занимало, Прејсова писма из Београда, не нађоше се међу артијама проф. Курторге. У теци, камо их је Петар Ивановић бележио на нечисто, налази се једно његово писмо од 26. јан. 1843. год., у ком обећава Срезњевском, да ће му о Србији опширније писати и додаје: „Сад је једно јасно, да ће кнез Михаило опет доћи на престо, по захтеву нашег Господара. Боже мој, колико ће несрећних жртава морати искупити мир Србији!“ У писму пак, у ком прича Куршату о свом путовању, стоји ово: „Међу разним познанствима, која сам учинио у Србији, било је познанство и с кнезом Михаилом и с оним људима, што сад стоје на челу српских прилика.“

Једно је јасно, да је Прејс у Београду лепо изучио наш језик. *Жива Старина* (број IV., за 1891. год.) доноси два његова српска писма, једно из Хамбурга од 21. јула 1843. год.¹⁾ београдском књижару Возаровићу, друго из Петрограда, писано у половини 1844. год. једном младом Србину, нећаку Хаџића-Светића. У првом писму моли Прејс Возаровића, да га извести где су, ако их познаје, Милош Поповић, што је био у уредништву *Илирских Новина*, и Ђорђе Бранковић, што је учио рударство у Шемницу, у Мађарској, заједно с Божићем и Павловићем, „сином старог проте у Шапцу;“ за тим га молу, да поздрави „г. Милутиновића и његову

сузругу са Драгишом. *Имам још г. Милутиновићу казати*, пише Прејс, да његов песмотвор „*Оговор илирскога гроба и духа, такођер на Павла Штооса позив у коло*,“ ни по што не може се овде наштампати, на превелику жалост моју“. На крају Прејс поручује Возаровићу да му пошаље новости из српске књижевности.

У писму оном младићу, дознајемо, да је Хаџићев нећак хтео да преведе Шафрикове *Slov. Starožitnosti*, на што му Прејс примећује, да ће се забадава трудити, „јер 1.) та књига није за Србље по својој форми, 2.) да је већ у многим застарела: треба врло многе стране тога великога труда исправити полаг најновијих истраживања. Извадити језгру у кратком прегледу из ње, била би ваша велика заслуга“. Још онда долажаху у Русију већином онаки Срби, као што долазе и сад. „Чудим се, пише Прејс, како је прошасте године дошао у Петроград један Михаил Јовановић из Београда. Не само, да је дошао овамо, него (је) још овде добио новаца за повратак у Србију. Овај Јовановић — пазите добро — је човек без сваке науке, шта више он нема ни спољашње изображености. Све то ради срећа јуначка!“

Ну срећа не послужи Прејса; одушевљеном и вредном раднику не би суђено да разради и научно осветли градиво, што га је скупљао у току толиких година. „Прве године, читамо у његову писму Светићеву нећаку, имао сам у универзитету толико посла, да само једно могу казати: већ грлом крв иде. Добио сам и болест, која је овде на северу обична, т. зв. *haemorrhoidus*“. Убилачка клима петроградска и ванредни умни напори убрзаше развој сушице, коју је Прејс одавно у грлу имао, и 11. маја 1846. год. зави се у црно катедра славистике на петроградском свенаучишту — Петра Ивановића Прејса, ванредног професора словенских књижевности, нестале међу живима. „То је губитак, који се ничим не да надокнадити“, писао је Бођански Срезњевском. Па и за то кратко време урадио је Прејс толико, да је оставио редак спомен после себе. „У летописима руске и словенске науке, пише проф. Ламански, Прејсу по праву припада угледно место. У историји славистике, с обзиром на време и на научну спрему, на дар и на заслуге, Прејс долази непосредно иза Добровског, Востокова, Копитара и Шафарика. У Русији, и у опште у Словенству, он је први по времену велики (крупный) научењак у области упоредне науке о језику и први критичар Бопове граматике, као што је био и први научни зналац литавскога језика и први одлични испитивалац словенских старина. Још

¹⁾ Биће да је година погрешно назначена.

1843. год.¹⁾ њему беху јасни разни недостатци и погрешке славног дела Шафариковог *Слов. Старожитност*. Његови кратки чланци о цркв.-словенском језику, о средње-бугарском наречју, о глаголској писмености, о епској поезији српској и т. д., и сад се могу препоручити као узорити радови. У том погледу они деле ретку част у славистици заједно с разним чланцима и студијама Добровског и Востокова²⁾.

Капиталног дела Прејсова *О богумилима* не стаде одмах после смрти му, па и данас се не зна где је.

Можда се и у нас сећају тог ретког човека; можда има код кога у Србији његових писама? Журнал *Жива Старина* био би без сумње сваком захвалан, ко би му их послао.

* * *

Пред нову годину почињу руски илустровани листови ловити претплатнике. Политичне новине пуне су њихових позива и обећања. Истина они још не достигоше своју браћу у Америци, што осигуравају живот претплатницима или им дају један ручак за бадава, ну ја држим, да ће их и достићи и престићи. И ако се руски журнари до сад држали хартије, пружајући је својим читаоцима најразноврсније сложену и ишпану, један издавалац већ чини корак у напред у амерканском смислу, предлажући разна погрешја и измалане слике за прозоре. Претплатници сад само чекају, кад ће им који журнал, у име премије, послати срећку, која може изиграти какву петокатницу на невском проспекту.

Памет стаје човеку, кад помисли, шта све они дају приде. Журнал *Родина* (Отаџбина), сем 52 илустрована броја, напуњена „приповеткама, скицама, песмама“ и т. д., даје, у име додатка, још 52 броја, у којима је преглед свега, „што може занимати читаоца из политике и књижевности, из науке и уметности“, за тим 12 свезака разних романа, 12 бројева за моду и ручне радове, 12 табака за вађење мустара, 12 цртежа за истестеравање, 12 бр. нота, 12 бр. приповедака за децу, 12 бр. за сеоски домазлук и газдинство, 12 бр. светског путника и 12 табака у бојама за радове на ћерђеву; осим тога, осам бесплатних премија: 1.) илустрован албум руских народних песама и приповедака, 2.) руски речник-тумач, 3 — 6) четири олеографије репродуковане у 23 боје, „које изражавају једну мисао:

¹⁾ Биће много раније, јер, бавећи се 1841. год. у Прагу, Прејс се већ препире са Шафариком о многим тачкама великог му дела, и Шафарик често усваја његово мишљење. Не заборавите, да је Срезњевски слао своје прве радове Прејсу да их прегледа, исправи и допуни.

²⁾ *Жива Старина*, 1890. год. св. II., стр. 108.

Ослобођена Русија“ (I. Ослобођење од незнабоштва — 983 год.; II. Ослобођење од пољског ига — 1612 год.; III. Ослобођење од Француза — 1812 год.; IV. Ослобођење од крепосног права — 1861 год.), 7.) календар за зид, одштампан златом и бојама, 8.) илустрован календар за домазлук — све то заједно за 4 рубље без поштанских трошкова, а с поштом за 5 руб. 60 копјејки, т. ј. за *петнаест* динара годишње. И примати је много, а камо ли читати. Ну зато, ко се од образованијих људи једном преварио и претплатио, други пут то неће учинити: хартија траћава, штампана још гора, а садржај рђав до зла бога: Полуобразовани пак читаоци из унутрашњости, заслепљени том стотином прилога и награда, шаљу претплату, и *Родина* излази већ 15 година а има око 70.000 претплатника.

После *Родине* долази журнал *Звезда*, који је издавао познати начелник Чернајевљева штаба, г. Комаров, и, кад је потамнела, продао је пре годину и више дана садашњем издаваоцу, Сојкину. Осим 100 — 120 додатака, *Звезда* обећава као премију за 1894. год., ни више ни мање, већ свих двадесет Золиних романа, што сачињавају знаменито коло Ругон-Макара. „Кад бисте ви хтели да купите само те романе, говори журнал читаоцима, они би вас стали 20 рубаља“. „Они би ме стали још више“, мисли читалац, знајући шта стоје Ругон-Макари. а ту му их предлажу, заједно са 100 прилога и 52 илустрована броја, за 5 рубаља, па како да се не претплати!

Журнал *Север*, који излази с много укуса а с мало среће, пружа уз 52 броширана и богато илустрована броја и уз разне свеске „Руског сеоског домаћина“, — „Собног цвећарства“ и париских мода, списе савременика Пушкинова, Е. А. Баратинског, баснописца Крилова, Н. Д. Ахшарумова и др. Први, а особито последњи, не говоре уху просечног, а и образованијег, руског читаоца апсолутно ништа, и тешко да ће се ко на њих полакомити, и ако је цена *Северу* заједно са свима тим прилозима и с албумом од десет акварела уметника П. Соколова (уз песму Њекрасова *Кому на Руси житъ хорошо*) — свега 7 руб. (заједно с пошт. трошковима).

За 8 рубаља¹⁾ годишње *Живописное Обзорение* (Живописни Преглед) даје четири пута више од *Севера*. То је један од највећих и релативно најбољих илустрованих листова руских. Пружив ове године својим читаоцима на дар целокупна дела Шекспирова у 12 свезака, преведена први пут пре-красном прозом, *Жив. Преглед* стекао је огромну

¹⁾ Рубља — три динара.

заслугу и у очима својих читалаца, као и изразе заслужене хвале и признање од руске журналистике. Пустити више од по милијуна Шекспирових књига у читалачки свет, то је дар пред којим тамни све што су досад давали руски илустровани журнало. Требало је прочитати писма, што их је добијао издавалац од учитеља глухих села далеких руских губернија, у којима га преклињу, да им не обустави лист, што нису платили за другу четврт, и обећавају, да ће скорим све послати, па да се види, како је велики песник заинтересовао читаоце.¹⁾ У години, што долази, *Жив. Преглед* пружа, сем 52 илустрована броја великог формата и сто шездесет разних обичних прилога, *целокупне списе лорда Бајрона* и потпуну илустровану збирку прича Шехерезаде *Тисућа и једна ноћ*, два капитална издања, која стоје по књижарској цени, и то у старом, рђавом преводу, три пута више од самог листа.

Успешан покушај са Шекспиром већ почиње утицати и на прилоге осталих илустрованих издања. Издавалац *Ниве*, А. Ф. Маркс, осетив одмах својим финим немачким носом у чем је ствар, већ иде новим правцем, који показа *Жив. Преглед*. Да му лист, који му је донео огроман капитал, начинив из њега, сиротог немачког дошљака, једног од најбогатијих руских издавача, не изгуби славу најраспрострањеније руске илустрације, Маркс је купио у г-ђе Достојевске за шездесет хиљада рубаља право на једно издање скупљених списа пок. великог романиста, и даје их за 1894. год. као бесплатан прилог уз *Ниву*. Дела Достојевског у 12 свезака стоје у овај мах 12 рубаља, а *Нива* их ето даје, заједно са 52 илустрована броја и 30 до 40 разних прилога за седам рубаља²⁾. Публика се мало убезекнула, па чисто неверује; и ако ће она добити 1894. год. само шест свезака Достојевског, разређених у 12 књига, а 1895. год. других шест, ипак — *c'est une affaire*, и сваки, у кога није списа великога писца *Злочина и казне*, жури се да се претплати. Маркс рачуна, да ће му Достојевски подићи број претплатника на 150—200.000 Дај боже!

Све што испричах, мирише српском читаоцу, који од наших листова те врсте није никад добио ни календара на зид, на басну из *Тисуће и једне ноћи*. Како то може бити? пита он.

¹⁾ Ето достојна дара, којим би требало наша Књижевна Задруга да облари своје чланове, макар у току од неколико година. Шекспира у прози имају већ сви образовани народи.

²⁾ За Петроград *Нива* стаје 5 руб., за Москву — 6, а за унутрашњост (заједно с поштанским трошковима) 7 руб. годишње.

Врло просто. Пре свега, руски илустровани листови немају 5 — 800 претплатника, као што имањаху наше покојне илустрације, већ 50—400.000 (а често и више), т. ј. каса издавачева располаже годишње с милијуном и више динара, а где тако много пада може се много и давати. Затим, кад погледате шта они дају у прилозима, којих је у некојих журнала 100 — 150, видећете, да све то има врло малу реалну вредност. Изузимајући 12 свезака приповедака, све те прилоге уређује сам издавалац, који је обично штампар, често човек полуобразован, често иностранец, који слабо влада руским језиком, ну у кога је здрав трговачки смисао; он гледа на лист, као на трговачко предузеће, које треба да доноси све веће постотке, па и уређује додатке тако, да га што мање стану. То су вам већином мали листићи од четири стране, напуњени разним сумњивим рецептима, анекдотама, ребусима, шахматним играма, саветима за вртарство и домазлук, модама, по којима се нико не одева, јер за праву моду постоје засебни модни журнало, нотама, из којих нико не пева и не свира, јер ко се бави музиком, одавно их има — једном речју, разном тричаријом, која се износи под звучним насловима: „12 бр. *Своског Домаћина*“, „12 бр. *Париске Моде*“ и т. д.

Издавалац осећа, да није подобан да уреди 52 броја листа и 12 књига белестриптичког садржаја, па наима уредника за тај посао¹⁾. Уреднику су руке везане; много што шта излази мимо његову вољу: он би хтео да садржај буде што бољи, ну рачуни издавачеви косе се с тим, и уредник ћути, као што ћути сваки најамник. У лист обично улазе ориђинални радови; људи, који раде на листовима (ја их зато још не бих назвао књижевницима) има толико, да $\frac{2}{3}$ пише будућшто, само да штогод заслужи; кад дође потреба и оскудица (а она долази врло често), приповедач трећег реда продаје издаваоцу свој рад од ока, мал' те не по тежини, и то продаје му га у потпуну сопственост, „на вечна времена“. Тим начином накупиле се читаве гомиле, пуни, као што причају, ормани рукописа, на који издавалац гледа, као на мртв капитал, који треба што пре пустити у обрт. Уредникова је дакле дужност да протури што више те старе робе у лист, па да се купи што мање нове. Зато и храмље књижевна страна у илустрацијама. Неколико нових радова од писаца, који су на гласу¹⁾

¹⁾ Плата је уредницима различна. Уредник *Ниве* добива 8.000 руб. годишње, т. ј. два пута више него министар у Србији; остали уредници две, три и пет хиљада. За оно што пишу за лист, плаћа им се засебно.

²⁾ Писцима првог реда предлажу се огромни хонорари. Из *Писама* Тургењева дознајемо, да му је *Нива* нудила 1882.

ни у моди, набављају се, често по папрену цену, ради зачина, „на показь”. Тим истим товаром напуњено је и њих 12 свезака приповедака и романа, обично превода с француског, којима вредне петроградске књижевне даме снабдевају листове по 8 — 10 динара од табака. Јадна сиротиња!

Кад још узмете у обзир, да издавалац има своју огромну штампарију, своју цинкографску радњу, и да се у његову заводу израђују слике у масним бојама, тако да га читав албум, који подноси претплатнику, стоји највише динар, онда ће вам бити јасно, откуд *Њива* може плаћати за једно издање Достојевсково 60.000 рубаља, и како може *Жив. Преглед* дати за годину дана читавог Шекспира. То је једини озбиљни издатак из цепа издаваочева, издатак, који му се враћа с великом каматом, јер број претплатника одмах скаче на десетине хиљада.

Куда ће ти прилови и премије одвести руске илустроване листове, може се већ сад предвидети. Пре годину дана покрену књижара Волфа и комп. ново журнал *Новь*, илустрован лист, који излази сваке две недеље, с прилозима *Мозаиком* и *Домашним Вечерима*. На једанпут троје новине! Ну већ из огромних огласа, који заузимају читаве стране највећих политичних новина, видите, да је у том предузећу трговачка страна главна, а не књижевна. Сваки иоле литературни лист износи у својим позивима на претплату наслове радова што ће их донети, или бар неколико имена, да се зна ко ради на њему. Волфову журналу то је девета брига. Издавач највише истиче премију, две велике (*in folio*) свеске *Живописне Русије*, „најкапиталнијег, најраскошнијег, јединственог у читавој јевропској књижевности издања, неопходног свакој у истини руској породици; оно је досад било неприступно ширим круговима, јер је књижарска цена тих двеју свезака 50, а свих дванаест — 300 рубаља“; претплаћујући се пак на *Новь* за 14 руб. годишње, читалац ће добивати забадава сваке године по две свеске, тако да ће у току од шест година стећи то „јединствено издање“, укоричено „у повезе од калинкора са златним тиском“.

Ја не говорим са злим језицима, да то не само што није „јединствено издање“, већ да је то старудија, коју мало ко куповаше због скупоће¹⁾, а и сад је нико не купује; да је то мртво-рођено

год две хиљаде рубаља од штампаног табака. Велики приповедач обећао је своје сарадништво, ну онда он већ стајаше једном ногом у гробу.

¹⁾ Треба признати да је *Жив. Русија* скупо стала и издаваоце. Као што ми причаше један књижевник, Волф је потрошио на то дело 100 — 150.000 рубаља. Мој пошт. познавик само сумња, да ли је то оригинално издање или копија с њега.

дело, те да га подмладе, скројили су му ново, златом украшено одело и дали му под руку илустрацију *Новь*, да га по што по то проведу по свету — све ја то не говорим са злим петроградским језицима, јер ми је ствар непозната. Ну ево шта ми је пало у очи:

Дошао ја пре годину дана у Волфову књижару, да купим један број тог новог журнала, да га разгледам. Одмах ми показаше две свеске оног „најкапиталнијег и најраскошнијег издања“ и рекоше ми, да се ту прима само претплата, а бројеви да се ту нити дају, нити продају, већ се шаљу претплатницима у кућу. Другим речима: купи мачку у цаку. Ми ти дајемо за 14 рубаља две свеске *Живопис. Русије* и то „у фотролима“, две свеске, брајко, које иначе стоје 50 руб., и то је главно, и то ти ми показујемо, а с оним што ти пошљемо, буди задовољан.

Ето тог фаталног нагиба, по ком се све ниже котрљају руске илустроване новине. Листу треба књижевна и уметничка страна да је главна, а све што јој иде на штету, све што мирише гешефтом, не сме наћи места ни у њему, ни крај њега. Он је књижевни орган, који има свој задатак, свој позив, тим већи и узвишенији, што је илустрација већином једино периодично издање, које држе породице из далеке унутрашњости, па као таква једини фактор, ком је дано широко поље за рад. Она иде тамо, куда други листови апсолутно не продиру, а ако и стижу какве ситне политичне новине, на њих гледају као на нешто прелазно, ефемерно, докле се бројеви илустрације чувају и преврћу много пута у дугим зимњим вечерима. Пружити што више и што боље здраве душевне хране, то јој је највиши задатак.

Место тога, једино правилнога погледа, све већма превлађује други, убилачки, за кога је лист трговачко предузеће, крава музара, ком је књижевност последња брига, а кеса издаваочева — прва. Збиља, кад је литературни део већ сад пришипетља уз лепе корице, ко нам јамчи, да разни спекуланти неће употребити с временом илустрована издања, да се избеаве старе залежале робе, дајући је као премију. И читалац из унутрашњости претплаћиваће се на њих још радије, него на данашње журнале, јер су му некњижевни прилози, којима га они кљукају, пореметили правилан појам о том, шта је лист и зашто се он претплаћује на њега; утилитарна и гешефтвахерска страна, коју му издаваоци сад непрестано износе на видик, претећи ће и илустроване новине, постаће нова врста ценовника, сруће за рекламу, глуши шарени додаци уз разне

www.unizg.hr
Уметничке“ вазе, попрсја, златне оквире и шта ти ја тамо знам.

Тако се, ето, профанише појам о књижевном листу и задатку његову, тако се квари читалачка публика. Па бар да она сама трпи, већ пате и новине. Мамећи претплатнике разним прилозима, сваки журнал онемогућава сам себи стварање сталне читалачке публике, а где ње није, није ни сигурна опстанка листу. Ове године претплатио сам се на *Жив. Преглед*, јер даје Шекспира; до године претплатићу се због Достојевског на *Живу*. Ви велите: лепо. Рецимо да је то за мене корисно, ну за сам журнал баш није најбоље, јер треће године неће се претплатити са мном 20 — 30.000 читалаца ни на један од тих листова, ако нам не поднесе нешто, налик на пређашње дарове; ми ћемо поћи трећем, јер ми не држимо лист ради листа, већ ради онога што се даје уз њега. Тако, на жалост, размишља данашња читалачка публика.

Међутим постоји једна јака веза, што спаја журнал и претплатнике, а то је јединство у мислима. Ја држим лист *Н.*, јер ми се допадају његове слике и приповетке; начин, којим уме да ме научи, а, што је главно, држим га зато, што ценим књижевнике, његове сараднике; они су постали моји другови, у њихову друштву осећам се врло добро, па што да се растајем с њима. Даље, ја се у опште претплаћујем на лист зато, што хоћу да читам и да читањем задовољим извесну душевну потребу, а ако ми требају разни фабрични предмети, као попрсје, шарена стаклад, футроли, или ако ми треба старих историских књига, отићи ћу у трговину, где се налазе па ћу их купити. Мој лист не сме имати с њима ништа заједничког.

Тако говори непокварен читалац, који је најсигурнији ослонац сваком листу, па и илустрованом. Он не трчи тамо где му више дају, већ се држи једнога, свога. Скупљајући широк круг таквих читалаца, журнал све боље схвата шта му ваља доносити и како му ваља писати, јер све боље познаје оне, за које пише, док се на послетку не скристалише и не добије своју одређену физиономију, по којој ће те га увек познати. Такав се лист не боји да ће имати једне године, због премије, 40.000 претплатника, а друге, кад је не буде, тешко ако их накупи и половину. Разуме се да у њему воде прву реч уредник и сарадници, а не интереси спекуланата — издавача.

Приметићете ми, да такву читалачку публику треба прво створити. Да, у том и лежи цела ствар. Ја признајем да је то тешко и, с обзиром на данашње читаоце илустрованих листова, врло тешко;

ну реформу у том правцу треба што скорије почети, да не буде доцкан.

15. децембра 1893. год.

Радован Кошутић.

XI.

Срезњевски о Србима. — Украјинофиљство и словенофиљство Срезњевског. — Његова писма од 1841. год. — Пут на Цетиње. — Како је владика Раде путовао. — Писма из Загребра. — Пансловенски основ илирског покрета. — Русофиљство Илира. — Ауторитет Гајев. — Весеље у част Гајеву. — Како се Срезњевски разочарао о Гају. — Гај егзист. — Чудновата представа у илирском позоришту. — Стара добра времена. — Пут кроз Славонију. — Сцена у францисканском манастиру у Градишци. — Књижевник трговац. — По фрушкогорским манастирима. — Призор у Митровици. — Срезњевски у Петрограду. — Деџа јела у Петрограду. — Ко треба да поради да је и наша деца добију? — Неколико речи о том, шта је данас српско женскиње и шта би требало да буде. —

Међу руским младићима, које послаше 1839. год. да пропутују словенске земље и да се спреме за катедре славистике на главним руским универзитетима, налазио се и Исмаило Ивановић Срезњевски (род. 1812., † 1880. год.). Син великоруских родитеља, Срезњевски је провео детињство и младост у Малој Русији, већином у Харкову, где је у 17-ој години свршио и универзитет, на ком му отац беше некад професор. Живот је онда кипео у Украјини. Било је то време благородног заноса, доба светлих нада. Словенски препорођај на југу и западу подударио се с малоруским, и Украјина, свесна о својим народним особинама, почиње нову епоху у својој књижевности. Одушевљење обухвата сву омладину, па заноси и Срезњевског, младог познаника ондашњих књижевних првака малоруских, Квитке, Артемовског и др.; он брани самосталност малоруског језика, доказујући да је он различан од великоруског, па као такав да има право на живот и усавршавање; он скупља песме и остала народна предања, издаје зборник *Запорошку Старину* (1833. — 38. год.), изучава живот великих мужева Крајине XVII. и XVIII. века, и као млад човек стиче својим радовима ауторитетно име на пољу малоруске етнографије.

Љубав према Малој Русији буди у њему жељу за познањем и других словенских крајева. Романтик по души, као и сва ондашња генерација, он се одушевљава пољским песницима Брођинским и Мицкјевићем, а особито украјинском школом пољском, Залеским, Гошчинским и Малчевским — он зна пољски. На Краловедворском рукопису Срезњевски учи чешки; српски језик био му је врло близу: он га је могао чути из живих уста, од Срба

стараца, дошљака у харковској и јекатеринославској губернији, који, не заборавивши своје српске речи, живљаху још успоменама на свој леци, а несрећни завичај, проводећи своје старе дане као тужни туђини међу рођеним потомцима, који се махом порусили и утонули у море туђинско. —

Ој, Србање, Србаноњу!

пева и сад народна песма малоруска; љубав према Србима могао је будити у њему одушевљени Каразин, а највише збирке Вукове. Кад би ударио по који дротар на Харков, Исмаило Ивановић би заустављао сиротног сина сироте Њитре, записујући песме далеке му постојбине...

Како се морао обрадовати Срезњевски, кад га 1839. год. посла харковски универзитет, као најподобнијег и најдостојнијег, у словенске земље, дајући му прилику да се изближе упозна са Словенством. Млади идеалист отпутова, остављајући за собом у Русији многе знанце и пријатеље, међу њима једног највећег — своју матер удовицу. Како је он морао волети свог родитеља види се већ из тога, што не беше ни једнога места, у ком се мало подуже задржавао, из кога јој не би написао писма, а и по неколико писама. Да лепих споменика њезне синовље љубави! Он пише матери о свем што је чуо и видео; да јој буде јасније, често јој син црта пером одело словенско, полагаје градова и саме градове, нацрте цркава и домова, читав предео с поштанским колима, у којима путује — све што би је могло занимати. Замислите, какво богато градиво мора пружати стотинак-два таквих писама!

Зауоставимо се на онима, што говоре о нама и о илирском покрету¹⁾.

Писма Срезњевског из Далмације, пружајући многе занимљиве пртице из културног стања те сиротне а дивне земље, тумаче, прецизирају и допуњују у многим Прејсова. Ну пошто се Далмација одбија у њима онако, као и у Прејеа, ми ћемо прећи преко њих, да се зауоставимо на писмима из Црне Горе, која причају опширније о драгој нам личности — о владци Раду.

„Јутрос у 5 часова, читамо у писму с Цетиња од 12. јула 1841. год., стасмо се дизати на Црну Гору. Врло често разговарасмо с Црногорцима, који нас заустављаху, питајућу нас ко смо, а кад дознаше да смо Руси, понашаху се према нама врло пријатељски... Приближујући се Цетињу, видесмо кулу, и на њој, на моткама, много турских глава! Беше око 4 часа кад стигосмо; владика спаваше и ми уђосмо к његову брату, а за тим к секретару. Међутим и он се пробуди, нас позваше и — мо-

жете себи представити моје изненађење, кад видех епископа Петра Петровића Његуша, у црногорском народном оделу, само што је у њега још и брада (т. ј. њом се разликује од осталих Црногораца). Он је дивовског узраста, лепота од човека, млад, говори руски, француски, немачки и талијански, врло је предусретљив, уман у разговору и с нама врло мио. У главној соби његовој стоји биљар, а по зидовима виси оружје, отето од турака, и портрети Николе (цара), Наполеона, Црног Ђорђа и Бајрона. Сви овде врло воле Николу, називајући га својим императором. Ручасмо заједно“.

Путници замолише владика да им допусти, да путују два три дана по Црној Гори, ну он их одговори од тога. „Да не спомињем већ то, рече им он, што ћете место добра ноћишта наћи само гостопримство сиротих људи, који из свег срца воле Русе, ну који су ипак врло сироти, већ се бојим и за ваше здравље: испаравање скадарског језера у ово је време и јако и шкодљиво“. На такав одговор, Прејс и Срезњевски решише се, да се сутрадан врате у Котор, тим пре, што је и владика туда ишао. „Данас рано у 5 часова, пише Исмаило Ивановић, лупају нам на врата. *Avanti!* Улази перјаник и вели, да нас зове господар. Обукосмо се, пођосмо цркви к Петрову гробу, а одатле одосмо владици, написмо се кафе, па на коње. Сматрајућу нас за страшљивце дадоше нам мазге. Јуче мазга подерала Прејсу капут и он пође пешке, а ја јахах до по пута. Чим смо се кренули почеше пуцати из пушака и не престајаху до Котора, а кад би прошли крај цркве, брујаху звона. Дивна слика: звона звоне, пушке грме, с горѧ одговара одјек, по три и четири пута, Караван се вије по стази и шуми; људи, који сретну владика, гледају му поверљиво у лице, поздрављају га поклонима и *цѣлуемъ въ свою руку*. Чудноват ти је то караван: напред иду пешке перјаници, па владика, за њим аустриски капетан Оремовић, па један сердар, брат владичин, два три сенатора, ми, ко на коњу, ко на мазги, ко пешке, па наш вођа, па слуга владичин — чудна мешавина. Моја мазга заостала и ми изгубисмо караван, не дошав до Његуша. Кад али трчи један Црногорац и вели, да нас владика чека код своје куће (он је из тога села). Ја скочих, и пођох пешке, двапут брже него што сам јахао. Кућа уредна, ну сељачки удешена, само што је већа и чистија. Сви се скупили у собу, где нас угостише кафом, па шунком, овчевином и вином. *Sans cérémonie!* рече нам владика и посади нас крај себе. Оца му видесмо на Цетињу (старац од 80 год.), а овде му живе мати и сестра. Мати је

¹⁾ Живая Старина за 1893. год., св. I — II.

здрава, добра, проста жена, гледа на сина, као на сунце... Доручак се брзо сврши, и ми пођосмо даље. Пођох пешице, незаостајући од владике и разговарајући се с њим о свем што би ми пало на памет, већином француски. Тако се ишло до границе. Ту сви сиђоше с коња и мазги, и, после пуцњавца и узвика, сви пођоше пешке... Кад изидосмо на велики пут, владика седе на другог коња, кога догле вођаху за узду, а мени пареди да узјашем његовог преог коња, и тако се упутисмо граду¹⁾.

Владика Раде очарао је наше младе Русе „Што више говорим с владиком, читамо у писму од 14. јула, тим му се већма дивим и као човеку и као црногорском владару. Он говори лепо, умно, с осећајем, с достојанством и без натезања; из сваке му речи види се љубав према народу, а у понашању — црногорска простота“.

* * *

Писма из Загребa врло су занимљива. У престоници Хрватске бавио се Срезњевски у два маха 1841. год.: први пут последње две недеље марта, други пут с Прејсом од 9-ог августа до 16-ог септембра. Прво, што пада у очи из тих писама, то је пансловенски основ илирског покрета превучен густом бојом русофилском; друго — велики ауторитет Гаја, као вође.

„Стигав у Загреб, пише Исмаило Ивановић 17. марта, упутих се сутрадан Гају. Требало је само да речем, да сам Рус и да се зовем Срезњевски, па да ме Гај и они што беху у њега изгрле и ижљубе... Читав дан проводосмо заједно. Гај је вођ овдашњег Словенства; за шест година успео је он толико, да је све грађанство и племство стало говорити словенски. Сутрадан заболеше ме зуби и ево већ два дана како не излазим из куће. Па ипак нисам сам: до сад већ беше код мене око 15 нових познаника. Гај је био прошле године у Петрограду, Москви и Варшави, одушевио се Русијом, па сад друге одушевљава. Отуд ми поклањају толико пажње; чак хоће да због мене понове оперу *Гризелду*, коју даваху прошли четвртак, и то неочекивано лепо.“

У другом једном писму од истог месеца читамо мало више о панславизму Илира:

„У десет часова, пише Срезњевски, дође к мени Бабукић, те пођосмо Зденчају. Честита старина родољуб, Зденчај, воли Русе свом душом, читао је и има Карамзима и Пушкина и др. Звао ме је на ручак. — Од њега одосмо Драшковићу, такође поштованом старини, родољубу и Словену, у пуном смислу теречи. Разговарајући са мном о од-

ношају међу Русима и Пољацима, он се заплака и рече: „Боже мој, кад ће доћи време, да сви ми браћа Словени пружимо један другом братске руке!“ — Уопште, сви овдашњи родољуби бунцају (*бред-јатъ*) о словенском уједињењу; њихова је омиљена песма:

„Боже сложи све Словене,
Да им слава не повене!“

Кад Срезњевски сеђаше за ручком у илирској народној кафани, дође неки млад свештеник и замоли га да посети семинарију, где га чекају с нестрпљењем семинаристи. „Ја пођох, пише Исмаило Ивановић. Опколи ме гомила младих људи, гледајући ме во свѣ глаза. Један ми рече нешто налику на добродошлицу, па ми се сташе хвалити, како сви уче разне словенске језике, једни — чешки, други — руски, ну руски највише и то с чудноватом марљивошћу. О њихову родољубљу не треба ми говорити. И ако су католици, они поштују православље, као и сви овдашњи патриоти... Тек што дођох кући, кад али ево академских ђака, којима показивах недавно правила руског читања. Страшан је у њих мар за изучавање руског језика. *Нашег Цара воле као Бога, а Русе такође. Ако тако пође даље, не знам шта ће бити кроз 20 година.* Не само ту, већ у свој Хрватској, Славонији, делинице у Далмацији и даље, сва омладина стоји уз Русију. Мађари нас се напротив боје и мрзе нас. Многи ме уверавају, да сам ја у Загребу један од главних предмета за разговоре, једни су за, а други против мене. Нико само није мислио, да сам ја тако мали; сви замишљају Руса великаном, који упире главом у таваницу.“

О ауторитету Гајеву говори друго писмо, писано крајем марта; у њему Срезњевски описује матери свечану седницу загребске читаонице, на којој се водила реч о куповању куће за народно илирско позориште, где би уједно била и књижница читаоничка и дворана Ученог Друштва и др. „Напрт би прочитан, пише Исмаило Ивановић, и једногласно примљен. Сташе бирати чланове, који би непосредно управљали тим послом. И ту се све свршило без препирке: Драшковић изустри име и сви почеше викали: „Бог да га живи!“ — Чудновато је (*изумително*), како је Гај могао и знао да усредреди делимичне, самољубиве воље у општу патриотску. Напрт је писао сам Гај, и све што он предлаже сматрају за светињу. Мислићеш да је Гај старац; то ти је млад, врло леп човек“.

Писмо од 28. августа описује нам читаву гозбу у част Гајеву. Једном за ручком доби Срезњевски позивницу, на којој стајаше: „Mirko Franja Šandor

¹⁾ Живан Старина за 1893. год., св. I и II.

(и т. д.) uzima si čest na dan 25. Kolovoza, kao na godovni dan gosp. D-ra Ljudevita Gaја k prijateljskomu ručku i narodnoj zabavi na imanje svoje Psarjevo preuljudno vas pozvati».

Псарјево је 4 часа од Загреба. И ако беше кишовито, гости се искупише. Гаја поздравеше пучнавом, кад је био још на три врсте од куће. У прочељу на зиду висе портрет Гајев, украшен цвећем; под њим седи Гај, међу двома госпођама. „Седох, прича Срезњевски, подигох салвету, а под њом наштампани стихови Гају у почаст; то исто нађе сваки, па и сам Гај. После чорбе домаћин замоли госте (а беше нас 48), да налију вина у чаше, па да пијемо у здравље онога, „чије је име данашњег дана непотребно понављати.“ Сви узвикнуше: „Бог да живи Људевита Гаја!“ и почеше певати стихове, који се почињаху:

„Ljudevite! Ti si blago za nás prěvi žertvovao,

Pěrvı sve, što ikad drago tebi bjaše,
rodu dao“.

Певаху сви. Гај у мало што није плакао. Уз друго јело напише здравицу свима Словенима — Илирима, Русима, Чесима, Пољацима — и запеваше песму у којој стоји међу осталим: „Бог да живи све Славене“. Ту и мени кану суза: певаху сложно; напев је прост и величанствен.

Други део програма испуњен је на опште задовољство. „После ручка, прича Срезњевски, сви се дигоше с места весели, може се рећи срећни, и у тим радосним тренутцима започе братимљење. Побратимство је стари обичај, који те обвезује да говориш оном, с ким си се побратио, ти, да се љубиш с посестримама у уста, а не немачки и т. д. Не могу ни рачуна ухватити, с ким се све побратих, међу осталима с Гајем, с грофицом Чачковићком, а пре свега с мојом драгом сусетком — домаћицом. Лепо; ну ја ти се све некако стидим да говорим ти својим посестримама и да им још и уста пружам. Пошто је киша лила као из кабла, сви морасмо остати у Псарјеви. Унесе сено и све се собе претворише у једну постелу. Само госпође и Гај добише засебне кревете. Сутрадан причаше ми, смејући се, домаћица, како је, дигавши се рано, тражила свог мужа у том гробљу. Приђе једном, гурне га ногом и запита: „Векославе, јеси ли ти то?“ Одговор: „Нисам!“ — па другом, трећем, док га на силу не нађе“.

Ну пре него што напусти Загреб, даде се прилика Срезњевском, да се разочара о Гају. Његово писмо од 15. септембра спада у најдрагоценија писма из читаве збирке:

„Око 10-ог, пише Исмаило Ивановић, хтедох да отпутујем из Загреба, кад али стиже вест, да ће Колар на путу у Италију сврнути овамо. Требало је остати. Колар у истини стиже 12-ог ујутру. *То је прекирасан човек, фанатичар у љубави према Словенству, а кротак и прост у понашању, као послушно дете.* Видев га не можеш а да га не заволиш. Поче се комедија: Гаја не беше у Загребу; овдашњи књижевници одредили, да 14-ог буде ручак у част Колару, а омладина 13-ог у вече хтеде да му приреди серенаду. Међу тим 13-ог у вече долази Гај, дознаје о серенади и забрањује је, бајаги зато, што је Колар протестанат, па ће се католички каноници расрдити. Младеж се расрдила, ну серенаде не би. Можете замислити, како је то горко било мени и Прејсу. Дуго не спавамо и решисмо, да не треба да идемо на ручак: 1.) да покажемо Гају, да смо то приметили; 2.) Колару се могла десити каква јавна непријатност за ручком, а ми не могосмо јамчити за себе и своју хладнокрвност; 3.) сетисмо се, да смо у Угарској, где Мађари мрзе Русе, па би могли растумачити нашу присутност на штету нашу. Јуче беше ручак и лепо прође. Пише и у наше здравље, а присутнима Гај објасни, да смо болесни. Јутрос рано дође нам Колар и зачуди се, да смо здрави. Да га не озлоједимо, сакрисмо први и други узрок. За време ручка тихо се чаркасмо с Гајем: *он је све учинио из егоизма и одлагивао се, као дете.* Сви који разумеваху у чем је ствар, држаху нам страну. *Жалосно је што Гај, који је тако лепо пробудио Хрватску на књижевно јединство са осталим Словенима истога језика, са свим није оно, што ја замишљах; он тражи само да се прослави, и у свом егоизму заборавља на наравственост.* Код куће причаху вам подробније о тим стварима. Вечерас бесмо у позоришту, и Колар је био; чини ми се, да он *почиње поимати Гаја“.*

Занимљиво је било то илирско народно позориште. „Данас беше у позоришту чудновата представа,“ читамо у писму од 16-ог августа. „Даваху *Опсаду Сигета.* Главна су лица Хрвати, које води гроф Зрински, и Турци са султаном Солиманом. Сви Хрвати говораху хрватски, а Турци — помислићете турски? — не, већ немачки. И то још није све. Представа се давала у корист немачког глумца Шмита, архи-Немца, који не зна никаква језика сем немачког — и тај архи-Немац играо је Зринског. Мислите немачки? Не! Како да се Немац не домисли оном, чему се само Немац може домислити! Решио вам се он да игра хрватски, па као што намисли, тако и уради. Учио је читав месец дана своју хрватску улогу, не разумевајући ни мало хр-

ватског језика, научио је и играо је. Разуме се да изговор беше страхан: *ц* и *џ*, *ж* и *ш*, *з* и *с* и т. д., све се измешало; по који пут било је тешко и разумети шта је говорио, ну он је изговорио све што је улога захтевала. Није ли то у истини немачко стрпљење! Публика, не надајући се ничему, беше и с тим задовољна и обасу га тапшањем!

Срећна илирска времена!

Писмо од 21-ог августа казује нам, да онај сабор, о ком говори Прејс, није био ништа друго до сајам, и наше Русе избацише из гостионице, да даду њихову собу другима по скупљу цену. Срезњевски пише матери, како је ишао с Вразом по вашару, и како је видео народ „где седи, пије вино, једе печено месо, игра и пева; пред шатрама пече се месо, по гдегде продају рибу и сир“. — На једној чатрљи стоји натпис:

„Schenkt mir Eure Huld noch diesen Markt,
Sonst bleib' ich ein armer Teufel mein Lebelang“.

а на другој још лепше:

„Bog žiwe!

Sanctus Paulus war ein Medicus,

Er sprach zu dem Thimotheus:

Um deines schwachen Magens willen

Musst du den Durst mit Weinbrau stillen!

Drum Freunde kehren bei mir ein,

Bei mir bekömt man guten Wein“.

Добра, весела стара времена!

Још нешто из загрепских писама. „Прекјуче, читамо у писму од 17-ог марта, шетасмо се изван града. Идемо ми, иде Хрват. Ја њему руски, а он све разуме. Пријатељи око мене смеју се, што се тако лако разумемо, и питају га, одакле бих ја могао бити? — Он је Хрват, вели им он. — Па зар ја говорим хрватски? — Да, хрватски! — Можда крањски? — Не, Крањца не може разабрати ни сам бес, кад стане говорити, а ја овог господина разумем. — Говорио сам с њим, додаје Срезњевски, не ломећи језика, просто руски, московски“.

Биће ту нека самообмана. Наш народ н. пр. не разуме Руса, и Руси, који не знају нашег језика, не разумеју Србина. Можда су Илири терали шалу са Срезњевским. Кроз неколико година после тога скупљени прваци словенски на збору у Прагу сташе већати сваки на свом језику, и начини се кула вавилонска, и браћа се не разумеше, док сви не проговорише јединим, још и данас пансловенским језиком — немачким.

* * *

Из Загреба кренуо се Срезњевски 16-ог септембра 1841. год. на пут у Београд. Славонија,

ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК 1894.

кроз коју је путовао, врло му се допала. „Сва је Славонија у зеленилу, читамо у писму од 18-ог истог месеца. Нема кућице, а да није у хладу липова, јабланова и јаворова дрвећа, да нема садова, у којима расту шљиве и јабуке, а где је косо, прти и виноград“. За тим на другом месту: „Славонија је као обећана земља. Сва је у зеленилу, у плодовима, па те пријатан мирис прати на путу“.

У Градишци поведе га неки Србин, стари граничарски капетан, у капитрански францискански манастир. „Око нас, прича Исмаило Ивановић, скупила се четири калуђера, међу њима и игуман (guardianus), па ме сташе запиткивати. Ну старцу капетану беше са свим друга мисао у глави. Видев на столу црна хлеба, он се подиже и рече: „А зар у вас није бољег?“ — „Јесте“, одговорише му. — „Донесите макар још и воде!“ — Кад донеше хлеб и пођоше по воду, рећи ће капетан: „Господин руски професор тражио је по читавом граду грожђа. Није ли, г. гвардијане, побила туча ваше винограде?“ — „Имамо и грожђа у изобиљу“. — „На сто с њиме, свети оче, пред г. професора, а и ја нисам противан!“ — Док је гвардијан ишао по грожђе, донеше вино. Гвардијан се враћа с котарцом пуном крушака, нудећи нас да их пробамо, док не наберу грожђа; а у капетана већ готово питање. „Знате шта, свети оче, ваше је вино нешто водњикасто, пређе свети оци даваху такво само сиротињи, кад би им сврнула“. — „Имамо и бољег“. — Гвардијан даде кључ од подрума, да донесу старог црног. Дође и црно, дадоше и котарчицу грожђа; ми почесмо уплетати, а капетан уплеће и приговара. „Хе-хе, свуда треба умети, па и са светим оцима. Није ли тако, свети оче?“

Сцена је прекрасно ухваћена; католички фра три нерадо угосте, а и ако што пруже, треба дуго извучити од њих. И ако не верујемо, да је вино после грожђа пријало Срезњевском, он је бар добио добар наук од старог граничара: „свуда треба умети, па и са св. оцима!“

У Броду је Срезњевски видео једног врло практичног илирског књижевника. „Пођосмо, читамо у писму од 21-ог септембра, трговцу Брлићу, познатом са своје илирске граматике, од које спрема ново издање; има он лепу збирку књига, а тргује свачим: и књигама и железом, и хартијом и платном, и сапуном и свачим. То ти је доста образован човек. Библиотека му и кабинет заузимају један кут у дућану, заграђен стакленим вратима. Чекајући на муштерије, он чита или пише, а кад дође муштерија, он истрчи из свог кута, прода, па опет хајд у кућић. Разуме се, да се с таким трговцем

не да ценкати — цена је одређена и сви су на њу свикли. За ценкање Брлић нема ни воље ни времена».

Занимљиво је друго писмо из Брода од 22-ог септембра: »Данас сам, пише Исмаило Ивановић, ишао на скелу. Тако се зове пазар међу Турцима и Граничарима. Први довозе преко Саве кожу, мед, краве и т. д. Место је тако ограђено, да могу говорити једни с другима, а рукама да се не могу додирнути. Новци и товар прелазе из руку у руке преко чиновника; турски товар мора прво проћи кроз чистилиште, а новац прво окупају у сирћету. Све је то због куге... — У подне одосмо с Брлићем у виноград му, па тамо и ручасмо. Настала је берба и сви беру. Женскиње бере и пева, а мушкиње муља и с песмом муљ вози. Све је весело — Славонија би била рај, само да није тако грозничава; од грознице не пате само дошљаци, већ и урођеници».

Сутрадан, на путу у Винковце, примећује Срезњевски: »Славонија је свуда прекрасна. Народ се не одева богато, ну чисто, а међу девојкама мал'те свака пета није лепотица. Међу сеоским кућама често се виђају малтерисане и црепом покривене. Породице су, као код нас у Великој Русији, врло велике».

Из Винковаца, где га у гостионици поштено огулише, дође Срезњевски у Вуковар, а 15-ог септембра поче путовати по фрушкогорским манастирима. Беше берба, највеселије време у Фрушкој Гори. »Сви беру, пише Исмаило Ивановић; народ је весео, пева и пијан је. Видех како праве вино — гадно је гледати«. (Онда су газачи газили; данас Фрушкогорци имају пресове, само, на несрећу, немају шта да пресују). »На путу, читамо на другом месту, сретао сам црквену бурад с иконом: ко жели баца у њих грожђе цркви у корист«. Занимљиво је писмо из Митровице о ондашњим граничарским официрима. »Данас је недеља, пише Срезњевски, и ја наћох Митровицу у свечаном руху. Зачудих се оном, што видех у гостионици, у којој одседох: око биљара стоје официри и девојке, којима је лако познати по лицу шта су. Митровица се може упоредити с нашим Чугуевом, ну шта би код нас рекли, кад би се официри у Чугуеву миловали на јавним местима с девојкама, које се продају? Поћох у шетњу, и на пијаци спазих то исто, те исте парове; а зашав једном официру у стан застадох једно десетак официрских супруга, где седе с децом. Како је све то мило!«

Разгледав крушедолску библиотеку, Срезњевски стиже 28. септ. у Карловце, где преведе читав дан у друштву с директором Герчићем. Због смрти Стратимировића патријарха, дворска књижница беше

творена и младом слависти не даде се да је види. Саборна црква му се врло допала (*очень, очень хороша*), и он шаље матери читав јој нацрт; али Карловци, »место моје драго«, — ни мало. »Варошица је врло нечиста«, пише Исмаило Ивановић.— Из Варадина Срезњевски пређе у Н. Сад, где преведе вече у породици Хаџића-Светића. То је разговоран човек, пише млади Рус о свом домаћину, има милу жену и живи прекрасно. У дому влада српски језик у толикој мери, да ми кћи Хаџићева, која ми изиде на сусрет, не знаде немачки одговорити. Она је још дете, ну у другим кућама деца говоре немачки и у целенама. Звали су ме сутра на ручак, ну тешко да ћу ићи, јер треба чекати пароброд. А сутра је Софија, имендан Хаџићеве матере и његове кћери«. Сутрадан упознао се Исмаило Ивановић с професором Јовановићем, издаваоцем *Бачке Виле* и с д-ром Шафариком.

Првог октобра Срезњевски беше у Београду.

На путу кроз Србију пратићемо нашег драгог госта у писму, што за овим долази.

* * *

Зажагорили петроградски врапци. Још неколико дана остало до Божића, а старији им причаху, да у то време стеже мраз од 30 и више степени. Место мрза долетео ветрић са севера и донео им радостан глас, да је у Архангелску два ступња топлоте! Зачудише се пернате малише, обрадоваше се, што је умрла Зима, па се узврпољиле по Летњој Башти, не знајући од милине на коју грану да падну. Огромне црне вране седе на крову кућице Петра Великог, посматрају их озбиљно као неки филозофи, и мисле: што ми је то полудела цвркадија?

Гадна је северна Палмира у такве дане. Натуштиле се облачине, застрле небо тешком оловном поњавом, па вам се чини, е се сунце никад неће показати; озго сипи нешто ситно, налик на кишу, с кровова цури, по улицама пиљи вода; покућари згрћу прљави снег у огромне гомиле и псују се с *извошчицима*¹⁾, који лено погледају у небо, питајући се, шта се то тамо пореметило, и чешкају се, што треба саонице променити на кола. Док сте се и ви загледали у какво чудо петроградско, као г. Ив. Занковић у Невски проспекат, пролете богате кочије са шинама од каучука и полију вас блатом од главе до пете. А да како бисте знали да у Петрограду има *просвећена* света!

Из тог чуда од времена, које навлачи на душу енглески *салли* најчистије врсте, увешћу вас на дечји празник — на јелу.

¹⁾ Тако се зову петроградски фијакеристи.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Пред вратима општинске куће стоји малиша од својих осам година. На леђима му дугачак капут, као у оних мајстора, што играју по патосу с четком на ноzi, докле га не углачају; на глави му мала капица, једну ручицу турио у шпаг, а другом трља мали носић, округласт, као главичица лука. Чека сиромашак, да га ко уведе унутра. Узех га за ручицу и уђосмо.

Велика дворана петроградске општине пуна је дечице и родитеља им¹⁾. У средини стоји висока јела, то грациозно, вечито зелено дрво хладног Севера, упрла танким врхом у гредице, па се прелива у сјају стотине разнобојних електричких светиљака. На широким јој гранама висе кутије с разним поластицама, сличице и разноврсни украси. Дечји празник скопчан је са изложбом ручног рада ученичког. Ено 13-та нарвска¹⁾ школа излаже вештачко цвеће: две мале ученице седе и праве ружице; како вешто беже претићи им по ружичастој хартији! Узмите — китица стоји само 5 копјејки! Осма спаска школа износи разне стругарске радове, а 12-та — кожане предмете. Женске основне школе и занатлијске, које општина потпомаже, отвориле су читаве мале трговине с разним, врло лепо израђеним предметима. Све што је изложено продаје се, по врло умерену цену, у корист сиромашних ученика петроградских просветних завода. Музика свира на хору, гомила старијих скупила се око лутрије по рубљу и покушава срећу; матере купују разне ствари за кућу, а оцеви се шетају около и не могу да се наодговарају на питања своје љубопитне дечице.

Мој малиша упио се у јелу очима, па не може с ње ока да скине. Јабучице му се зажариле, бледо му лице засијало необичном радосћу, свака цртица на њему казује, како је срећан. У свом животу није он још ништа видео, што би било тако лепо, као та јела, ништа, што би му напунило душу таким осећајем. Истина, његова мати, сирота праља, доносила би му увек на бадње вече малу *јолушку*, украшену венчићима из шарене артије, ну шта је то сићушно дрвце, у ниској собици њиховој, спрам те горостасне јеле у тој великој, сјајној дворани. Како ће се обрадовати мала му сестрица, коју не може довести због даљине, кад јој стане о том чуду причати! До године мораће и она с њим доћи, зацело, зацело!

Узех га поново за ручицу и поведох дечјој лутрији. Крај бурета, опшивена црвеним сукном, стоје две госпође и пуштају редом дечицу, да извлаче на срећу (цена 20 коп.). Сви су предмети за-

¹⁾ Старији плаћају 50 пара и имају право да уводе децу забадава.

²⁾ Тако се зове квартал, у ком је школа.

вијени у хартију, ну, разуме се, руком се даје опипати, који је од кога већи. Мала Нађа толико се нагла, мало што се није у буре преврнула: каприсно дете хоће да захвати нешто велико, што баш на дну лежи; а Љољичка се натупштила, као кишовит јесењи дан: извукла двапут некучувиду (образину — Ур.) а она би хтела лутку. Узалуд је мајка, стара, добра руска *матушка*, теши — ништа не помаже; Љољичка хоће и по трећи пут.

Приђе и мој малиша жељеном бурету. Успео се на прсте, зажмурио на једно око, као да ће да нишани, па јуначки премеће руком по тајанственој пуници. Кад извуче предмет, стадосмо скидати с њега безбројне завоје, док се не покаже мали, леп брош.

— Это я оставлю для сестрицы, рече ми радосно, турајући га брижљиво у шпаг.

Други пут извуче неког коњичка, завирује му са свију страна, смешка се и вели:

— Игрушка эдакая!

Музика свира венац песама, из којег ја лепо разбирам једну омиљену бечку мелодију. Деца се веселе. Нека млада госпођа скупила их око себе читаву гомилу, држи десетицу у рукама, они бирају разне играчке, а она плаћа. Мој мали Рус стиснуо свој шпаг и прашта се с јелом.

— До године ћу, рече ми, довести и сестрицу, зацело, зацело!

Опростих се с будућим грађанином велике државе и пружих му руку. Он је весело скакутао журећи се на Васиљевски Остров; пратио сам га оком док се не изгуби у магли, која поче падати.

Идући кући, замишљао сам код нас такву јелу. Боже мој, како би тек ту било весело, код веселог, бујног темперамента наше дечице. О Божићу просјаче у Београду за сироту децу, а ето Руси нам показују пут, којим би се могао избећи тај обичај, који не служи на част српским школама. И код нас деца раде ручне радове; изнесите их на свет божји! Нема детета, ком неће родитељи допустити да жртвује по који израђен предмет у корист сиротних својих другова — начините базар из тих радова, и ето новца, и то не испрошеног, јер просјачење деморалише, већ зарађеног. Општина ће дати дворану, а министар војни — музику; подигните у сред дворане јелу, осветлите је свећицама, начичкајте је играчкама, и родитељи ће доћи на празник дечји, и улазнице донеће десет пута више него данашње просјачење.

А шта би тек вредила она радост, коју би јела ужегла деци у очима, и они светли тренуци, који би се сиротанима у душу урезали можда као нај-

радоснија успомена у животу! Како би се дечица радовала великом празнику љубави и мира! Како би им јела обилато заменила старинске наше обичаје, који се губе у престоници; место њих, старијима остаје вино и весеље, и онај *обломовски* сан, који влада о празницима у српским кућама; ну шта ћемо с дечицом? Зар да остану без икакве радости на те велике благе дане?

То не треба да буде, то не сме бити; а да тако не буде, позвано је пре свега српско женскиње. У кога је срце нежније од женскиња, ко је сав осећај, ко је подобнији да се одушеви за сироте, да их обрадује и развесели, од њега?

На несрећу, Српкиња се хотимично завлачи у пужју љуштуру; две трећине нашег женскиња још и сад носи на челу печат источњачке завучености и непомичности, то жалосно наслеђе турских времена, а једна трећина, која се образовала и која би требало да је образована, са свим је апатична према сваком раду на ширем друштвеном пољу. Као што је дужност сваком Србину, да не буде само отац и домаћин, већ и грађанин, т. ј. социјални чинилац, која има шире друштвене обавезе, тако се сме с правом тражити бар од сваке образоване Српкиње, да се покрај рада у домаћем кругу лати посла и на необраћеном културном пољу нашем. Ко држи у Русији недељне школе? Женскиње. — Ко диже сеоске библиотеке? Женскиње. — Ко оснива читања за народ и ко чита народу? Женскиње. — Ко отвара на Западу женске радионице по начелима асоцијације? Ко се стара за сироту децу? Ко не да сиротој девојци да падне у проституцију? Женскиње и свуда женскиње. —

А шта ради српско женскиње? Где су његове заслуге за права, која му се сваки дан дају? А ти су права огромна. Упоредив их с онима, што их ужива женскиње у Русији, признаћете — с обзиром на рад — да наше има све, а руске и западно да нема ништа. Можда је образована Српкиња зато тако и апатична, што је тако лако дошла до права, за која се њена просвећенија сестра у Русији тако очајнички бори. Све што Србија има, почињући од сваке стопе земље своје па до државног устава свог, све је то плод дуге муке, дугог боја, многе крви. Зато и јест у српском мушкињу тако будна грађанска свест: све што се скупо добива, томе се и цена зна. Само наше женскиње добило је све без борбе. Угледајући се у свем на најнапредније на-

роде, ми решихмо и питање женског образовања у најнапреднијем правцу. Врата Велике Школе отворена су српском женскињу. Ја држим да ће оно бар сада, служећи се тим драгоценим правом, појмити, да свако право носи са собом извезне дужности; иначе је служење њим гадно и неморално; ако пак не појми, ако га Велика Школа поведе само онамо, куда га је одвела и гимназија и виша женска школа — у чиновнике, и то у ону врсту, која сем дужности за новац не зна за друге какве обавезе, онда је даља еманципација нашег женскиња вапијући грех, за који треба одговарати будућности. Доћи ће поколење, које ће се, ако устраје овака апатија морати запитати: Зашто отворати очи онима, који хоће да остану слепи? За социјални рад, што данас врши наше женскиње, њему не треба ни виша гимназија, а камо ли Велика Школа.

Женскиње у Русији и на Западу не тражи више образовање зато, да у првом реду постане чиновник, да изиђе из њега наставница, која би радила таман толико, колико је потребно да јој школски надзорник да петицу, или да се игра с дипломом, док се што боље не уда, а кад покрије главу, да заборави све што је некад учило; већ зато, што хоће науком да извојује поштовање свом уму и својим подобностима, а својим радом на друштвеном пољу да стече право на потпуну еманципацију као социјални фактор, равноправан мушкињу.

За такав рад у нас је врло, врло широко поље. У сваком друштву има дужности, које се новцем не плаћају, већ се врше из одушевљења за напредак народни, из моралне побуде, из племените жеље, да је што мање тамних, несрећних, палих и развраћених јединица; дужности, које налаже љубав према ближњему, кад их друштво не испуњава, нема права да носи име просвећеног. У нас их је највише, а најмање оних, који би им се радо одазвали. Друго женскиње сматрало би се срећним, кад би му се, као нашем, дала прилика да им одговори. —

Знате ли како изгледа Србија?

Под кровом новог Устава, то је споља дивна зграла у најмодернијем стилу. Ну унутрашњи намештај не одговара спољашњој лепоти. Приносимо сви, и мушко и женско, да је удесимо и наместимо тако, како би унутрашњост сјајној спољашњости не само одговарала већ је и надмашила!

Радован Кошутић.